

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД „ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА”

На правах рукопису

ЩЕРБАКОВА АННА ВІКТОРІВНА

УДК 378.091.2:378.015.311(043.3)

**ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
У СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ
ПРОЦЕСІ ВИЩОГО МЕДИЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ**

13.00.04 – теорія та методика професійної освіти

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:

Савченко Сергій Вікторович,
доктор педагогічних наук, професор

Старобільськ – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ВНЗ	12
1.1. Проблема формування полікультурної компетентності студентів-медиків у сучасній педагогічній теорії та практиці	12
1.2. Сутність, зміст та структура полікультурної компетентності студентів-медиків	51
1.3. Обґрунтування педагогічних умов формування полікультурної компетентності студентів-медиків у навчально-виховному процесу вищих медичних навчальних закладів	98
Висновки до розділу 1	125
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОГО МЕДИЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ	129
2.1. Характеристика критеріїв, показників та рівнів сформованості полікультурної компетентності у студентів-медиків та їхня діагностика	129
2.2. Впровадження педагогічних умов формування полікультурної компетентності у студентів-медиків у навчально-виховний процес вищих медичних навчальних закладів	154
2.3. Аналіз результатів експериментальної роботи	183
Висновки до розділу 2	193
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	196
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	201
ДОДАТКИ	238

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Особливістю сучасного етапу розвитку суспільства є глобалізація світу загалом, зближення країн і народів, посилення їхньої взаємодії, зміни в ціннісних орієнтаціях, життєвих перспективах, установках, потребах людей, розширення міжкультурних контактів в особистісній та професійній сферах, що зумовлює трансформацію освіти, спрямованої на вирішення складних завдань підготовки молоді до життя в умовах полікультурного середовища, до діалогу й міжкультурної комунікації.

Суперечливість реалізації ідей мультикультуралізму (надмірна абсолютизація ідей толерантності, орієнтація у вирішенні соціокультурних проблем виключно на етнічні характеристики тощо) зумовлює необхідність визнання особистості як носія кількох ідентичностей (етнічної, культурної, релігійної, гендерної, соціальної, професійної та ін.) (Г. Дмитрієв), визнання культурного розмаїття як джерела розвитку суспільства та особистості. В епоху глобалізації, „відкритих кордонів” актуальною постає полікультурна компетентність як інтегративна якість особистості, яка дозволяє їй ефективно взаємодіяти з представниками інших культур на всіх рівнях міжкультурної комунікації й у всіх сферах взаємодії.

Пріоритет людинотворчої функції сучасної вищої медичної освіти спрямовує професійну підготовки майбутніх лікарів на формування фахівців не тільки з високим рівнем професійної кваліфікації, а й здатних до цілісного та системного аналізу соціокультурних проблем сучасного життя суспільства, опанування формами міжкультурної комунікації й змістовного культурного діалогу, який у сучасному полікультурному світі залишається найкращим способом взаємодії в особистісному та професійному середовищах.

Соціономічний характер діяльності сучасного лікаря, медичного працівника зумовлює особливу увагу до забезпечення взаємодії з різними групами населення, що характеризуються не тільки віковими, статусними та іншими характеристиками, а також національними та етнопсихологічними особливостями, зокрема з трудовими мігрантами, вимушеними переселенцями та ін. Посередницька, гуманітарна місія проголошена неурядовою організацією „Лікарі без кордонів” (Medecins Sans Frontieres, MSF) як провідна для діяльності сучасного лікаря-професіонала.

У сучасному глобальному світі спостерігаються зміни характеру соціальних відносин у сфері професійної діяльності лікаря, формування нових нормативних і етико-правових положень, гуманізація його практичної діяльності. У цьому зв'язку особливу актуальність набувають проблеми пошуку нової якості професійної підготовки майбутнього медичного працівника в контексті формування його професійної, загальнокультурної й полікультурної компетентності з урахуванням того, що зміст і форми професійної діяльності майбутнього медичного працівника багато в чому визначаються соціально-культурними особливостями народів, що населяють ту або іншу територію, які відрізняються своїми традиціями й звичаями. У цих умовах у професійній діяльності лікаря актуалізуються полікультурні аспекти взаємодії з населенням.

Актуалізація феноменів мультикультуралізму (М. Гордон (M. Gordon), В. Кімлик (W. Kymlicka), Б. Сайзмор (B. Sizemore), Н. Смелзер (N. Smelser), Ч. Тейлор (Ch. Taylor) та ін.), полікультурності (Дж. Бенкс (Dzh. Benks), З. Малькова, Л. Супрунова та ін.) у широкому соціальному та політичному контекстах зумовили необхідність становлення й розвитку в освітньому просторі ідей полікультурної освіти та виховання, формування полікультурної компетентності.

Полікультурна освіта як наукова проблема розглядається в зарубіжних концепціях мультикультурної освіти (Д. Бенкс (Dzh. Benks) та ін.),

міжкультурної освіти (Г. Ауернхаймер (G. Auernheimer), П. Бателаан (P. Batelaan), В. Нике (W. Nieke) та ін.), глобальної освіти (Р. Хенві (R. Khenvi), міжкультурної комунікації (Т. Грушевицька, Е. Холл (E. Hall), Р. Льюїс, О. Садохін, С. Тер-Мінасова та ін.), освоєння чужої культури (М. Беннет (M. Bennet), взаємодії культур (Н. Крилова, В. Тишков та ін.), багатокультурної освіти (Г. Дмитрієв), міграційної педагогіки (О. Гукаленко, Г. Солдатова та ін.), полікультурного освітнього простору (В. Борисенков, В. Дороз, О. Ковальчук, З. Малькова, Л. Садикова та ін.), етнічної і кроскультурної психології (А. Бороноєв, Н. Лебедева, Г. Солдатова, Т. Стефаненко, Е. Хакімов та ін.).

Теоретико-методичні засади формування полікультурної компетентності вчителів розглядали І. Васютенкова, О. Котенко, В. Кузьменко, Л. Гончаренко, А. Хупсарокова та ін., майбутніх учителів – С. Авхутська, Л. Чередниченко, іноземних студентів – І. Харина, курсантів академії МВС – О. Щеглова. Полікультурну підготовку студентів у зарубіжній теорії та практиці вищої освіти досліджували Я. Гулецька, Н. Якса.

Зміст та особливості фахової підготовки майбутніх лікарів у ВНЗ різного рівня акредитації репрезентовано в студіях таких науковців, як О. Андрійчук, В. Бабаліч, І. Булах, Т. Бухарина, О. Васильєва, Л. Добровська, Г. Єпіфанцева, Л. Кайдалова, О. Кривонос, М. Кропачева, І. Кузнецова, М. Лісовий, А. Мельник, В. Мілерян, М. Мруга, Ю. Поляченко та ін. Формування толерантності як професійної компетентності майбутніх лікарів розглядала П. Бабенко, модель спеціальної підготовки викладача до педагогічної діяльності в полікультурному середовищі медичного ВНЗ – С. Носкова, виховання толерантності в студентів вищих медичних навчальних закладів – Л. Лозинська.

Попри наявність наукових доробок щодо проблем фахової підготовки майбутніх лікарів, розвитку їхніх професійних компетентностей, питання

формування полікультурної компетентності в студентів медичних вищих навчальних закладів потребують додаткового ретельного вивчення.

Аналіз психолого-педагогічної та науково-методичної літератури з проблеми дослідження, а також аналіз організації навчально-виховної роботи в медичних ВНЗ у процесі фахової підготовки майбутніх лікарів дає можливість говорити про існування певних *суперечностей* між:

- змінами характеру соціальних відносин у сфері професійної діяльності лікаря, які пов'язані з процесами глобалізації сучасної світової спільноти, і недостатнім урахуванням цих обставин у процесі фахової підготовки майбутніх лікарів;

- об'єктивною потребою суспільства в полікультурно компетентнісних фахівцях і реальним рівнем сформованості полікультурної компетентності в студентів вищих медичних закладів освіти;

- необхідністю вдосконалення полікультурної підготовки майбутніх медичних працівників і недостатньою розробленістю відповідних педагогічних умов.

Отже, актуальність проведення дослідження та наявність визначених суперечностей зумовили вибір теми дисертаційної роботи – **„Формування полікультурної компетентності у студентів-медиків у навчально-виховному процесі вищого медичного навчального закладу”**.

Зв'язок теми дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану наукової роботи Державного закладу „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” в рамках наукової теми „Освітні технології навчально-виховного процесу в сучасних умовах” (державний реєстраційний номер 0110U000751). Тему затверджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 10 від 17.12.2013 р.).

Об'єкт дослідження – процес формування полікультурної компетентності в студентів-медиків в освітньому процесі медичного ВНЗ.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування полікультурної компетентності в студентів-медиків у навчально-виховному процесі вищого медичного навчального закладу.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування полікультурної компетентності в студентів-медиків у навчально-виховному процесі вищого медичного навчального закладу.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що формування полікультурної компетентності в студентів-медиків у навчально-виховному процесі медичного ВНЗ буде ефективним за таких *педагогічних умов*:

– актуалізація полікультурного потенціалу змісту дисциплін фахової підготовки студентів-медиків;

– використання в освітньому процесі вищого медичного навчального закладу інтерактивних методів, спрямованих на формування полікультурних якостей студентів-медиків, а також умінь та навичок конструктивного міжкультурного міжособистісного спілкування;

– забезпечення єдності аудиторної та позааудиторної роботи в медичному ВНЗ з метою організації міжкультурного діалогу та формування толерантних стосунків між студентами.

Досягнення поставленої мети дослідження та перевірка висунутої гіпотези передбачає вирішення таких **завдань**:

1. Розкрити ступінь дослідженості проблеми формування полікультурної компетентності майбутніх лікаріву сучасній педагогічній теорії та практиці.
2. На основі аналізу філософської, соціологічної, культурологічної та психолого-педагогічної літератури визначити сутність, зміст та структуру полікультурної компетентності студентів-медиків.

3. Теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування полікультурної компетентності в майбутніх лікарів у медичних ВНЗ.
4. Здійснити діагностику рівнів сформованості полікультурної компетентності в студентів-медиків на основі відповідних критеріїв та показників.
5. Експериментально перевірити ефективність розроблених педагогічних умов формування полікультурної компетентності в студентів-медиків у навчально-виховному процесі вищого медичного навчального закладу.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять положення діяльнісного (О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, В. Шадриков), культурологічного (М. Бахтін, В. Біблер, І. Відт, І. Ісаєв, Н. Крилова), особистісно зорієнтованого (І. Бех, О. Пехота, В. Сериков, С. Сисоєва), компетентнісного (В. Байденко, Е. Зеєр, І. Зимня, А. Маркова, О. Овчарук, А. Хуторської) методологічних підходів; концептуальні засади дослідження культури (П. Гуревич, С. Іконнікова, М. Каган, Ю. Лотман, Е. Маркарян, В. Межуєв, М. Мід); ідеї діалогіки в освіті (М. Бахтін, В. Біблер, М. Бубер); наукові положення щодо: теорії міжкультурної комунікації (Т. Грушевицька, Е. Холл, О. Садохін, С. Тер-Мінасова), феноменів мультикультуралізму та полікультурності (Дж. Бенкс, М. Гордон, З. Малькова, Н. Смелзер, Л. Супрунова), толерантності (С. Бондирева, В. Лекторський, З. Мубінова, Г. Солдатова, В. Шалін), теорії і практики полікультурної освіти (В. Болгарина, Л. Голік, О. Гукаленко, З. Малькова, Л. Садикова, Н. Якса); теоретичні засади формування полікультурної компетентності фахівців різного профілю (О. Котенко, В. Кузьменко, О. Щеглова); науково-теоретичні засади професійної підготовки майбутніх медичних працівників (І. Булах, Т. Бухарина, Л. Добровська, Л. Кайдалова, В. Мілерян, М. Мруга, Ю. Поляченко), теорії та практики використання освітніх технологій у ВНЗ (А. Вербицький, І. Дичківська, А. Панфілова, С. Сисоєва, Д. Чернілевський),

інтерактивних технологій в освітньому процесі (О. Пометун, О. Січкарук, С. Сисоєва); положення нормативних документів: Міжнародний кодекс медичної етики (1949), Конвенція про захист прав людини та основних свобод (1950), Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (1992), Декларація принципів толерантності (1995), Афінська декларація „Міжкультурна освіта: управління різноманітністю, зміцнення демократії” (Рада Європи, 2003).

У процесі дослідження використано комплекс **методів**: *теоретичні* – аналіз філософської, педагогічної, психологічної й навчально-методичної літератури з метою визначення сутності, змісту та структури полікультурної компетентності майбутніх лікарів; аналіз і синтез з метою з’ясування сучасного стану теорії й практики, підходів і напрямів щодо процесу формування полікультурної компетентності студентів-медиків у ВНЗ, визначення теоретико-методологічних засад досліджуваної проблеми; структурно-системний аналіз з метою розробки та обґрунтування педагогічних умов формування полікультурної компетентності студентів-медиків; *емпіричні* – спостереження, анкетування, тестування, бесіди, експертна оцінка для визначення рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків, педагогічний експеримент з метою перевірки ефективності педагогічних умов формування полікультурної компетентності студентів-медиків у медичному ВНЗ; *методи математичної статистики* для встановлення статистичної значущості отриманих у ході експерименту результатів.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальну роботу було проведено на базі Запорізького державного медичного університету, ПВНЗ „Міжнародна академія екології та медицини”(м. Київ), Київського медичного університету УАНМ.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше* теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування полікультурної компетентності

студентів-медиків у навчально-виховному процесі вищого медичного навчального закладу, що спрямовані на актуалізацію полікультурного потенціалу змісту дисциплін фахової підготовки студентів-медиків; використання в освітньому процесі вищого медичного навчального закладу інтерактивних методів, спрямованих на формування полікультурних якостей студентів-медиків, а також умінь та навичок конструктивного міжкультурного міжособистісного спілкування; забезпечення єдності аудиторної та позааудиторної роботи в медичному ВНЗ з метою організації міжкультурного діалогу та формування толерантних взаємин між студентами); *удосконалено* форми та методи формування полікультурної компетентності студентської молоді в освітньому процесі вищого медичного навчального закладу; *набули подальшого розвитку* наукові уявлення про феномен полікультурної освіти; сутність, структуру, критерії та показники сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків у контексті підготовки до професійної діяльності в умовах глобалізації.

Практичне значення одержаний результатів дослідження полягає в їхній достатній готовності до впровадження в освітній процес медичних ВНЗ: розроблено інформаційно-розвивальні додаткові модулі до змісту окремих фахових дисциплін; програму та науково-методичне забезпечення спецкурсу „Особистість лікаря в сучасному полікультурному просторі”; методичні рекомендації для викладачів та студентів щодо застосування інтерактивних форм та методів; діагностичний інструментарій для вивчення рівня сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків.

Матеріали та висновки дослідження можуть бути використані в освітньому процесі вищих медичних навчальних закладів різного рівня акредитації, у системі післядипломної методичної освіти, у самоосвітній діяльності майбутніх медичних працівників.

Результати дослідження **впроваджено** в практику роботи Запорізького державного медичного університету (довідка про впровадження № 762 від

13.03.2015 р.), ПВНЗ „Міжнародна академія екології та медицини”(м. Київ) (довідка № 03/25 від 25.03.2015 р.), Київського медичного університету УАНМ (довідка № 6 від 28.04.2015 р.).

Апробація та впровадження отриманих в ході дослідження результатів. Основні положення й результати дисертаційної роботи обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки Інституту педагогіки і психології Державного закладу „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, кафедри соціальної медицини, економіки охорони здоров’я факультету післядипломної освіти Державного закладу „Луганський державний медичний університет” (2013 – 2014), отримали позитивну оцінку на науково-практичних конференціях різного рівня: *VIII Міжнародній наук.-практ. конф. „Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”* (Київ, 2013), *Всеукраїнській – „Наукова молодь”* (Луганськ, 2013), *регіональній – „Сучасні педагогічні технології підготовки майбутніх учителів в умовах ступеневої освіти”* (Стаханов, 2013).

Публікації. Результати та основні положення дисертації висвітлено в 5 одноосібних публікаціях, із них 4 статті в наукових фахових виданнях України та 1 стаття в зарубіжному періодичному виданні.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів та загальних висновків, списку використаних джерел (360 найменувань, з них – 11 іноземною мовою) та додатків (17 додатків на 119 сторінках). Робота містить 15 таблиць та 6 рисунків. Обсяг основного тексту дисертації – 237 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ВНЗ

1.1. Проблема формування полікультурної компетентності студентів-медиків у сучасній педагогічній теорії та практиці

Необхідність забезпечення неперервного професійного розвитку лікарів відповідно до стандартів Всесвітньої Федерації медичної освіти з урахуванням національних особливостей, розвитку міжнародного співробітництва вищих навчальних закладів з провідними науковими центрами та університетами світу, створення умов для досконалого володіння ними однією або двома іноземними мовами та проходження стажування у провідних закордонних університетах та наукових центрах як реалізація принципу мобільності болонської декларації, подальшого розвитку співпраці з міжнародними, міжурядовими і неурядовими організаціями, фондами і програмами (ЄС, ВООЗ), в тому числі з метою міжнародної сертифікації, як складової болонського процесу, збільшення обсягів прийому іноземних громадян до вищих навчальних закладів та активізація інформаційного обміну з іноземними державами в цьому контексті чітко визначена й в проєкті Програми розвитку вищої медичної освіти в Україні до 2015 року, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України [264].

Підготовка медичних працівників в Україні здійснюється мережею вищих медичних навчальних закладів I-IV рівнів акредитації, яка нараховує: 15 медичних університетів (академій), дев'ять з яких мають статус

національних, три академії післядипломної освіти, 72 медичних коледжі, 38 медичних училища та два інститути медсестринства.

Станом на 01.01.2012 у вищих навчальних закладах IV рівня акредитації, підпорядкованих МОЗ України, навчалось понад 50 тисяч студентів – громадян України – та здійснювалась підготовка майже 20 тисяч іноземних громадян з 124 країн світу (студентів – 18410, клінічних ординаторів – 1063, аспірантів – 126, магістрантів – 165), що складає третину від усіх іноземних громадян, які навчаються в Україні.

У контексті глобалізації системи освіти в загалі та медичної освіти зокрема слід зазначити, що у цей час у світі існує більш 16 тисяч вищих медичних навчальних закладів, які функціонують на національному рівні, а їх діяльність стимулюється провідними міжнародними організаціями: Всесвітньою організацією охорони здоров'я, Всесвітньою федерацією медичної освіти, ЮНЕСКО, Радою Європи, Міжнародним інститутом медичної освіти, Асоціацією шкіл громадської охорони здоров'я Європейського регіону, Європейською асоціацією медичної освіти й іншими. Аналіз розвитку медичної освіти у світі, проведений як українськими, так і зарубіжними дослідниками, свідчить про значне зростання питомої ваги міжнародного співробітництва в цій галузі. Спостерігається конвергенція стандартів безперервного процесу освіти, тобто відбувається своєрідна глобалізація медичної освіти, що сприяє просуванню якісних показників підготовки фахівців, а, отже, і охорони здоров'я.

У цьому зв'язку виявляється слушним, що у стратегічних законодавчих та освітніх документах нашої держави (Конституції України, законі "Про вищу освіту", Національній доктрині розвитку освіти та ін.) [170; 134; 263] декларуються принципи багатоетнічності та полікультурності, ставляться завдання, спрямовані на розвиток фундаментальної підготовки майбутнього лікаря на основі засвоєння духовної скарбниці українського народу, онтологічних, гностичних та аксіологічних компонентів цілісної

полікультурної картини світу. У зв'язку з цим особливого значення набуває проблема формування полікультурної компетентності майбутнього лікаря, що передбачає формування у нього духовних потреб, засвоєння універсальних духовних цінностей, орієнтованих на гуманістичні та демократичні ідеї. Цей процес пов'язаний з формуванням полікультурного світогляду, що зумовлює таку організацію життя і професійної діяльності, за якої медичний працівник має бути відкритим до сприйняття культур інших народів. Національне при цьому, як наголошують українські вчені О. Дубасенюк та Н. Якса, набуває ознак ґрунтовності, оскільки полікультурний соціальний, зокрема й освітній простір, має функціонувати як цілісна система полілогу культур як на загальнодержавному рівні, так і її окремих регіонів [122, с. 92].

Отже не викликає здивування той факт, що проблеми полікультурної освіти стають у центрі наукової уваги багатьох українських та зарубіжних дослідників. Останніми роками посилюється інтерес до проблеми полікультурності у контексті етнічного аспекту (О. Антонюк [11], Р. Антонюк [12], З. Гасанов [81], О. Доморовська [117], В. Євтух [127], І. Руденко [272], Г. Філіпчук [322] та ін.). Вивчаються проблеми полікультурної освіти (О. Гукаленко [91], Я. Гулецька [92], Г. Дмитрієв [113; 114], В. Кузьменко [189; 190], В. Макаєва [210], Г. Міронова [228], Л. Садикова [276], А. Сущенко [302] та ін.). Науковцями також досліджуються різні аспекти полікультурного виховання (В. Бойченко [42], Л. Волік [74], О. Джурінський [109; 110], В. Єршов [126], В. Компанієць [162], І. Лощенова [206] та ін.), процеси діалогу культур у освітній галузі (В. Аношкіна [10], Л. Бурман [58], В. Калінін [152] та ін.), толерантність, емпатія, зокрема у міжетнічних стосунках (В. Бакальчук [20], Т. Білоус [40], С. Бондирева [47], О. Грива [89], Л. Журавльова [130], В. Кузьменко [190], В. Лекторський [196], Н. Платонова [258], Ю. Яценко [349] та ін.), компетентнісний підхід, у тому числі до полікультурної освіти та виховання

(М. Булигіна [57], І. Закір'янова [133], В. Калінін [152], В. Козирев [160], Г. Медведєва [219], С. Носкова [241], І. Шолудченко [340] та ін.).

Попри значну кількість наукових доробок, пов'язаних з вирішенням проблем полікультурної освіти та виховання, формування полікультурних якостей майбутніх фахівців, комплексний розв'язок проблеми формування полікультурної компетентності студентів-медиків практично залишається поза увагою як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Аналіз теоретичних джерел дозволяє констатувати, що сучасні наукові пошуки українських та зарубіжних педагогів пов'язані з вирішення окремих часткових проблем формування полікультурної компетентності майбутніх лікарів, таких як формування комунікативної та іншомовної компетентності студентів-медиків (Л. Васецька [62], С. Вострова [79], Г. Єпіфанцева [125], К. Іванова [144], М. Лісовий [202], О. Уваркіна [316]), визначення психолого-педагогічних та соціально-педагогічних умов адаптації іноземних студентів до навчання у вищих медичних навчальних закладах інших країн (О. Борисенко [48], Д. Порох [261], Т. Фоміна [324], С. Шестопалова [335]), формування окремих професійно особистісних якостей майбутніх медичних працівників, що забезпечать їх ефективну професійну діяльність в умовах сучасного полікультурного світу (О. Андрійчук [8], П. Бабенко [17], О. Двіжона [98], О. Доніка [118], О. Кривонос [183], І. Кузнецова [188], К. Куренкова [194], Х. Мазепа [209], М. Мартинова [281], А. Мельник [224], Л. Островська [246], М. Тараришкіна [306], І. Тимошук [312]).

Так, у своїй роботі українська вчена Д. Порох, аналізуючи соціально-педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих медичних навчальних закладах України, наголошує на тому, що активізація уваги науковців на проблему адаптації іноземних студентів до навчання в українській вищій школі як соціальному інституті, що передбачає урегулювання й гармонізацію взаємодій особистості з новим природним, культурним, соціальним, навчально-виховним, професійно зорієнтованим

середовищем шляхом поступового зменшення ступеня неузгодженості між людиною та зовнішнім оточенням, зумовлена стрімко зростаючим експортом українських освітніх послуг (одним з пріоритетних напрямів міжнародної діяльності українських ВНЗ), інтернаціоналізацією освіти, збільшенням контингенту іноземних студентів у вітчизняних ВНЗ, мобільністю студентів та викладачів, що здійснюється в рамках транс'європейських освітніх програм, двосторонніх угод між державами про співробітництво в галузі освіти, науки й культури, міжуніверситетських домовленостей про академічний обмін [261, с. 3].

Авторка обґрунтовує зміст адаптації іноземних студентів до навчання у медичному ВНЗ України як процес активного пристосування студентів до умов життя в іншій країні, її традицій, норм суспільної поведінки, нового соціального оточення; навчально-виховного середовища, що включає адекватне ставлення до професії, навчальних норм, оцінок, способів та прийомів самостійної роботи; навчального колективу, його звичаїв та традицій; нових побутових умов у студентському гуртожитку, нових зразків студентської культури, форм використання вільного часу; засвоєння та визнання особистістю цінностей, комунікативних норм і вимог нового соціального середовища [261, с. 12-40].

У контексті нашого дослідження важливим є розроблений автором дисертаційної роботи спеціальний науково-методичний семінар для викладачів, співробітників вищого навчального закладу, програма якого передбачає опанування викладачами вищого навчального закладу знань щодо: сутності адаптації іноземних студентів до навчання у ВНЗ, її видів, чинників, показників; особливостей культури інших народів, їхніх традицій, звичаїв, вірувань, соціально-побутового укладу життя, уявлень про світ інших народів; сутність культурного шоку, його об'єктивних причин; особливості встановлення діалогічних, толерантних відносин [261, с. 169-174].

Інтерес для нашої роботи представляє виявлені й обґрунтовані Д. Порох соціально-педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих медичних закладах України, до яких вона відносить такі: реалізація в навчально-виховному процесі особистісно орієнтованих технологій навчання як адаптаційних засобів; організація психолого-педагогічного супроводу адаптації іноземних студентів; створення полікультурного освітнього простору як особливого соціально-педагогічного середовища, спрямованого на організацію міжкультурного діалогу, формування толерантних відносин [261, с. 201-202].

Умови адаптації студентів в освітньому просторі медичного ВНЗ також розкрито у дисертаційному дослідженні С. Шестопалової [335]. Специфіка професійної освіти іноземних студентів-медиків у полікультурному середовищі російського ВНЗ виявляється автором при зіставленні особливостей підготовки російських і іноземних студентів, які визначають педагогічні напрямки формування професійної компетенції, методологічні підходи й освітні технології. Опора на «діалог культур» і етнокультурний компонент виділяється С. Шестопаловою як методичний принцип, що лежить в основі навчання іноземних студентів в умовах нової для них російськомовної культури [335, с. 26].

Ми повністю згодні з думкою вченої про те, що вітчизняні студенти, що навчаються в університеті разом з іноземними громадянами, активніше включаються в інтеркультурні соціальні процеси, опановують особливостями міжнаціонального спілкування, здобувають риси національної толерантності [335, с. 144].

Ідея інтеграції вітчизняних медичних шкіл у світовий інтелектуальний простір що, відповідним чином, стимулює розвиток медичної науки й практики в країні, висувається й у дисертаційному дослідженні доктора соціологічних наук Т. Фоміної [324].

Систему умов підготовки іноземних фахівців у вітчизняному

медичному ВНЗ Т. Фоміна розділяє на два блоки – необхідні й достатні. До необхідних умов автор відносить усе, що пов'язане з навчальним процесом, до достатніх – усе, що його супроводжує, але їм не є, тобто середовище неформального спілкування, умови життя й побуту, способи задоволення культурних і інших неосвітніх потреб. Дія необхідних і достатніх умов підготовки іноземних фахівців-медиків у вітчизняному ВНЗ припускає наявність зворотного зв'язку між цими умовами й об'єктом їх впливу. Цей зворотний зв'язок виявляється в активності, що проявляється студентами, стосовно інтеріоризації професійних ролей. Дослідженнями Т. Фоміної доведено, що активність інтеріоризації носить не етнічний або соціальний, а психологічний характер, вона заснована на ієрархії мотивів оволодіння професією лікаря [324, с. 81].

У дисертації обґрунтовується положення про те, що сфера медичної діяльності й медичної освіти у сучасному суспільстві є одним з головних полів етнічної мобілізації, що пов'язане із глобалізацією, що об'єктивно знижує індивідуальну цінність особистості й, таким чином, сприяє зростанню цієї цінності в окремих галузях діяльності, спеціально організованих для захисту людини (медицина, освіта).

Структурним фактором, що стимулюють конкуренцію, на думку Т. Фоміної, є «розкол ринку праці», при якому антагонізм підтримується стараннями високооплачуваних робітників не допустити на ринок праці, обмежити «етнічну» дешеву робочу силу. При цьому на ринку медичних послуг може спостерігатися й спостерігається та ж ситуація [324, с. 177].

Одна із самих істотних причин етнічної конкуренції – міграційні переміщення. Освіта внаслідок міграцій нових етнічних груп приводить до різкого суперництва на економічній арені, супроводжуючись хвилиною негативного сприйняття «чужих». Існує й інша небезпека в цьому плані: страх перед мігрантами обумовлює негативне відношення до будь-яких іноземців, що з'являються в ареалі корінного етносу [324, с. 32]. Ми згодні із

професором, що це повною мірою відноситься до навчання іноземних студентів.

Важливим для нашого дослідження є висновок Т. Фоміної про те, що концепції символічного інтеракціонізму можуть бути досить ефективно використані в дослідженнях відносин і взаємодій у поліетнічному студентському середовищі. Справа в тому, що урахування складності бачення й ідентифікації людьми самих себе є дуже важливим у вивченні етнокультурної маргинальності (ідентифікація й факт самовизначення не завжди збігаються у соціальній категоризації). До того ж прийняття «ситуативної» точки зору в трактуванні етнічності дає можливість сприймати появу нових ідентичностей як нормальну рису будь-якого мультиетнічного суспільства, що підтверджується реальною практикою [324, с. 178].

Важливим компонентом полікультурної компетентності студентів-медиків є формування їх комунікативної, у тому числі іншомовної компетентності, яка є об'єктом дослідження ряду українських і зарубіжні дослідників (Л. Васецька [62], С. Вострова [79], Г. Єпіфанцева [125], К. Іванова [144], М. Лісовий [202], О. Уваркіна [316]).

Не можна не погодитись з тезою О. Уваркіної про те, що прогрес у медичній галузі безпосередньо впливає на професійну підготовку через систему вищої медичної освіти, змінює вимоги до рівня знань, умінь і навичок, їх творчого розвитку, світогляду, до надійності підготовки фахівців [316, с. 4]. Набуття людством великого обсягу знань і застосування інноваційних технологій в галузі медицини сприяє підвищенню уваги до підготовки сучасного лікаря. Суспільство стає все більш людиноцентристським. Тому відносини „лікар-пацієнт” вимагають не тільки медичних знань, а й високого рівня комунікативної культури лікаря, яка формується в процесі психолого-педагогічної підготовки студента-медика, і є сутнісною характеристикою особистості спеціаліста, як один з показників рівня його фахової підготовки [316, с. 135].

Важливим в контексті нашого дослідження є висновок О. Уваркіної

про те, що комунікативну культуру майбутніх спеціалістів у галузі медицини слід розглядати через такі показники: вміння слухати, наявність соціально-перцептивної, рефлексивної та емпатійної здатності, здатність ясно мислити в умовах стресової ситуації, особиста проникливість, спостережливість, творче натхнення, наполегливість у досягненні мети, націленість на самоосвіту, вміння переконувати, а також органічна міміка, жести, зовнішній вигляд, загальне враження, здатність до взаєморозуміння в різних умовах обміну інформацією [316, с. 168]. Можна лише додати, що роль взаєморозуміння лікаря й пацієнта у полікультурних умовах спілкування важко переоцінити.

Ми поділяємо думку М. Лісового про те, що лікар має володіти культурою конструктивного діалогу та полілогу, вміти сприймати, відтворювати та готувати наукові фахові тексти, володіти прийомами написання і виголошення публічного виступу, вміти вести, підтримувати ділову розмову. Слово медичного працівника є свідченням його милосердя, чуйності, загальної культури й освіченості; воно здатне повернути пацієнтові втрачену гармонію з оточуючим світом [202, с. 5].

Дослідження Г. Єпіфанцевої показали, що випускники медичних навчальних закладів слабо володіють іноземною мовою, не здатні використовувати її у професійному спілкуванні, незважаючи на те, що подолання бар'єрів в галузі міжнародних зв'язків, надання вищим навчальним закладам значної автономії із широкими можливостями їх інтеграції в європейський і світовий освітній простір, прагнення підвищити конкурентоспроможність випускників на міжнародному ринку праці загостило інтерес до формування іншомовної комунікативної компетентності студентів-медиків [125].

Дослідник довела, що формування іншомовної комунікативної компетентності як компонента професійної компетентності студента-медика в освітньому процесі медичного навчального закладу стає ефективним при реалізації комплексу педагогічних умов, однією з яких є збагачення змісту лінгвістичної освіти професійно й культурно значимими змістами за

допомогою створення банку автентичних матеріалів (інформаційна база, навчально-методичні комплекси), що відображають взаємозв'язок іноземної мови із професійною освітою й забезпечують діалог культур [125].

Ми погоджуємося з висновком Г. Єпіфанцевої про те, що формування іншомовної комунікативної компетентності студента медичного навчального закладу сприяє конкурентоспроможності майбутнього фахівця, адекватній міжкультурній комунікації у міжособистісному й професійному спілкуванні [125, с. 159].

У рамках теми нашої дисертаційної роботи інтерес представляють ряд досліджень українських і зарубіжних науковців, у яких розкриваються проблеми формування професійно особистісної культури студентів-медиків та формування окремих професійно особистісних якостей майбутніх медичних працівників, що забезпечать їх ефективну професійну діяльність в умовах сучасного полікультурного світу.

Так, у своєму дисертаційному дослідженні І. Кузнецова наполягає, що здійснення професійної діяльності вимагає від лікаря, крім спеціальних знань і досвіду, сформованості таких моральних якостей, як душевність і чуйність, уважність і комунікабельність, тактовність і ввічливість, чесність і правдивість, щедрість і великодушність, моральна чистота, взаємодопомога і взаємоповага, терпимість і наполегливість, рішучість і витримка, а також співчуття і співпереживання, тобто емпатія [188, с. 35].

Визначаючи педагогічні умови виховання у студентів-медиків гуманістичних цінностей, І. Тимощук обґрунтовує педагогічну модель формування у майбутніх медичних працівників гуманістичних цінностей, що передбачає врахування дії психологічних механізмів розвитку ціннісно-мотиваційної сфери особистості, забезпечення педагогічних умов, які, враховуючи впливи цих механізмів і соціального оточення, визначають напрям та інтенсивність формування гуманістичних якостей студентів, етапи цього процесу та відповідні їм зміст, форми і методи виховної діяльності [312].

Нашу увагу привертають наступні форми та методи навчання і виховання, запропоновані автором дисертаційного дослідження: моделювання та аналіз ситуацій професійного спілкування; дискусії, спрямовані на корекцію ціннісних орієнтацій та установок студентів; практичні заняття з діагностики гуманістичних якостей особистості; читання і обговорення наукової та науково-популярної літератури з проблем міжособистісного і ділового спілкування; допомога студентам у складанні та реалізації програм морального самовдосконалення; виконання спеціальних завдань під час практики у медичних закладах; тренінгові заняття у групі [312, с. 110].

Розв'язанню питань виховання гуманності у студентів-медиків присвячене дисертаційне дослідження О. Андрійчук [8]. На її думку, реалізація формування гуманістичних переконань студентів медичного коледжу передбачає виділення таких основних компонентів у процесі фахової підготовки особистості: формування духовного світу спеціалістів медицини в умовах будівництва державності України; врахування основних засад становлення та професійного розвитку майбутніх медиків, їх світогляду, гуманістичних переконань; постійне збагачення професійних знань, вироблення свідомого ставлення до навчання, самоосвіти; розвитку позитивних емоцій та громадянської гідності; реалізація завдань гуманістичного спрямування. Ми погоджуємось із дослідником у тому, що професійна підготовка студентів медичного навчального закладу повинна реалізовуватися через якісне формування їх гуманістичного світогляду та громадянського становлення особистості, яке здійснюється у процесі навчально-пізнавальної діяльності, з урахуванням особливостей інтелектуального розвитку [8, с. 152].

Організаційно-педагогічні умови виховної роботи в медичному навчальному закладі було проаналізовано у дисертаційному дослідженні Х. Мазепи [209]. Автор вважає, що завданням теперішнього виховного

процесу в медичних закладах освіти є посилення акценту на національно-громадянське виховання студентів, підготовку їх до активної творчої участі в розбудові держави, тобто найважливішим завданням стає утвердження в свідомості вихованців ідеї державотворення – української національної ідеї. Особливості виховання сучасного фахівця, на думку Х. Мазепи, зумовлені такими чинниками, як зміна ціннісних орієнтацій, виховних ідеалів, перехід до ринкових відносин, необхідність посилення національного виховання в поєднанні з підготовкою до інтеграції України у світовий культурний простір [209, с. 177].

В контексті нашого дослідження інтерес викликає теза Х. Мазепи про те, що в історії світової і вітчизняної медичної науки і практики сформувався ідеал медичного працівника як носія специфічних для цієї професії моральних якостей – милосердя, співчуття, емпатії, чуйності, доброчесності, акуратності, терпимості, делікатності, комунікативності, уміння зберігати лікарську таємницю тощо, які знайшли концентроване відображення в клятві Гіпократата, в українських національних традиціях охорони здоров'я, побудованих на спільних для всього людства ідеях правди, добра і краси [209, с. 179].

У дослідженні М. Тараришкіної на тему «Формування професійно особистісної культури студентів в освітньому процесі вищої медичної школи», автор наголошує на тому, що рівень розвитку сучасного суспільства висуває високі вимоги до освіти у вищій медичній школі, опираючись на модернізацію професійної освіти, її змістовне й структурне відновлення у культуротворчому аспекті, здійснення якого пов'язане й протікає відповідно до нових вимог економічного розвитку [306].

Для нашого дослідження важливі виявлені М. Тараришкіною оптимальні психолого-педагогічні умови формування професійної й особистісної культури студентів вищої медичної школи: націленість вузівської професійної підготовки на використання потенціалу культури як

освітньої цінності у вихованні й розвитку особистості майбутнього лікаря; демократизація навчально-виховного процесу; побудова змісту вищої професійної освіти на засвоєння студентами культурних цінностей; використання системно-ціннісного підходу в процесі підготовки студентів, що сприяє їхньому професійному й особистісному росту [306, с. 146].

Проведений аналіз наукових праць останніх років українських та зарубіжних дослідників, пов'язаних з темою нашої дисертації, засвідчує, що, хоча вони і не вирішують комплексної проблеми формування полікультурної компетентності студентів-медиків, проте слугують суттєвим теоретико-методологічним підґрунтям для розробок та впровадження у навчально-виховний процес медичних ВНЗ відповідних педагогічних умов з урахуванням змін характеру соціальних відносин у сфері професійної діяльності лікаря, які пов'язані з процесами глобалізації сучасної світової спільноти, потреб суспільства у полікультурно компетентнісних фахівцях медичного профілю з метою удосконалення полікультурної підготовки майбутніх лікарів.

Одним із завдань нашого дослідження є проведення аналізу проблеми формування полікультурної компетентності студентів-медиків у практиці організації навчального-виховного процесу медичного ВНЗ. Зауважимо, що зміст полікультурної компетентності майбутніх медичних працівників відображено у галузевих стандартах вищої медичної освіти України, зокрема в освітньо-кваліфікаційних характеристиках (ОКХ) та освітньо-професійних програмах (ОПП) підготовки фахівців за спеціальністю 7.12010001 «Лікувальна справа», 7.12010002 «Педіатрія», 7.12010003 «Медико-профілактична справа», 7.12010004 «Медична психологія», 7.12010005 «Стоматологія» галузі знань 1201 «Медицина» та 7.12020101 «Фармація», 7.12020102 «Клінічна фармація», 7.12020103 «Технології фармацевтичних препаратів», 7.12020104 «Технологія парфумерно-косметичних засобів»

галузі знань 1202 «Фармація», за якими ведеться підготовка медичних працівників з вищою освітою в Україні.

Так, у структурі здатностей випускника медичного ВНЗ та системі умінь, що їх відображає, визначається наступне:

1) здатність оцінювання історичних подій минулого та сучасних історичних процесів відображається у таких уміннях:

- аналізувати та узагальнювати історичний матеріал, здобутий із різних джерел та оцінювати події і діяльність конкретних осіб в історичному процесі;

- аналізувати та інтерпретувати історичні факти на основі отриманих знань;

- оцінювати сутність міжнародних політичних процесів, геополітичних явищ та визначати місце України у сучасному світі;

- оцінювати історичні події і постаті вітчизняної медицини в контексті світової історії медичної науки.

2) сформованість політичної та економічної свідомості майбутнього лікаря проявляється у наступних уміннях:

- використовуючи закони та категорії діалектики, основні закони філософії та соціології, оцінювати сутність явищ і процесів суспільного життя;

- відстоювати власну громадську позицію в можливому соціально-політичному конфлікті;

- обирати оптимальну модель поведінки в умовах випадкового соціально-політичного конфлікту;

- толерантно відноситись до різних політичних поглядів, вирішувати професійні завдання у сучасних умовах на підставі власної політичної культури і свідомості;

- аналізувати міжнаціональні, міжконфесійні та міжпартійні відносини на основі власного досвіду і отриманих знань.

3) сформованість патріотизму, громадянської позиції та свідомого ставлення до громадянських обов'язків зафіксована у таких уміннях:

- оцінювати та аналізувати факти історії України, суспільні явища та становлення її державності;
- усвідомлювати та керуватися у своїй діяльності громадянськими правами, свободами та обов'язками;
- застосовувати отримані знання в інтересах становлення державності України.

4) сформованість особистості на основі здобутків світової та національної культури проявляється в уміннях, застосовуючи закони етики та естетики:

- оцінювати здобутки світової культури;
- визначати місце національної культури у світовому культурологічному просторі;
- підвищувати загальноосвітній культурний рівень.

5) сформованість мовної культури і досконалості у фаховому та діловому спілкуванні відображається в уміннях, використовуючи лексичний та граматичний мінімум:

- володіти державною мовою (усною та писемною) на рівні, що передбачений Законом про мову;
- володіти мінімум однією іноземною мовою на рівні професійного (переклад із словником, складання анотацій, рефератів, тощо) та побутового спілкування;
- дотримуватися мовної культури у всіх сферах діяльності;
- володіти латинською мовою на рівні фахового використання та спілкування.

б) сформованість правової освіти випускників медичних ВНЗ передбачає:

- дотримання у своїй діяльності Конституції України, основних положень міжнародних правових актів гуманістичного спрямування, регламентуючих правових документів стосовно фахової діяльності.

- уміння оцінювати реалізацію та пропагувати права людини на охорону здоров'я та права пацієнта;

- уміння оцінювати стан та реалізацію гендерної рівності у суспільстві;

- уміння використовувати свої права та можливості для захисту власного життя.

7) організація особистої діяльності як складової колективної діяльності з урахуванням мети спільної діяльності на підставі усвідомлених цілей особистої діяльності та її структури, дотримуючись відповідних етичних та юридичних норм, за допомогою певних методик та технологій управління особистих відношень з іншими учасниками спільної діяльності передбачає наявність умінь:

- організувати та контролювати особисту поведінку з огляду на відносини з іншими учасниками спільної діяльності;

- аналізувати певну інформацію з метою передбачення наслідків її використання;

- оцінювати особистий стан та стан інших людей, настрій, ступінь психічної напруги при вирішенні завдань різної складності;

- застосовувати спеціальні методики корекції свого психічного та психофізіологічного стану.

8) здатність до вибору стратегії спілкування в умовах сумісної діяльності медичного колективу в залежності від виробничих завдань, з урахуванням принципів сталого розвитку, особистісних, суспільних, державних та виробничих інтересів відображається у таких уміннях:

- застосовувати адекватні методи комунікації;

- здійснювати вибір виду, організувати, проводити та брати участь у різних видах нарад, засідань, семінарів тощо;

- здійснювати кількісний аналіз корисності нарад, засідань, семінарів тощо.

9) сформованість високого біоетичного та деонтологічного сприйняття явищ і подій у фаховій діяльності майбутніх лікарів проявляється в уміннях:

- оцінювати події та явища з позицій загальнолюдських гуманістичних цінностей;

- у своїй фаховій діяльності визначати прийнятні форми дотримання вимог етики, біоетики та деонтології;

- на основі визначення форми дотримання вимог етики, біоетики та деонтології використовувати у своїй фаховій діяльності норми етики, біоетики та деонтології;

- оцінювати сучасні підходи до проблем евтаназії.

Освітньо-професійні програми підготовки медичних працівників, в яких визначається нормативний зміст навчання, встановлюються вимоги до змісту, обсягу та рівня освітньої та професійної підготовки фахівця відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня певної спеціальності, передбачають наступні цикли підготовки студентів-медиків:

- гуманітарної і соціально-економічної та природничо-наукової підготовки, що забезпечують певний освітній рівень;

- професійної та практичної підготовки, що разом з попередніми циклами забезпечує певний освітньо-кваліфікаційний рівень [80].

В рамках цих циклів навчання та в контексті нашого дослідження необхідно виділити наступні блоки змістовних модулів, вивчення яких, на нашу думку, сприяє формуванню полікультурної компетентності студентів-медиків:

- передконфліктні і конфліктні ситуації та засоби їх розв'язання;

- тенденції культурного розвитку України у різні історичні періоди;

- головні форми і напрямки розвитку культури, види, стилі і жанри мистецтв;

- значення політичної активності медиків як соціально-політичної групи;
- індивідуально-психологічні відмінності особистості за їхніми проявами у діяльності та спілкуванні;
- місце медиків як соціальної групи у соціальній структурі суспільства;
- місце політичної влади у системі суспільних відношень і функції держави;
- роль соціальних та соціально-психологічних чинників в розповсюдженні хвороб;
- співвідношення між соціальними потребами та суспільними організаціями і рухами;
- принципи моралі, національні та релігійні особливості для виконання професійних функцій;
- мовні засоби відповідно до сфери і мети висловлювання;
- спілкування іноземною мовою в усній та письмовій формах;
- загальнонаукові та конкретно-наукові методи пізнання та діяльності;
- основи політичної культури особистості;
- нормативно-правове регулювання взаємовідносин лікар-хворий;
- роль і значення народних мас, визначних політичних, військових і державних діячів, представників української науки, культури, охорони здоров'я, духовенства;
- біологічні, антропологічні, психологічні, соціальні і гносеологічні витоки релігії;
- моральні, етичні і фахові норми у професійній роботі і життєдіяльності;
- історико-методологічні принципи філософського пізнання світу і суспільства та їх діалектична взаємодія;
- інтерпретація змісту медичної літератури іноземною мовою;
- особливості культурних епох, їхні духовні цінності та пріоритети;

- сутність основ віровчень та культів світових релігій, які впливають на фізичний і психологічний стан людини;
- закономірності історичного розвитку українського народу;
- національна свідомість, розуміння багатовікової історії України, шанобливе ставлення до українського народу, його державотворчих, духовно-культурних і трудових традицій [80].

Отже, як бачимо, у галузевих стандартах вищої медичної освіти України проблема формування полікультурної компетентності студентів-медиків знаходить своє місце та відображається у необхідності формування здатності майбутнього лікаря оцінювати історичні події минулого та сучасних історичних процесів, формування його політичної та економічної свідомості, патріотизму, громадянської позиції та свідомого ставлення до громадянських обов'язків, формування особистості студента-медика на основі здобутків світової та національної культури, розвитку мовної культури і досконалості у фаховому та діловому спілкуванні, прищеплення правової освіти випускникам медичних ВНЗ, організації особистої діяльності майбутніх медичних працівників як складової колективної діяльності з урахуванням мети спільної діяльності на підставі усвідомлених цілей особистої діяльності та її структури та дотримуючись відповідних етичних та юридичних норм, формування високого біоетичного та деонтологічного сприйняття явищ і подій у фаховій діяльності майбутніх лікарів.

Ми вважаємо необхідним проаналізувати робочі навчальні плани з підготовки майбутніх лікарів провідних медичних ВНЗ України – Національного медичного університету імені О. О. Богомольця (НМУ), Івано-Франківського національного медичного університету (ІФНМУ) та Луганського державного медичного університету (ЛДМУ) – з метою виявлення педагогічних можливостей навчальних дисциплін щодо формування полікультурної компетентності студентів-медиків.

Одразу відмітимо, що цикли гуманітарної і соціально-економічної, природничо-наукової, професійної та практичної підготовки у структурі загальної фахової підготовки студентів-медиків у всіх трьох ВНЗ розподілені таким чином, що, починаючи з третього року навчання, понад 90% годин відводиться на вивчення дисциплін професійної та практичної спрямованості, а отже можливості навчальних дисциплін щодо формування полікультурної компетентності майбутніх медичних працівників з третього по шостий роки навчання є досить обмеженими й реалізуються лише завдяки вивченню курсу «Соціальна медицина та основи охорони здоров'я» та курсів за вибором ВНЗ, до аналізу яких ми звернемось у подальшому.

Проте у структурі робочих навчальних планів трьох медичних ВНЗ, що аналізуються, ми виділяємо наступні навчальні дисципліни, що вивчаються на першому та другому роках навчання, зміст яких у той чи інший спосіб пов'язаний з проблемою формування полікультурної компетентності студентів-медиків: іноземна мова, історія України, історія української культури, історія медицини, основи психології та основи педагогіки, політологія, філософія.

Метою вивчення іноземної мови студентами-медиками, як зазначено у робочих програмах, є набуття студентами необхідних знань та практичних навичок, зокрема читання медичної літератури; читання та розуміння змісту; складання анотацій та резюме наукових медичних статей з зарубіжних журналів; ділове листування; спілкування іноземною мовою на ситуативно зумовлену та професійну тематику; виступи на міжнародних конференціях, симпозіумах тощо. Зміст навчальної дисципліни передбачає вивчення студентами основ медичної термінології на базі опрацювання оригінальних та адаптованих медичних текстів іноземною мовою та оволодіння навичками двостороннього перекладу, складання анотацій та резюме наукових медичних публікацій іноземною мовою. На жаль, у структурі змістовних модулів практично відсутні теми культурознавчої та країнознавчої

спрямованості. Глобалізація суспільства, потреба особистості в швидкій адаптації до умов полікультурного світу, який весь час змінюється, не відбиваються у змісті цієї навчальної дисципліни, хоча нові реалії вимагають змін до рівнів володіння іноземними мовами, визначення нових підходів до відбору змісту та організації матеріалів, використання адекватних форм та видів контролю.

В умовах інтеграції професійної і соціально-гуманітарної підготовки фахівців в українській вищій школі, засвоєння досягнень світової та вітчизняної наукової думки важлива роль належить дисципліні «Історія України». Вивчення історії Батьківщини допомагає людині розібратися у складних громадсько-політичних і соціально-економічних процесах, що відбуваються у країні і світі, формує громадську позицію особистості майбутнього лікаря.

Головною метою вивчення курсу з історії України є формування національної свідомості, глибокого розуміння багатовікової історії і культури України, виховання особистості майбутнього лікаря та активного громадянина і будівника демократичного суспільства, відданого своєму народові.

Загальна орієнтація курсу полягає у наданні студентам-медикам необхідного обсягу знань, щоб вони були у змозі:

- поєднувати національну свідомість, глибоке розуміння багатовікової історії України, шанобливе ставлення до українського народу, його державотворчих, духовно-культурних і трудових традицій;

- інтерпретувати та аналізувати закономірності історичного розвитку українського народу;

- демонструвати розуміння ролі і значення народних мас, визначних політичних, військових і державних діячів, представників української науки, культури, охорони здоров'я, духовенства;

- вести дискусії з актуальних питань історії, зовнішньої і внутрішньої політики Української держави.

Специфічною особливістю курсу історії української культури є його значний виховний потенціал, що дає можливість реалізувати в навчально-виховному процесі медичного ВНЗ низку важливих завдань, зокрема таких, як виховання національної свідомості, формування моральних і естетичних потреб та здатності зберігати й охороняти культурні здобутки України, формування полікультурної компетентності студентів-медиків.

Вивчення дисципліни орієнтує студентів на поважне ставлення до національно-культурних досягнень, допомагає усвідомлювати глибинні зв'язки української культури зі світовим культурним простором.

Метою курсу «Історія української культури» є цілісний розгляд культури України за історичним принципом як складової світового культурного процесу.

Завдання вивчення курсу «Історія української культури» передбачають таке:

- визначення передумов та засад культури, її виникнення, тенденцій розвитку та основних закономірностей функціонування;
- розгляд багатовікової історії української культури, розкриття основних етапів її розвитку;
- розкриття специфіки української культури, визначення її місця та ролі у сучасному світовому культурному просторі;
- сприяння збагаченню духовного світу студентів, зростанню інтересу до самостійного творчого осмислення культурної спадщини, власній участі в культурному будівництві в Україні;
- визначення особливостей та тенденцій розвитку вітчизняної культури XXI ст., аналіз стану сучасних течій, молодіжних субкультур та контркультурних відгалужень;

- ознайомлення студентів із найкращими зразками культурної спадщини України.

У контексті проблеми формування полікультурної компетентності студентів-медиків важливу роль відіграє вивчення дисципліни «Історія медицини». Її мета – сформувати у студентів історичне мислення і підхід до вивчення теорії медицини і її практичних заходів щодо поліпшення здоров'я людей, знання про сучасний стан медицини як результат її історичного розвитку, вміння ідентифікувати в історичному аспекті українську медицину, аналізувати ці знання і застосовувати їх у процесі навчання та в майбутній практичній роботі. Завдання вивчення цієї дисципліни пов'язані з наступним:

- показати загальні закономірності розвитку медицини;
- відтворити основні події, імена, досягнення і прорахунки на багатовіковому шляху розвитку медицини;
- наголосити на подвижницькій праці попередніх поколінь медиків;
- розкрити на історичних прикладах основну сутність медицини, яка полягає в утвердженні ідей добра, гуманізму і милосердя до людини;
- покращити наукове мислення і уявлення про внесок медицини у загальну культурну скарбницю людства;
- дати можливість простежити, яким чином в світі та Україні змінювались зміст і засоби реалізації медичних знань у зв'язку із розвитком суспільства;
- показати пріоритети вітчизняних вчених та лікарів, їх внесок у загальний обсяг професійних знань людства;
- виховувати гордість за свою країну та професію, патріотизм і національну гідність, прагнення зробити свій внесок у подальший розвиток світової медицини.

У ході вивчення змістовних модулів дисципліни «Історія медицини» студенти опановують знаннями щодо основних закономірностей розвитку медичних знань в людському суспільстві на етапах його історичного

розвитку; етапів становлення і розвитку медицини та охорони здоров'я в світі і Україні; основних досягнень вітчизняної медичної науки, її пріоритетів, внеску у світову науку і культуру; основних етапів розвитку вищої медичної освіти, зокрема в Україні; емблем і символів медицини; провідних вчених-медиків, зокрема вихідці з України, та їх досягнень.

Ще однією навчальною дисципліною, що міститься у робочих навчальних планах НМУ, ІФНМУ та ЛДМУ, яка сприяє вирішенню проблеми формування полікультурної компетентності майбутніх медичних працівників, є «Основи психології. Основи педагогіки». Дана навчальна дисципліна базується на вивченні студентами філософії, соціології, фізіології та інтегрується з цими дисциплінами; закладає основи вивчення студентами медичної психології, психології спілкування, соціальної психології, вікової та педагогічної психології, а також ряду клінічних дисциплін, що передбачає інтеграцію з цими дисциплінами; надає можливість студентам не тільки оволодіти системою психолого-педагогічних знань, а й забезпечує формування на цій основі медико-психологічних вмінь, що є одним з важливих елементів у професійній підготовці та майбутній діяльності лікаря; розкриває нові можливості професійної лікарської діяльності, формує особливе бачення проблем хворої людини, а також дає можливість правильно обирати різноманітні варіанти діагностики та лікування, психотерапевтичних стратегій та впливів; сприяє вирішенню питань побудови та організації міжособистісної взаємодії в колективі, в аналізі різного роду педагогічних ситуацій, в осмисленні найбільш ефективних методів впливу на особистість хворої людини і у розумінні питань самоосвіти та самовиховання.

Вивчення студентами медичних спеціальностей дисципліни «Політологія» дає можливість студентам всебічно оволодіти фундаментальними теоретичними засадами сучасної політичної науки, глибоко зрозуміти основні тенденції та закономірності її розвитку, усвідомити складність і суперечливість загальноцивілізаційних і

національних суспільних процесів на межі тисячоліть. Саме тому курс політології формує у майбутніх фахівців медичних спеціальностей демократичну політичну свідомість та культуру, необхідні якості громадянина і патріота, наукове бачення політичних процесів українського національно-державного становлення.

Наступною навчальною дисципліною, вивчення якої пов'язано з проблемою формування полікультурної компетентності студентів-медиків, є «Філософія». Дана навчальна дисципліна базується на вивченні студентами фундаментальних дисциплін 1 курсу і предметно інтегрується з ними; закладає основи філософського розуміння відношення людини та світу і місця майбутньої лікарської діяльності з коригування цих зв'язків на забезпечення здоров'я людини; формує філософське мислення та професійні навички застосування філософсько-наукової методології у професійній (лікарській) діяльності.

Головною метою викладання курсу філософії є систематичне та практично зорієнтоване вивчення людини і суспільства, формування філософського світогляду майбутнього лікаря, виховання його як соціально-активного громадянина демократичного суспільства.

Завдання вивчення дисципліни – підготувати медичного спеціаліста, здатного аналізувати філософсько-значущі проблеми та процеси, навчити розуміти сутність та філософське значення своєї майбутньої професії, допомогти йому адекватно реагувати на навколишнє середовище.

З філософської науки відібрані на розгляд студентам насамперед такі теми, вивчення яких сприятиме вирішенню студентських та загальнолюдських проблем. У всіх темах головна увага приділяється розкриттю сутності, своєрідності філософської науки, створюються необхідні методологічні передумови для сприйняття всієї проблематики курсу, для одержання навичок осмислення емпіричного матеріалу та практичної участі студентів у філософському формуванні світогляду кожного.

У структурі робочих навчальних планів медичних ВНЗ, що аналізуються, ми також звертаємо увагу на зміст дисципліни „Соціальна медицина та організація охорони здоров'я”, яка вивчається студентами-медиками на старших курсах (ЛДМУ – 3-4, ІФНМУ та НМУ – 4-5) та сприяє формуванню їх полікультурної компетентності.

Мета викладання дисципліни полягає у формуванні у лікарів розуміння багатокomпонентності, в першу чергу, соціальної обумовленості здоров'я населення, засвоєння конкретних знань і навичок організації та управління різними системами, галузями, службами і ланками охорони здоров'я, а також керованими чинниками навколишнього середовища.

Окрім основних дисциплін фахової підготовки майбутніх медичних працівників, у змісті яких відображено питання полікультурної компетентності студентів-медиків, провідні медичні ВНЗ пропонують для вивчення різноманітні курси за вибором ВНЗ протягом усіх років навчання.

Так, студенти ЛДМУ мають можливість вивчати такі спецкурси, як „Світова цивілізація”, „Краєзнавство”, „Релігієзнавство”, „Культурологія”.

Головною метою викладання елективного курсу „Світова цивілізація” є систематичне та практично зорієнтоване вивчення суспільства, формування суспільної культури майбутнього лікаря, виховання його як соціально-активного громадянина демократичного суспільства.

До завдань курсу належать такі:

- підготувати медичного спеціаліста, здатного аналізувати соціально значущі проблеми та процеси,
- навчити розуміти сутність та соціальне значення своєї майбутньої професії,
- допомогти студентам адекватно реагувати на навколишнє середовище, залучити їх до цивілізаційного процесу.

У процесі опанування курсом студенти-медики вивчають такі теми, як ключові підходи в розумінні історії і проблема їх трансформації, процес

глобалізаційного розвитку людства, суспільно-політичні основи сучасної цивілізації, ціннісні основи сучасності, глобалізм як актуальне явище світового цивілізаційного процесу, етико-естетичні цінності і людство Нового часу, основи східної та західної цивілізації, сутність європейської цивілізації, напрями розвитку світової цивілізації, суспільно-політична і цивілізаційна особливість пострадянського простору, економічні процеси в Україні через призму європейського і світового досвіду, українське суспільство на початку XXI ст., державна політика сучасної України тощо.

Мета і завдання навчального курсу „Релігієзнавство” полягають у наступному:

- переконати, що численні релігійні вірування і культури є продуктом суспільного розвитку, відображеного в специфічних вченнях і доктринах, суттєвих рисах різних соціальних епох;

- добитися розуміння, що релігія є універсальним духовним явищем у житті суспільства;

- постійно доводити, що історичний аналіз релігії необхідно поєднувати з теоретичними дослідженнями, спираючись на першоджерельну базу, поглиблюючи продуктивність творчої інтелектуальної діяльності, розвиваючи у студентів здатність до критичного логічного мислення;

- навчити самостійно аналізувати складні явища, уміти застосовувати правове поле у регулюванні свободи совісті;

- сформувати у студентів-медиків ціннісну орієнтацію на загальнолюдські цінності й ідеали.

Головною метою викладання елективного курсу „Культурологія” є систематичне та практично зорієнтоване вивчення суспільства, формування художньої культури майбутнього лікаря, виховання його як соціально-активного громадянина демократичного суспільства.

Завданнями курсу є підготувати медичного спеціаліста, здатного аналізувати соціально значущі проблеми та процеси, навчити розуміти

сутність та соціальне значення своєї майбутньої професії, допомогти йому адекватно реагувати на соціальне середовище.

З художньо-культурної науки відібрані на розгляд студентам насамперед такі теми, вивчення яких сприятиме вирішенню студентських та загальнолюдських проблем. У всіх темах головна увага приділяється розкриттю сутності, своєрідності художньо-культурної науки, створюються необхідні методологічні передумови для сприйняття всієї проблематики курсу, для одержання навичок осмислення емпіричного матеріалу та практичної участі студентів у дослідженнях в межах культурологічного практикуму.

Студенти ЛДМУ опановують знаннями з таких тем, як культура первісного суспільства, культура цивілізацій Давнього Сходу, антична культура, культура середньовічної Європи та Візантії, культура Відродження та Нового часу, мистецтво як соціальний феномен культури, образотворче мистецтво, його значення, різновиди, жанри, література та проблеми її розвитку, театральне мистецтво, музика, її різновиди та жанри, мистецтво кіно й телебачення тощо.

Серед курсів за вибором ВНЗ, що пропонуються студентам ІФНМУ та за допомогою яких частково вирішується проблема формування полікультурної компетентності студентів-медиків, привертають увагу наступні: „Психологія спілкування”, „Медицина та художня культура”, „Деонтологія в медицині”.

У рамках вивчення спецкурсу «Психологія спілкування» студенти-медики аналізують спілкування як феномен психології, роль особистості в контексті спілкування, розвиток спілкування в онтогенезі, виявляють основні характеристики спілкування, засоби та форми спілкування, стратегії та тактики спілкування, соціокультурні аспекти спілкування, розглядають сутність міжособистісної комунікації, психологічні особливості вербальної та невербальної комунікації, форми поведінки людини у комунікативній

взаємодії. У процесі вивчення змістовного модуля „Характеристика медичного спілкування” студенти отримують знання з таких тем, як спілкування і манера поведінки лікаря, культура медичного працівника, принципи гідності і толерантності, історико-психологічні аспекти проблеми медичного спілкування, особливості проявів темпераменту і характеру в професійному стилі лікаря, принципи і правила побудови бесіди з хворим, взаємостосунки лікаря з хворим та іншими, задіяними в лікувально-діагностичний процес особами.

У змісті курсу „Медицина та художня культура” передбачено вивчення студентами-медиками таких тем, як культура найдавнішого населення і медицина, де пояснюється взаємозв'язок міфологічних уявлень первісної людини про життя і смерть, відбувається художнє осмислення навколишньої дійсності з практики лікування первісної людини; взаємозв'язок медицини і художньої культури Давнього Сходу і Античних Часів, де оцінюється місце медицини в художній культурі Давнього Сходу і Античності; медицина та релігійність Середньовіччя, де формується усвідомлення художньої культури та медицини як невід'ємної складової культуротворчих процесів людства; зародження професійної медицини в рамках природознавства Відродження та Нового Часу, де розглядаються світоглядні основи художньої культури Відродження та Нового часу; медицина і художня культура ХХ ст., що сприяє усвідомленню студентами позитивних тенденцій культуротворення ХХ ст. та проблемних сторін розвитку медицини та художньої культури означеного періоду; медицина в історії художньої культури України, де аналізуються основні етапи формування художньої культури України та роль медицини в процесі її розвитку; медицина і культура України ХХ ст., де розглядаються суспільно-політичні та історичні передумови формування культури України ХХ ст., виховується шанобливе ставлення до історії та культурних надбань української нації, формується почуття національної гідності та гордості у студентів-медиків. Окрім цього, студенти вивчають

персонологічні аспекти розвитку культури та медицини (внесок зарубіжних і вітчизняних медиків у розвиток духовної культури), роль медицини у звичаях і традиція українського народу (місце народної медицини в звичаєво-традиційній системі українців), взаємозв'язок медицини і літератури (літературні твори новітньої доби, присвячені медичній проблематиці); місце медицини в образотворчому мистецтві (філософсько-естетичне осмислення мистецтва як соціального феномена культури).

Завданнями вивчення спецкурсу «Деонтологія в медицині» є:

- ознайомлення студентів-медиків з історією і сучасним етапом медичної деонтології у вітчизняній медицині, тенденціями їх розвитку;
- формування розуміння у майбутніх медичних працівників щодо соціальної обумовленості громадського здоров'я;
- надання знань, які забезпечують розвиток особистості медичного працівника, його знайомство з надбанням сучасної медицини, психологічні аспекти його діяльності;
- створення у студентів цілісного уявлення про сутність моральних відносин, аналіз їх тенденцій, протиріч та напрямків розвитку;
- сприяння у виборі соціальних професійних цінностей, формуванні своєї життєвої позиції, розвитку духовної культури та інтелігентності.

У рамках вивчення даного спецкурсу студенти опановують знаннями з історії розвитку медичної деонтології, вчення Гіппократа, проблем професійного вибору в медицині, психологічних особливостей лікаря, питань інформованості пацієнта стосовно його здоров'я тощо.

З метою формування полікультурної компетентності студентів НМУ ім. О.О. Богомольця у структурі робочих навчальних планів передбачено наступні курси за вибором ВНЗ: „Основи християнської етики і моралі”, „Медицина у соціокультурній динаміці суспільства”.

Метою вивчення курсу „Основи християнської етики і моралі” є формування у студентів-медиків ціннісної орієнтації на загальнолюдські

цінності й ідеали через переконання їх у тому, що загальнолюдські цінності є продуктом суспільного розвитку, відображеного в специфічних вченнях і доктринах, суттєвих рисах різних соціальних епох, через прищеплення в них розуміння того, що моральні принципи є універсальним духовним явищем у житті суспільства, через доведення, що історичний аналіз моральних християнських цінностей необхідно поєднувати з теоретичними дослідженнями, спираючись на першоджерельну базу, поглиблюючи продуктивність творчої інтелектуальної діяльності, розвиваючи у студентів-медиків здатність до критичного логічного мислення, через навчання студентів самостійно аналізувати складні явища та застосовувати правове поле у регулюванні свободи совісті.

В рамках даного курсу студенти-медики приходять до розуміння взаємозв'язку між релігією та наукою, аналізують Біблію як джерело етики та моралі, розглядають гендерні проблеми у християнстві, вивчають чесноти християнства.

У преамбулі до спецкурсу „Медицина у соціокультурній динаміці суспільства” йдеться про те, що медицина й філософія динамічно взаємодіють у просторі культури, тому в рамках теорії культури, що склалася, через міждисциплінарні, інтегративні можливості культурологічного підходу необхідно виявити місце й роль медицини у соціокультурній динаміці суспільства, дати культурологічне обґрунтування поняття „медична культура”.

У структурі спецкурсу передбачено вивчення студентами-медиками наступних змістовних модулів: сучасні філософські підходи до дослідження феномену медицини, медична культура як віддзеркалення біосоціальної природи людини, медицина у системі релігійного світогляду, медицина у сучасній культурі.

Слід також відмітити, що у структурі робочих навчальних планів, що аналізуються, усі медичні ВНЗ пропонують своїм студентам для вивчення у

якості курсу за вибором другу іноземну мову за професійним спрямуванням, що, безумовно, сприяє процесу формування в них полікультурної компетентності.

Попри наявність навчальних дисциплін у структурі фахової підготовки студентів-медиків, зміст яких допомагає вирішувати проблему формування полікультурної компетентності майбутніх медичних працівників, ми ще раз підкреслюємо їх нерівномірний розподіл за роками навчання, а також наголошуємо на невеликій питомій вазі цих дисциплін у загальній кількості аудиторних годин навчання у структурі фахової підготовки майбутніх лікарів, що відображено у наступній таблиці.

Таблиця 1.1.

Питома вага окремих дисциплін у структурі фахової підготовки студентів-медиків

№ п/п	Назва дисципліни	Кількість годин навчання (аудит.)	% від загальної кількості годин навчання (аудит.)
1	Іноземна мова	190	2,7
2	Історія України	40	0,6
3	Історія української культури	40	0,6
4	Історія медицини	30	0,4
5	Основи психології та основи педагогіки	30	0,4
6	Політологія	60	0,8
7	Філософія	50	0,7
8	Соціальна медицина та основи охорони здоров'я	130	1,8
9	Курси за вибором	180	2,5
10	Загалом	750	10,5

Окрім навчального процесу, важливу роль у вирішенні проблеми формування полікультурної компетентності студентів-медиків відіграє виховна робота медичних ВНЗ.

Система принципів освітнього процесу, у яких висловлені основні вимоги до змісту, методів, організації цього процесу у медичному ВНЗ та які відбивають специфіку процесу і є загальними положеннями, якими керуються педагоги при вирішенні освітніх завдань, складається з наступних:

- принцип народності – єдність національного й загальнолюдського. Національна спрямованість виховання, оволодіння і вживання рідної мови, формування національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу, оволодіння рідною мовою, використання всіх її багатств і засобів у мовній практиці, прищеплення шанобливого ставлення до культури спадщини, народних традицій і звичаїв народів, що населяють Україну,

- принцип природовідповідності виховання – врахування багатогранної і цілісної природи людини, вікових й індивідуальних особливостей студентської молоді, її психологічних, національних і релігійних особливостей,

- принцип активності, самодіяльності і творчої ініціативи студентської молоді, утвердження життєвого оптимізму, розвитку навичок позитивного мислення, ініціативи та самодіяльності студентів,

- принци гуманізації і демократизації виховання,

- принцип розвитку різноманітних форм співробітництва між вихователями й студентами, поваги до суверенітету особистості молоді, розуміння її запитів та інтересів, виховання особистості щирої, людяної, доброзичливої, милосердної,

- принцип неперервності і наступності виховання – досягнення цілісності і наступності у вихованні, перетворення його у процес, що триває впродовж усього життя людини, нероздільність навчання і виховання, що

полягає в їх органічному поєднанні, підпорядкуванні змісту навчання і виховання, формуванню особистості,

- принцип диференціації та індивідуалізації виховного процесу врахування у виховній роботі рівнів фізичного, психічного, соціального, духовного, інтелектуального розвитку вихованців, стимулювання активності, розкриття творчої індивідуальності кожного,

- принцип культуровідповідності виховання – органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними та прогресивними родинно-побутовими традиціями, народним мистецтвом, ремеслами і промислами, забезпечення духовної єдності, наступності та спадкоємності поколінь [287].

На основі застосування цих принципів медичні ВНЗ розробляють плани організаційних заходів з освітньої роботи студентів-медиків, в тому числі і тих, які вирішують проблему формування полікультурної компетентності майбутніх медичних працівників.

Так, у плані виховної роботи ІФНМУ на 2013-2014 навчальний рік передбачено проведення екскурсій студентів у літературний, художній, краєзнавчі музеї, музей визвольної боротьби на Прикарпатті, проведення студентської вечірки, присвяченої міжнародному дню студента, привітання дітей працівників медичного університету зі святом Миколая, проведення Новорічного балу-маскараду для працівників та студентів ІФНМУ, проведення театралізованого дійства Меланки для працівників та студентів медичного університету та закладів охорони здоров'я, організація студентської вечірки до дня святого Валентина, організація та проведення п'ятого проекту „Станіславські вечорниці”, засідання клубу в Шевченківські дні „Співець жіночої долі” для студентів 1-2 курсів, організація і проведення „Свята української пісні”, колективні відвідування вистав музично-драматичного театру ім. І.Франка та кіноконцерного комплексу „Космос”, залучення студентів до аматорських гуртків, організація пізнавальних поїздок студентів по визначним місцям Прикарпаття та в гори Карпати тощо

[247].

У рамках виховної роботи у гуртожитках планується проведення диспутів, тематичних вечорів та вечорів відпочинку, зустрічей з діячами науки, культури і мистецтва, ветеранами війни і праці; проведення заходів у системі всеукраїнських акцій „Антинаркотик”, „АнтиСНІД”, „Тверезість”, „Життя без паління” тощо.

Система заходів з виховання студентів НМУ ім. О.О. Богомольця базується на основних положеннях Концепції національної системи виховання з урахуванням органічного взаємозв'язку процесу навчання та виховання.

Розроблені концептуальні засади виховання студентів університету охоплюють головну мету і завдання виховної роботи, ідейне підґрунтя, основні напрямки і засоби досягнення мети; визначають, які соціально-етичні й духовні риси необхідно прищеплювати студентам університету; вони також ураховують рішення ректорату, накази та розпорядження ректора, розпорядження деканів, рішення профкому студентів та аспірантів. Також виховна робота зі студентами в університеті орієнтується на кращі зразки досвіду українських та світових вищих навчальних закладів. Зокрема, значна увага приділяється вимогам нормативних документів Болонського процесу.

Головною метою виховної роботи в університеті визнано, разом з високою фаховою (європейського рівня) підготовкою лікаря, необхідність сформувати у майбутнього лікаря морально-етичні якості, які забезпечують виконання професійних обов'язків на самому високому рівні з позицій вимог сучасної медицини та біоетики. Виховну роботу спрямовано на всебічний розвиток особистості студентів, формування у студентів активної громадянської позиції, почуття патріотизму, заохочення ініціативи, утвердження здорового способу життя [249].

На базі університету проходять засідання Національної конференції „Функціонування та фінансування системи охорони здоров'я України”, на

якій представники Міністерства охорони здоров'я України, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Світового банку та головні лікарі ЦРЛ України обговорюють проблеми та обмеження у сфері охорони здоров'я. Студенти НМУ мають можливість прослухати наукові доповіді провідних фахівців Європи та України щодо сучасних економічних проблем охорони здоров'я та шляхів їх вирішення.

У контексті поліпшення етико-деонтологічної складової виховання майбутніх лікарів студенти університету беруть участь у багатьох науково-практичних конференціях, зокрема у присвяченій Всесвітньому дню здоров'я; науково-практичній конференції студентів і молодих вчених „Актуальні проблеми сучасної медичної психології”; конференції, присвяченій Всесвітньому дню медичної сестри; Міжнародному науково-практичному конгресі студентів та молодих вчених „Актуальні проблеми сучасної медицини”.

З метою розвитку художніх смаків, творчого самовдосконалення та підвищення культурно-освітнього рівня в університеті створений Міжнародний культурний центр. Він налічує 21 загально-університетський творчий колектив художньої самодіяльності. Найбільш відомі серед них: ансамбль народного танцю „Метелиця”, тріо бандуристок, капела бандуристів, ансамбль бального танцю, хор тощо. В закладі щорічно проводяться фестивалі самодіяльної творчості та мистецькі конкурси, які виявляють своїх найбільш творчо обдарованих студентів. Серед них необхідно виділити щорічний фестиваль „Стоматологічний брейн-ринг”, фестиваль танцю, фестиваль поезії та авторської пісні тощо. З цією метою широко використовується Українська світлиця, де проходять аматорські концерти найбільш обдарованих студентів [249].

В Луганському державному медичному університеті у вересні 2013 року було розроблено та затверджено Вченою радою університету Концепцію виховної роботи зі студентами ДЗ „Луганський державний

медичний університет” [248].

Головною метою запропонованої концепції є особистісно-орієнтована модель вільного розвитку фізично та морально здорової людини, що усвідомлює смисл і визначає мету свого життя, здатної виділяти та вирішувати пріоритетні проблеми професії, соціально активного та творчо працюючого громадянина України. Найважливішою громадською рисою особистості є сформованість національної самосвідомості, любові до рідної землі, свого народу, готовності до праці в ім'я України.

За словами проректора ЛДМУ з науково-педагогічної роботи В. Бибика, „суттєвою відмінністю нашого університету є наявність найбільшої кількості іноземних студентів. З одного боку, це дає можливість ресурсного забезпечення університету задля виживання в нелегкі економічні часи. З іншого боку, представники різних країн світу, різних націй та віросповідань знайомлячись з українською культурою, європейською системою цінностей, природно обумовлюють нас також пристосовуватись до їхньої ментальності. Саме системність у таких питаннях дає нам можливість утримувати лідируючі позиції серед інших вузів не тільки в кількості, але й у вихованні поступливості, толерантності, миролюбності між собою та вітчизняними студентами. Ми пишаємося тим, що всі зустрічі, круглі столи, передачі на телебаченні, культурно-розважальні заходи, фестивалі ми організуємо разом з вітчизняними та іноземними студентами” [172].

У рамках освітньої роботи для іноземних студентів проводяться щорічний фестиваль „Луганщина – світанок України”, у якому беруть участь найкращі колективи та виконавці Луганська та області; екскурсії до Луганського обласного художнього музею та краєзнавчого музею, „круглі столи” для англomовних студентів, присвячені актуальним проблемам підвищення рівня толерантності у глобалізованому світі; міжнародний конкурс сучасного танцю; святкові заходи, присвячені Дню міста; художньо-поетичний вечір, присвячений всесвітньому дню поезії; етно-вояж „Легенди

Африки” з метою знайомства з історією, культурою і традиціями африканських народів, а також сприяння розвитку толерантності, співробітництва, міжетнічного спілкування та діалогу; зустрічі шанувальників російської мови; щорічне свято „Україна кольорова” до дня української писемності тощо [172].

Проведений аналіз проблеми формування полікультурної компетентності студентів-медиків у сучасній педагогічній теорії та практиці дозволяє стверджувати наступне:

1. Проблеми формування полікультурної компетентності студентів-медиків ще не стали предметом ретельного дослідження науковців, але існуючі роботи, у яких аналізуються окремі питання формування означеної компетентності, які пов’язані з проблемами формування комунікативної та іншомовної компетентності студентів-медиків, визначення психолого-педагогічних та соціально-педагогічних умов адаптації іноземних студентів до навчання у вищих медичних навчальних закладах інших країн, формування окремих професійно особистісних якостей майбутніх медичних працівників, що забезпечать їх ефективну професійну діяльність в умовах сучасного полікультурного світу служать науковим теоретико-методологічним підґрунтям для розробок та впровадження у навчально-виховний процес медичних ВНЗ відповідних педагогічних умов з урахуванням змін характеру соціальних відносин у сфері професійної діяльності лікаря, обумовлених процесами глобалізації сучасної світової спільноти, потреб суспільства у полікультурно компетентнісних фахівцях медичного профілю з метою удосконалення полікультурної підготовки майбутніх лікарів.

2. Серед навчальних дисциплін фахової підготовки студентів-медиків, у змісті яких відображені можливості щодо формування полікультурної компетентності майбутніх медичних працівників, можна назвати іноземну мову, історію України, історію української культури, історію медицини,

основи психології та основи педагогіки, політологію, філософію, соціальну медицину та організацію охорони здоров'я, а також ряд курсів за вибором, які пропонують своїм студентам для вивчення провідні медичні ВНЗ. Проте спостерігається нерівномірний розподіл цих дисциплін у загальному циклі фахової підготовки майбутніх медиків (переважна більшість із них вивчається у перші два роки навчання) та невелика питома вага цих дисциплін у загальній кількості аудиторних годин навчання студентів-медиків.

3. Аналіз організації освітньої роботи медичних ВНЗ показав, що незважаючи на те, що ідеї полікультурності закладено у принципах освітнього процесу (народність, природовідповідність, активність, самостійність і творча ініціатива, гуманізація і демократизація, диференціація і індивідуалізація, культуровідповідність виховання), системність у питаннях формування полікультурної компетентності студентів-медиків та розмаїтість заходів, що сприяють формуванню означеної компетентності, можна спостерігати лише в окремих медичних ВНЗ. Ці заходи, на жаль, здебільшого розраховані на участь у них іноземних студентів, у той час як необхідність формування полікультурної компетентності стосується усіх без винятку студентів медичних ВНЗ. Зміст освітньої роботи інших медичних ВНЗ, що аналізувалися, переважним чином пов'язаний з необхідністю систематичного і цілеспрямованого виховання національного типу особистості, формування в неї національної свідомості і самосвідомості, завдяки чому досягається духовна єдність поколінь, наступність національної культури і безсмертя нації. Проте проблеми формування полікультурної компетентності у цих ВНЗ вирішуються уривчасто, частково й безсистемно.

Доцільним є послуговування принципами, що мають більш конкретний та цілеспрямований характер: цілісності, гума-нізації, діалогічності,

контрверсивності, мультиаспектності, рефлексивності, суб'єктності, випереджального характеру.

Зазначені проблеми вимагають розробки та впровадження у навчально-виховний процес медичного ВНЗ педагогічних умов формування полікультурної компетентності студентів-медиків з урахуванням сутнісної та структурної характеристик досліджуваного феномену, що буде розглянуто у наступному підрозділі нашої роботи.

1.2. Сутність, зміст та структура полікультурної компетентності студентів-медиків

Певні історичні, культурні, соціально-політичні умови, що склалися у світі на сьогоднішній день, визначили визнання існування полікультурного простору як реальної відмітної риси сучасного світу. Світове суспільство розбудовується в інтеграційному процесі взаємодії, інтеграції культур різних етносів, у якому особистість перебуває на рубежі культур [74; 122; 181; 283]. Культурний плюралізм, що з'являється у цих умовах, представляє співіснування в єдиному просторі й часі різних цінностей, норм, стилів і форм поведінки. У цей час формується новий тип особистості, який повинен відповідати ідеям і умовам простору культурного плюралізму. Він потребує нових ціннісно-значеннєвих орієнтацій, культурних зразків і норм, адекватних змінам світової активності, зумовленої поняттями «полікультурний простір», «мультикультуралізм», «міжкультурна комунікація», «полілог культур», «культурний плюралізм».

Перед сучасним медичними вищими навчальними закладами України постає вкрай актуальна й складна проблема з формування полікультурної компетентності майбутніх лікарів в умовах глобального світового полікультурного середовища сьогодення. З одного боку, вітчизняні вищі медичні заклади повинні вирішувати проблему підготовки майбутніх

випускників до роботи у медичних установах багатонаціональної України, а також здійснювати фахову підготовку майбутніх лікарів з урахуванням можливості їх участі у різноманітних міжнародних проектах, таких як «Лікарі без кордонів», «Медицина катастроф», «Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця» тощо та надання медичної допомоги населенню в країнах, що розвиваються, в рамках діяльності ВООЗ. З іншого боку, за даними Міністерства освіти і науки України понад 20 тисяч іноземних студентів із майже 130 країн світу щороку здобувають вищу освіту з медичних спеціальностей у ВНЗ України [220]. Тож при організації навчально-виховного процесу у медичному ВНЗ треба враховувати необхідність адаптування іноземних студентів-медиків до соціально-культурних реалій нашої країни.

Для визначення змісту та структури полікультурної компетентності студентів-медиків необхідно проаналізувати сутнісні характеристики таких її складових та суміжних понять, як «культура», «полікультурність», «полікультурне середовище», «полікультурна особистість», «полікультурна освіта», «компетентність» тощо.

Витоки проблеми культурного вдосконалювання людини походять від філософських робіт Сократа, Платона, Аристотеля, Парменіда, які створювали теорії існування єдиного світу з поняттями прекрасного, гармонічного, корисного, виховуючого, чим підійшли до розуміння виховної ролі культури [14; 257]. Її подальше існування відбите в працях Вольтера, Дідро, А. Баумгартена, Ф. Шиллера, які звернулися до питання гармонізації суспільства через освіту, розвиток творчих основ і естетичний досвід.

Ідеї мислителів античності про абсолютну мінливість і плинності буття (Геракліт), філософські роз'яснення сутності світобудови (Піфагор, Парменід, Демокріт), діалог як метод знаходження істини (Сократ), розуміння світу як єдиного Космосу, людини як соціальної істоти, що має прагнення до «спільного співжиття» (Аристотель), уявлення про високий

моральний образ і етику поведінки лікаря (Гіппократ) послужили глибинними підставами для розгляду актуальних питань плюралістичного бачення культурного простору сучасного світу в контексті нашого дослідження [14; 106].

Значущі питання взаємозв'язку різних аспектів розвитку культури у сфері освіти, розвитку особистості в полікультурному просторі розглядаються в працях фахівців в галузі філософії культури, культурної антропології, культурології (М. Бахтін [26], В. Біблер [37], В. Вернадський [68; 69], Н. Вороніна [77], П. Гуревич [93], А. Жуковський [129], Г. Заїченко [132], С. Іконнікова [146], М. Каган [149], О. Кульчицький [193], Е. Маркарян [214; 215], А. Марков [216], В. Межуєв [222; 223], Б. Соколов [287], Є. Соколов [288], Ю. Солонін [291; 292], В. Табачковський [303], М. Уваров [317], В. Шаян [334], О. Яценко [349] та ін.).

Праці філософів, педагогів, культурологів, соціологів, психологів (В. Андрущенко [9], О. Баркова [21], А. Білогуров [30], А. Бойко [41], Л. Буєва [55], А. Валицька [60], О. Джура [108], Л. Дротянко [121], В. Зінченко [140], С. Клепко [155], Н. Крилова [186;187], В. Лутай [207], А. Огурцов [243], В. Степін [295] та ін.) представляють можливі шляхи розвитку освіти, перспективні освітні моделі, що відповідають вимогам адекватності культуротворчої освітньої парадигми, розглядають змістовні питання філософсько-культурологічного й методологічного рівнів.

Дослідження різних аспектів розвитку полікультурного простору і його процесів глобальної інтеграції й актуальності культурної ідентичності, протиріч, факторів ризику, пошуку адекватних підходів і механізмів культурного розвитку особистості становить панораму наукової діяльності філософів, культурологів, соціологів (В. Болгаріна [43], Л. Волик [74], Ф. Гис [86], Л. Голік [88], О. Грива [89], В. Діанова [111; 112], І. Зязюн [142; 143], С. Іконнікова [146; 147], О. Ковальчук [157], М. Красовицький [180], В. Кузьменко [189; 190], І. Лощенова [206], О. Мордань [235], В. Нечаєв [239],

В. Садовничий [275], А. Уткін [318], О. Яковлева [345], Н. Якса [346; 347] та ін.).

Визначаючи сутність поняття «полікультурна компетентність», необхідно зосередитись на змістовній характеристиці його центральної ланки – поняття «культура», яке має безліч інтерпретацій у сучасних наукових дослідженнях. Це пояснюється багатогранністю феномена і широким вживанням терміна "культура" в конкретних дисциплінах. У галузі історичних, філософських, етнографічних, соціологічних, філологічних та інших досліджень зустрічаються різноманітні уявлення про культуру. Кожна дисципліна підходить до з'ясування поняття з власними вимогами і завданнями. Проте теоретична складність проблеми не вичерпується розмаїтістю визначень. Відомий дослідник культури В. Межуєв писав, що "фундаментальна теоретична значимість (і складність) поняття "культура" для сучасної науки зумовлена глобальністю й багатогранністю самої проблеми культури в ситуаціях і обставинах ХХ століття" [223, с. 62].

"Філософський" підхід до культури пов'язаний з високим рівнем абстракції, коли культура розглядається не як синонім суспільства, не як певна частина або сфера суспільного розвитку, а як явище, що вирізняється з процесу лише аналітично [222]. Культура трактується при цьому як "зміст" або "вираження" суспільства. Наприклад: "Культура є відносно постійний нематеріальний зміст життя, який передається у суспільстві за допомогою процесу соціалізації" (Г. Беккер) [352]; "культура – це вираження суспільства у формі літератури, мистецтва або мислення" [299]; "культура є символічне вираження, що коріниться у підсвідомому і привноситься у суспільну свідомість, де воно зберігається і залишається в історії" (Д. Реджін) [267]. Філософське тлумачення культури, як і два попередні підходи, має і свої вразливі місця, і певні позитивні моменти. Зокрема, важко отримати конкретне знання про об'єкт, що трактується як певна субстанція, розчинена в усіх суспільних відносинах. Одночасно філософське розуміння культури

дає змогу розкрити її як цілісний феномен, а не тільки як сумарність світоглядних, релігійних, моральних, естетичних цінностей. Більшість дослідників схильні розглядати культуру як наслідок суспільно корисної діяльності людини [18; 21; 32; 93; 140; 198; 250]. Причому діяльність, спрямована на "культивування", удосконалення чогось, завжди передбачає спільні зусилля. Тобто культура, в істинному розумінні цього слова, ніколи не роз'єднує; навпаки, вона об'єднує людей. Царина культури завжди життєтворча, а не життеруйнівна [271].

Саме гуманізм як цілісна система економічних, політичних, екологічних, моральних, релігійних, естетичних цінностей, спрямованих на всебічний розвиток і удосконалення людства, становить той абсолютний критерій, котрий дає змогу визначити, що у світовій або національній історії належить до дійсно культурних надбань. Культура інтегрує людей у суспільну цілісність [284]. Без неї вивільнюється хаос суперечливих прагнень груп та індивідів, починається процес соціального й індивідуального розкладу. Не слід, мабуть, забувати, що генетична спадкоємність ще не робить індивіда людиною. Він стає людиною лише засвоївши певну соціальну інформацію, накопичену і передану за допомогою культури. Зазначаючи цю місію культури, відомі культурологи Я. Щепанський і Ю. Лотман розуміють під культурою сукупність генетично неспадкоємної інформації в галузі поведінки, яку осягають, зберігають і передають від покоління до покоління [204; 342].

Аналіз розвитку уявлень про культуру, сучасні інтерпретації культури дають змогу дійти певних висновків. По-перше, культура являє собою створену людиною "другу природу". Це світ, надбудований над незайманою природою. Іншими словами, культура не може виступати щодо людства як щось зовнішнє. Там, де є суспільство, там існує і культура, безперечно, якщо розуміти під суспільством не будь-яке угруповання людей, а лише таке, що виникає й існує на ґрунті суспільно корисної діяльності [308]. По-друге,

культура виступає як система спільних цінностей, матеріальних або духовних, ідеальних. Цінність – це те, що має сенс для людини. Культура – це світ, наповнений людським смислом. Якщо культура завжди є виявом певного рівня розвитку людини, то і сама людина як суб'єкт, носій культури формується в процесі культурно-творчої діяльності [206]. Наші людські якості – це наслідок засвоєння мови, залучення до існуючих в суспільстві цінностей, традицій, оволодіння прийомами та навичками трудової діяльності тощо. Людина, отже, за своєю сутністю – не біологічна, а соціокультурна істота. Організм, створений біологічно, ще не засвідчує нашої належності до людського роду. Ми стаємо людьми через залучення до культури. Тому, по-третє, культура – це міра людського в людині та суспільстві, що виступає чільною характеристикою розвитку людини як суспільної істоти [119].

Складність і багатоманітність людської життєдіяльності та творчості зумовлюють складність внутрішньої структури культури як цілісного феномена. Наприклад, залежно від існуючих сфер і видів життя та діяльності людей можна виділити передусім культуру матеріальну і культуру духовну. Матеріальна культура виникає на ґрунті матеріальної діяльності та характеризує цю діяльність з погляду її впливу на розвиток людини. Сюди входять: культура праці та матеріального виробництва; культура побуту; культура топосу, тобто місця проживання (помешкання, будинки, села, міста); культура ставлення до власного тіла та ін. Поняття духовної культури охоплює всю систему так званих духовних (тобто нематеріальних) цінностей: релігійних, наукових, моральних, естетичних, політичних, правничих тощо. Сюди ж належать види і способи творчої діяльності, спрямовані на створення, збереження та поширення духовних цінностей. З-поміж них зазвичай вирізняють міфологію, релігію, філософію, науку, мистецтво, мораль, право [77]. На думку відомого соціолога ХХ ст., професора Гарвардського університету П. Сорокіна, справа духовної культури полягає у

тому, щоб встановити "порядок у первіснім душевнім хаосі, надати ясні форми природному станові душі..., зорганізувати духовність" [293].

Таким чином, культуру слід розуміти як стиль життя, характерний для кожної соціальної групи, який не передається у спадщину, а конструюється самими членами цієї групи й пізнається індивідом у процесі освіти, самоосвіти й іншого інформаційного впливу. Наведений розгляд культури, прийнятий у розвинених демократіях, найбільше повно відповідає демократичному менталітету й специфічним особливостями переживаного етапу постіндустріального інформаційного суспільства.

Термін «культурний простір» ототожнюється із простором культури, а також використовується в його прикладному значенні для визначення меж якого-небудь територіального утвору, у рамках якого існує певний ряд соціокультурних явищ [321]. Культурний простір як категорію культурології можна визначити як світ культури, що розглядається стосовно будь-якого суб'єкта діяльності: особистості, соціальної групи, країни, міста, регіону. Культурний простір не є якимось площинним утвором, полем діяльності, він, подібно фізичному простору у сучасному розумінні, є просторово-часовим континуумом [329].

Уточнюючи поняття «полікультурне», «полікультуралізм», звернемося до семантичного значення префікса «полі», що дозволяє побачити закладене в ньому значення: багато, безліч. У комбінації з основою, що походить від слова «культура», це означає безліч культур, а стосовно до сучасного життя – співіснуючих в одному (єдиному) просторі [66]. Префікс «мульти» також означає безліч, тому в наукових дослідженнях вони використовуються як досить близькі за значенням [286]. Термін «полікультурний простір» найбільш характерний для представників вітчизняної науки, а термін «мультикультурний» – для зарубіжних (західних) дослідників.

Полікультурний простір як реальна відмітна спільність і характеристика сучасної цивілізації, яка має у своїй суті багатосаровість

життя суспільства, матеріалізується у міжкультурних комунікаціях і діалозі культур, що становлять безперервну динаміку його розвитку.

На думку О. Єжової, поняття полікультурності необхідно розглядати з позицій історичних, аксіологічних, семіотичних, антропологічних, соціологічних, ментальних, гендерних і інших векторів і орієнтирів [126]. Полікультурність виявляє собою характеристику сучасного соціального світоустрою, яка стала однією зі специфічних рис суспільного життя розвинених країн Європи та Америки. Потужний процес глобалізації, що стирає національні відмінності та гомогенізує культури, відкритий інформаційний простір, соціально-економічні кризи в багатьох країнах світу, і як їхній наслідок міграція й пошуки робочих місць, затяжні військові конфлікти в різних точках земної кулі – являють собою її основні причини. Тому етап розвитку сучасного суспільства слід розглядати як полікультурне поле, наповнене глобальними й локальними культурними процесами [356; 357].

Важливою соціально-політичною детермінантою розвитку полікультурного простору є інтенсивний розвиток інтеграційних процесів як важливої складової розвитку сучасного світу, а також прагнення України й інших країн інтегруватися у світовий і європейський соціально-культурний і освітній простір, зберігаючи при цьому національну своєрідність. Інтеграційні процеси сприяють перетворенню Європи у багатомовний простір, у якому національні мови мають рівні права й де людина може звернутися до духовної скарбниці різних культур. З відкриттям кордонів між державами посилюється мобільність людей, їх мотивація до вивчення іноземних мов, а також до встановлення й підтримки контактів усередині своєї країни й за її межами [300].

Ідеї полікультурного простору багато в чому спираються на принципи культурного релятивізму, філософію постмодернізму, що означає визнання необхідності оновлення загальнонаціональних цінностей за допомогою

діалогу культур, шляхом демократичної культурної політики, урахування соціокультурних та політичних змін, що відбуваються. Філософське коріння полікультурного простору також лежить у різних напрямках антропології, що розглядає питання про місце людини у полікультурному світі [191].

У розгляді концептуальних положень полікультурного простору представляється необхідним звернутися до різних наукових шкіл і течій. Попередником культурного різноманіття у філософських дослідженнях вважається Іоганн Готфрід Гердер (1744 – 1803) [82].

Різнманітність, що є великою цінністю сучасної європейської культури, не завжди вважалася благом. У своїх ранніх працях автор пише, згідно із традиційною інтерпретацією біблійської легенді про Вавилон, що мовна різноманітність є покаранням за людську гординю й незалежність від Бога. Надалі він прагне показати, як відмінності можуть створювати цілісність на глибинному рівні. Заголовок («Stimmen der Volker in Liedern» / «Голоси народів у їхніх піснях», 1773) ілюструє ідею «симфонічного» єдності людства. За міркуваннями Гердера стоїть просвітницька ідея «Людства». Таким чином, він поєднує різноманітність і уявлення про універсальні цінності [82].

Розвиток ідеї полікультурного простору спирається на досвід досліджень минулих століть, у контексті якого інтерес представляє програма «Панпедія», розроблена Я. Коменським в XVI столітті [161]. Великий мислитель, виходячи з посилання на спільність людей, їх потреб і устремлінь, обґрунтовує панпедію як програму універсального виховання всього людського роду. Істотну частину «Панпедії» становить формування в дітей умінь жити у згоді з іншими, виконувати взаємні обов'язки, поважати й любити людей [161].

Однієї з перших наукових шкіл, що досліджували специфіку існування різних культур як закономірний світовий процес, є *еволюціонізм*, в основі якого лежить запропонована Ч. Спенсером концепція еволюції як особливого

типу послідовності незворотних змін культурних феноменів [159]. Визнаючи рівність усіх народів і рас у розумовому, психічному й фізичному відношенні, еволюціонізм виявив свою гуманістичну сутність, затверджуючи закономірності розвитку культури як однієї із провідних характеристик світового прогресу [250]. Таким чином, ідеї еволюціонізму про рівноправність різних культур знаходять у сучасній теорії полікультуралізму (мультикультуралізму) одне із центральних місць.

Концепція *культурної дифузії*, що активно розбудовувалася наприкінці XIX – початку XX століття та розглядала запозичення, перенос, змішання елементів як основи зміни культури й яка сформувала напрямок дифузійнізм (Ф. Ратцель, Л. Фробеніус, Ф. Гребнер) [250], стверджувала безсумнівну значимість культурної взаємодії. Однак замість усесвітньо-історичних законів на перший план виходила ідея одиничності, неповторності явищ, недостатньо обґрунтованими були висновки про хід культурних процесів. Реальні явища спростовували «культурні кола» і «культурно-історичні» побудови як моделі взаємодії культур. Проте, явища культурної дифузії – спонтанного проникнення культур є відмітною рисою полікультурного простору й відповідно визнаються її теоретичними положеннями.

Етнопсихологічний напрямок розвитку культури одержав значне поширення в США (Р. Бенедикт, М. Мід, А. Кардінер) [250]: кожне суспільство має свою «модель культури», різні моделі якісно непорівнянні. Але в інтересах самих же етносів слід підтримувати специфічні риси їх культур і жити у світі, що представляє їхній широкий простір.

Антропологічна школа (Ф. Боас, Е. Тейлор, А. Кребер, А. Ланг, Дж. Фрейзер, Н. Сумцов, А. Кірпічніков, А. Веселовський) [243] затверджує плюралістичне, мультипліцидне бачення культурного простору й можливість його дослідження шляхом порівняльного аналізу, здійснюваного на «стику» культур і цивілізацій.

Робота Чарльза Тейлора «Мультикультуралізм і політика визнання» [308] поклала початок формування наукової політичної й культурологічної концепції мультикультуралізму, джерелами якої стало онтологічне визнання плюралізму культур, що відбиває суть розвитку сучасного суспільства.

Проблема полікультурного простору представляється актуальною для представників *постмодернізму*, які постулювали культурний плюралізм як провідний напрямок світового розвитку сучасного етапу [250]. Ідея розуміння різномудства, безлічі підходів до усвідомлення культурних зразків, що існують у світі, відбито в роботі одного із провідних авторів цього напрямку Ж.-Ф. Ліотара «Спир», що затверджує значимість збереження різномудства, підтримки в сучасному світі практики різних «мовних ігор» [200]. При цьому автор підкреслює, що не повинно бути насильницького запровадження універсалізації, уніфікації як приведення до однаковості. Саме різномудство буде характеризувати майбутню культуру.

У руслі дослідження тенденцій світового культурного розвитку звучить висновок, що явища культурної універсалізації спонукають до пошуків теоретичних стратегій і практичних розв'язків, серед яких одне із провідних місць належить завданню формування необхідних світоглядних позицій, що сприяють взаєморозумінню, а не відторгненню культур.

Проблема культурного плюралізму позначається в центрі уваги прихильників постмодерністських поглядів і їх супротивників, що сприяє активному науковому обговоренню, і незважаючи на те, що немає єдності думок, «пошуки шляхів розв'язку якоюсь мірою сприяють її з'ясуванню й просуванню до практичних результатів» [157]. У сфері політичної думки представлена проблема трактується як «мирне співіснування різних режимів, що спираються на різні культурні традиції», де саме культурним традиціям приділяється пріоритетна роль як засобам стабілізації й світового прогресу [126].

Українські й російські автори трактують мультикультуралізм як:

- рівноцінне співіснування національного й світового, а не поглинання одного іншим або якісна зміна національного; універсалізацію, але не уніфікацію національних культур (Д. Ольшанський) [245];

- мультикультурне суспільство припускає взаємодію різних культур (В. Матросов) [218];

- діалоговий підхід (М. Бахтін, В. Біблер) [25; 26; 36; 37], що сприяє долученню людей до різних культур з метою формування загальнопланетарної свідомості, що дозволяє тісно взаємодіяти із представниками різних країн і народів і інтегруватися у світовий і загальноєвропейський культурно-освітній простір;

- мирне й рівноправне співіснування різних культур на вулицях міста, у свідомості, побутовій поведінці й звичках індивіда (А. Флієр) [323].

Різноманіття цих трактувань говорить про спроби визначити ключові позиції розглянутого явища, побачити суть, що сприяє подальшому культурному росту суспільного розвитку.

Основними процесами розвитку у полікультурному суспільстві є: процес стабільності / усталеності – просторової заданості полікультурності й процес комунікації, що має своє вираження в існуванні динамічних і тимчасових зв'язків, сполучень, міграцій. Відносини між культурами можуть бути різними. На думку Н. Іванової, вони можуть бути представлені наступними типами:

- відносини взаємодії й взаємозбагачення, тобто відносини культур друг до друга як рівноцінних суб'єктів;

- відносини неприйняття однієї культури іншої;

- відносини однієї культури до іншої як до якогось об'єкта, у результаті спостерігається в достатній мірі утилітарне відношення однієї культури до іншої [145].

Міжнародна концепція полікультурного простору базується на першому типі відносин, який знайшов відбиття у міжнародному документі

ЮНЕСКО «Декларація Мехіко з політики в галузі культури», що стверджує необхідність визнання рівності у гідності всіх культур і права кожного народу й кожного культурного співтовариства затверджувати, зберігати свою культурну самобутність і забезпечувати її повагу [343, с. 78-79].

Однієї із ключових у розгляді полікультурного простору є ідея *культурної самобутності*, що представляє собою неоціненне багатство, яке розширює можливості для всебічного розвитку людини, мобілізуючи кожний народ і кожну групу, змушуючи їх черпати сили у своєму минулому, засвоювати елементи інших культур, сумісних зі своїм характером, і тим самим продовжувати процес самотворення [332].

Жодна культура не може абстрактно претендувати на право бути універсальною, універсальність складається з досвіду всіх народів світу, кожний з яких затверджує свою самобутність. Культурна самобутність і культурна різноманітність нерозривна поєднані одна з одною [254].

Культурні особливості не порушують єдність загальних цінностей, які поєднують народи. Різноманіття становить основу культурної самобутності там, де існують різні традиції. Міжнародне співтовариство вважає своїм обов'язком зберігати й захищати культурну спадщину кожного народу [253].

Усі культури становлять єдине ціле в загальній спадщині людини. Культурна самобутність народів оновлюється й збагачується у результаті контактів із традиціями й цінностями інших народів. Культура – це діалог, обмін думками й досвідом, збагнення цінностей і традицій інших, в ізоляції вона в'яне й гине [195]. Таким чином, *діалогічність* – це особлива якість культури, що прагне до цілісності. Ця якість забезпечує механізм самозбереження й саморозвитку культури, допомагає уникнути її стагнації, скам'яніння й ритуалізації [204]. Діалогічність дозволяє прийняти чужі аргументи, чужий досвід, завжди шукає баланс, компроміс. На думку Л. Толстого, у людському суспільстві найважливіше – життя. Воно пов'язане з життям інших людей і в сьогоденні, і в минулому, і в майбутньому. Життя –

тим більше життя, чим тісніше воно пов'язане з життям інших, із загальним життям, що спонукує людину до діалогу.

Полілог, діалог, монолог являють собою ті теоретичні інструменти, за допомогою яких можна описувати й моделювати міжкультурні й людські зв'язки й взаємодії. Тема діалогу виникає як спроба вийти за межі загальноновизнаного європоцентризму, існування єдиного центру смислу. І хоча ця методологічна ситуація не завжди пов'язана з переходом до діалогу, однак розрив горизонту монологізма затверджує важливу для діалогіки ідею культурного різноманіття. Логіка розвитку останньої, що має своїм початком пошуки загального в різних культурах, в остаточному підсумку веде до затвердження права культур на «відмінність і метаморфозу».

У дослідженнях ХХ століття особливо виділяються діалогічні концепції взаємодії й теорії комунікацій, без яких неможливе існування полікультурного простору. До них належать: вчення про інтерсуб'єктивність Е. Гуссерля [359], вчення про подію Я й Ти М. Бубера [54], ідеї діалогізма М. Бахтіна й В. Біблера [25; 37], екзистенціальна комунікація К. Ясперса [348], вчення про дискурс Ю. Хабермаса [325].

До актуальних проблем полікультурного простору належить *міжкультурна комунікація* як реалізація взаємозв'язку й взаєморозуміння між культурами. У сучасному тезаурусі термін «комунікація» має три головних інтерпретації й розуміється як: засіб зв'язку будь-яких об'єктів матеріального й духовного світу; спілкування – передача інформації від людини до людини; передача й обмін інформацією у суспільстві [289]. Основними видами комунікацій є: міжкультурна, міжетнічна, соціальна, професійна й ряд інших.

Забезпечення активної міжкультурної комунікації проголошено ЮНЕСКО однією із цілей міжнародного співробітництва й основною умовою поширення й розвитку освіти в усьому світі за типом сталого розвитку [343].

У руслі діалогового підходу існує діяльнісна концепція, автори якої Є. Тарасов і Ю. Сорокін представляють, що чужа культура реально засвоюється тільки в процесі якої-небудь діяльності. На думку авторів, на попередньому етапі орієнтування в умовах діяльності відбувається усвідомлення засвоюваного матеріалу чужої культури, «переформулювання чужої культури в термінах свого культурного досвіду» [285]. Паралельно пізнаються й раніше не відомі особливості своєї культури, оскільки здійснюється перенос розумових дій, сформованих в одній сфері діяльності на іншу, якщо завдання не може бути вирішене попередніми способами.

Соціалізація сучасної людини детермінована рівнем її культурної компетентності, яку слід розуміти як комплекс, що включає «норму загальносоціальної ерудованості людини у даному середовищі, суму правил, зразків, законів, звичаїв, заборон, етикетних установок і інших регулятивів поведінки, вербальних і невербальних мов комунікації, систему загальноприйнятих символів, світоглядних основ, ідеологічних і ціннісних орієнтацій, безпосередніх оцінок, соціальних і міфологічних ієрархій і т.п.» [288, с. 92]. Культурна компетентність значною мірою продовжує залишатися національною, оскільки насамперед повинна відповідати цінностям, принципам і уявленням національної культури. І без цього неможливо обійтися, оскільки інформаційний простір глобального світу стрімко розширюється, у ньому зростають потреби у міжкультурній комунікації. Відповідно, щоб забезпечити людині доступ до різних видів інформації, науковим знанням, відкриттям, мистецтву, культурна компетентність повинна включати необхідні знання про культури інших народів.

Глобальної культурної інтеграції як процесу, що об'єктивно розбудовується, протистоїть також об'єктивне явище культурно-цивілізаційної диференціації держав, що відбиває прагнення до збереження власної самобутності, культурної унікальності, національній ідентичності.

Культурно-історичний хід розвитку підказує, що успішність соціокультурної трансформації українського суспільства як необхідного процесу інтеграції у світове співтовариство має пряму залежність від проходження вектору комбінацій факторів полікультурного простору й національної ідентичності країни.

У реаліях сучасного суспільства особливої уваги заслуговує питання толерантності як необхідної складової спілкування у середовищі мультикультуралізму. Універсальність толерантності – однієї з основних цінностей сучасного суспільства – пов'язана із двостороннім процесом: посиленням глобалізаційних тенденцій, з одного боку, і прагненням до збереження національної ідентичності – з іншої. Відбиття плюральності й полісуб'єктності сучасного світу, особливостей різних менталітетів дозволяє зробити висновок про те, що плюралізм сучасного мультикультурного світу вимагає плюралізму парадигм толерантності.

Концепція толерантності як загальної (універсальної) цінності стала у центрі уваги американських філософів К. Нідермана й Дж. Лорсена й дістала статусу філософської теорії толерантності [356; 357]. На їхню думку не може бути моделі толерантності рівною мірою придатної для всіх, хоча це й не виключає наявності єдиної методологічної платформи аналізу цієї проблеми в умовах сучасності. У якості таких виступають ідеї, до яких люди прийшли ще в стародавності: згубність ворожнечі й ненависті до суспільства, необхідність утримання від силових способів затвердження своєї позиції, розуміння єдності роду людського, невикорінної потреби людей у спілкуванні, близьких дружніх відносинах, любові.

У контексті нашого дослідження толерантність як професійна компетентність майбутнього лікаря визначається у ракурсі розгляду його діяльності в системі «людина – людина» і виступає необхідним внутрішнім регулятором спілкування й поведінки у полікультурному освітньому середовищі, що формує навички спілкування й діалогу з людьми різних

національностей і віросповідань, що забезпечує певний тип відносин, який проявляється в особистісних діях.

Реальністю сьогодення є існування полікультурних суспільств, найважливішою ознакою яких є співіснування різних культур. Якщо спиратися на мовну єдність, то виявляється, що в світі існує близько 5 000 різних культур, і, якщо розділити їх на близько 200 країн світу, то вийде, що більшість держав є полікультурними [358]. Україна не є виключенням, адже в нашій країні співіснують народи різні за своїм національним, мовним, конфесійним і політичним складом, культурою та традиціями – українці, росіяни, угорці, румуни, молдавани, гагаузи, болгары, греки, поляки, словаки, німці, татари, караїми і ін.

Причини того, що більшість суспільств можна назвати більш полікультурними, ніж раніше, пов'язані з глобалізацією та сильними, глибокими змінами останніх десятиліть. Сучасні інформаційні й комунікаційні технології отримали величезний вплив на наше життя. Крім цього, різко виріс міжнародний обіг товарів, ідей і культурних впливів.

Полікультурне суспільство є певним наслідком процесів автономізації культури та збільшення ступеню культурного розмаїття, плюралізації культурних форм та легітимації їх множинності.

Полікультурне суспільство – найважливіша й основна категорія соціальної філософії й теоретичної соціології, що означає історично конкретний тип соціальної системи, яка припускає об'єднання людей різних національностей з усією сукупністю форм взаємодії і взаємозалежностей, де економіка виконує функцію адаптації, політика – досягнення мети, а культурні символи – підтримка зразка взаємодій у системі.

В сучасних умовах існування полікультурних суспільств виникає проблема виховання нового типу особистості – полікультурної особистості, яка є суб'єктом полілогу культур, має активну життєву позицію, має розвинене почуття емпатії й толерантності, емоційної стійкості, умінням

жити в злагоді й спокої з людьми як представниками різних культурних груп, і яка здатна до успішного самовизначення й продуктивної професійної діяльності в умовах культурного різноманіття суспільства.

Полікультурна особистість є однією з основних характеристик фахівця будь-якої професійної сфери діяльності в умовах культурного різноманіття суспільства. Однак слід зазначити, що існує велика кількість трактувань поняття «полікультурна особистість». Наприклад, у проекті Концепції громадянської освіти та виховання в Україні, а також у рекомендаціях до Концепції полікультурної освіти в Україні говориться про те, що полікультурна особистість – це «індивід, орієнтований через свою культуру на інші» [265]. У даних документах відбиваються й вимоги до якостей, які полікультурна особистість повинна мати. Такими є:

- розвинена лінгвістична свідомість (мається на увазі наявність в індивіда знання рідної, державної й іноземних мов, що розширює кругозір даного індивіда і є плідною основою для розвитку полікультурної багатогранності індивіда);
- цілісний світогляд (в індивіда повинна бути сформована єдина картина взаємозв'язків між такими поняттями, як світ, соціум і культура);
- розвинена історична свідомість (знання історії складається зі знання міфів, символів, образів, які також відіграють важливу роль у становленні полікультурної особистості);
- розвинена географічна свідомість (мається на увазі становлення полікультурної особистості крізь призму країнознавчого й етнографічного аспектів);
- розвинена художньо-естетична свідомість (прилучення індивіда до культурного різноманіття всього світу через виховання в ньому почуття прекрасного за допомогою великих творів мистецтва в різних галузях) [225].

Згідно О. Джуринського, полікультурна особистість – це індивід, який визнає унікальність інших культур, який готовий вести толерантний

міжкультурний діалог [110]. У свою чергу Ю. Агранат вносить немаловажне уточнення, що полікультурна особистість – це суб'єкт кроскультурного діалогу, що володіє всіма перерахованими вище якостями [4]. В. Кузьменко та Л. Гончаренко вважають особистість полікультурною, якщо вона здатна знаходити ефективні моделі поведінки, які сприятимуть підтримці атмосфери згоди та взаємної довіри в спільній діяльності з людьми в умовах сучасного міжкультурного спілкування [190]. На думку Й. Лощенової, полікультурна особистість – це особистість, що володіє уміннями та навичками успішної взаємодії з представниками іншої держави та культури, усвідомлює картини світу інших соціокультур, у неї сформована готовність до вирішення конфліктів, що виникають у процесі спілкування, позитивне ставлення до мови, що вивчається та її носіїв [206].

Основними критеріями полікультурної особистості є такі якості, як емпатія, конфліктостійкість, толерантність, тобто потенційна можливість суб'єктів до ведення гуманістичного діалогу.

На сучасному етапі розуміння полікультурної картини світу, формування полікультурної компетентності закладається системою глобальної освіти, заснованої на постулатах відкритого суспільства. Головними цінностями глобальної освіти є виховання молодого покоління у дусі толерантності, прищеплення йому культури миру, свідомості того, що прагнення до етнічної ідентичності має розглядатися як джерело загального духовного багатства, а не загрози національним цінностям та існуванню окремих народів. Серед численних проблем, які ставить перед нами майбутнє, освіта є необхідною умовою для того, щоб дати людству можливість просуватися вперед до ідеалів миру, свободи і соціальної справедливості.

Світова педагогічна думка у відповідь на виникнення нових соціокультурних реалій (глобалізація й інтернаціоналізація світу, процеси етнокультурного самовизначення, проблеми мультикультурного суспільства

й міграції) розробляє відповідну освітню стратегію, що відбито в документах ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи, Європейського Союзу [164, 165, 166, 167, 168, 169]. Так, у доповіді міжнародної комісії ЮНЕСКО про глобальні стратегії розвитку освіти в XXI столітті підкреслюється, що одна з найважливіших функцій сучасної школи – навчити людей жити разом, допомогти їм перетворити існуючу взаємозалежність держав і етносів у свідому солідарність. З цією метою освіта має сприяти тому, щоб, з одного боку, людина усвідомила своє коріння і тим самим могла визначити місце, яке вона посідає в світі, і, з другого, – прищепити їй шанобливе ставлення до інших культур [343].

Ідеї полікультурності закладені у низці нормативно-законодавчих документів системи освіти України: Законі України про освіту, Національній доктрині розвитку освіти, Законі про вищу освіту, Концепції гуманітарної освіти України та інших [134; 174; 263].

У Національній доктрині розвитку освіти зазначено, що одним із пріоритетних завдань сучасної освіти є виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу [263]. Концепція національного виховання декларує: національне виховання стосується як українців, так і представників інших народів, що проживають в Україні. Принцип етнізації виховного процесу передбачає надання широких можливостей представникам усіх етносів для пізнання своєї історії, традицій, звичаїв, мови, культури, формування власної національної гідності [175].

В умовах полікультурного простору й наростаючих глобальних змін формується поліпарадигмальний підхід у сучасній освітній ситуації, що представляє організацію й зміст педагогічного процесу відповідно до реалій світового культурного розвитку. У спектрі поліпарадигмального підходу як системи теоретичних, методологічних і аксіологічних установок, прийнятих

у якості зразка розв'язку наукових завдань, що поділяють усі члени наукового співтовариства, підлягає розгляду сучасна полікультурна парадигма, що має принципові відмінності.

У парадигмі полікультурності – визнанні принципової полікультурності сучасного світу – найвищою цінністю визнана цінність культурного різноманіття. Освіта, у цьому випадку, є формування й самоформування багатозмістовного світогляду людини як здатності розуміти різні культури й цінувати культурну різноманітність, а також саморозвиток потреби й здатності до культурної самоідентифікації й побудові багатосарової ідентичності.

У руслі світового полікультурного освітнього процесу у вітчизняній освітній системі відбувається перехід до Болонської системи, який означає потужний потік перетворень не тільки структурно-організаційної сфери, але й змісту, форм, системи оцінок і цілої низки інших елементів. У Європі з кінця 90-х років минулого сторіччя в рамках Болонської Декларації діє «Болонський клуб» європейських університетів, який координує загальні зусилля зі створення європейського освітнього простору, що ініціює напрямки освітньої діяльності, які сприяють забезпеченню студентів сучасною, відповідною рівню високих європейських і світових стандартів вищою освітою. Вступ української освіти у Болонську систему створює широкий спектр умов функціонування полікультурної освіти. При цьому завжди слід розуміти значимість об'єктивної інформації й мати її аналіз усередині вузівської системи про суть перетворень і можливих наслідках участі України у Болонському процесі [44].

Необхідно підкреслити, що полікультурна освіта в Україні, як і за рубежем, розглядається як один з найважливіших напрямків освіти, що сприяють входженню особистості у світовий культурний простір. Основні концептуальні підходи до можливостей полікультурної освіти в Україні представлені в дослідженнях: полікультурного освітнього простору

(В. Борисенков [49], О. Гукаленко [91], А. Данилюк [97]); виховання культури міжнаціонального спілкування (З. Гасанов [81]); багатокультурної освіти (Г. Дмитрієв [113; 114]); полікультурної освіти у школі (В. Макаєв [210], З. Малькова [213], Л. Супрунова [300]); виховання національної самосвідомості й міжетнічної толерантності (У. Абелян [1], Д. Зинов'єв [139], З. Мубінова [237]); виховання культури світу (З. Шнекендорф [339]); психології й педагогіки ненасильства (А. Козлова [159], В. Сітаров [281]); етнопедагогічної спадщини народів України (Г. Волков [75; 76], М. Тайчинов [305]). Пріоритетними положеннями у наведеному спектрі досліджень є: освоєння знань про культуру свого народу, про культуру України як умова інтеграції у сучасному світі; формування уявлень про світ як різноманіття культур; формування позитивного, нормального відношення до культурних відмінностей, умінь і навичок культурної взаємодії; відбиття у навчально-методичних посібниках ідей полікультурної освіти; збереження унікальних самобутніх рис народів України.

Університет як освітній заклад, який включає особистість студента у різноманітні види й форми освоєння культури, може стати полікультурним простором, у якому світова й вітчизняна культура, етапи її минулого й сьогодення, її логічний і емоційний зміст, при організації системного підходу, формують *культуроцентричну особистість*, яка володіє набором ключових компетенцій та здатна до використання досягнень культури у своєму подальшому вдосконалюванні й професійному становленні [297]. Особистість студента – майбутнього фахівця – це вища цінність освітнього простору ВНЗ, тому головною метою вузівського процесу є її розвиток як полікультурної, такої, яка активно розбудовується у широкому культурному просторі відповідно до процесів сучасної глобальної інтеграції й у просторі своєї етнічної й національної культури [207].

Ми повністю поділяємо думку О. Гукаленка про те, що полікультурний освітній простір забезпечує діалог культур, інтеграцію знань у цілісну

картину світу, культурну рефлексію, саморегуляцію, життєтворчість, саморозвиток, правильність рішень у ситуаціях полікультурного вибору [91].

Значення для даної роботи мають наукові положення А. Білогурова про те, що полікультурна освіта повинна вирішувати наступні функції:

- *філософсько-культурологічну*, спрямовану на формування етнічної самосвідомості особистості як складової частини планетарної свідомості;

- *етико-гуманістичну*, яка враховує ідеї полікультурності суспільства й етики міжнаціонального спілкування та що відбиває з позицій гуманізму у змісті освіти й способах навчальної діяльності культурний досвід людства у його конкретних етнонаціональних формах;

- *гуманітарно-гностичну*, спрямовану на формування активного пізнавального інтересу до української й зарубіжної культур;

- *виховно-рефлексивну*, орієнтовану на сприйняття й усвідомлення важливості культурного різноманіття для розвитку особистості й прогресу цивілізації, становлення моральних уявлень і оцінок, пов'язаних з культурним плюралізмом, створення умов для перетворення їх у сталі переконання й навички конструктивної гуманної поведінки;

- *індивідуально-розвиваючу*, у процесі якої пробуджується й розбудовується інтерес людини до самої себе, системи потреб, інтересів, установок, спрямованих на усвідомлення себе як особистості, суб'єкта етносу, громадянина української держави, громадянина світу [30, с. 43-45]. Наведені положення означають, що методика формування полікультурної особистості (або її полікультурної компетентності) на матеріалі будь-якого навчального предмета повинна бути спрямована на реалізацію позначених функцій.

Здійснене вивчення культурологічних і психолого-педагогічних детермінант у досліджуваній проблемі дозволяє виділити найпоширеніші у світовій теорії й практиці підходи до розуміння сутності полікультурної освіти.

Провідні позиції в ній займає *полікультурний підхід*, заснований на ідеях відкритості, діалогу культур, культурного плюралізму. Його фундаментальною основою є культура, що визнається як «реальний методологічний педагогічного знання й ціннісний імператив педагогічної дії» [33, с. 5]. Сучасні дослідники В. Сластьонін і Л. Подимова [284, с. 48] затверджують у якості найважливішого механізму розвитку освіти взаємопроникнення культур, діалог і інтерпретацію культур як здатність розглядати багатство культури, що склалася, через себе, свої цілі, прагнення, цінності. На їхню думку, сучасний педагогічний процес слід розуміти як діалог культур, що робить його відкритим для різних видів культури, звертання до досвіду різних суб'єктів культури. На думку Н. Крилової [187, с. 75], сучасні умови диктують необхідність насичення «усього освітнього процесу різноманітними елементами культури», обґрунтовують актуальність завдання забезпечення діалогу нового типу культури з попередніми культурами й діалог національних культур у загальносвітовому контексті [186, с. 18]. Це приведе до становлення культури як «форми самодетермінації індивіда в обрії особистості», тобто забезпеченню адаптації людини до умов життя. Таким чином, на нашу думку, складність і масштабність розв'язуваних завдань вимагають особливих каналів впливу на індивіда, які може забезпечити тільки освіта. Полікультуралізм в освіті сприяє більш швидкій адаптації індивіда до мінливих умов існування.

Зі сказаного можна зробити висновок, що полікультурний підхід слід розглядати як спосіб долучення студентів до різних культур з метою формування загальнопланетарної свідомості, що дозволяє тісно взаємодіяти із представниками різних країн і народів і інтегруватися у світовий культурно-освітній простір.

Серед культурологічних і психолого-педагогічних детермінант розуміння багатоаспектності полікультурного освітнього простору необхідно підкреслити *аккультураційний підхід*. Первісні його елементи з'явилися в

освіті у 60 – 70-і роки минулого сторіччя у результаті процесів міграції в країнах Європи й Америки, які призвели до реалій багатоетнічної освіти (multiethnic education), яка ставила своєю метою створення, твердження й розвиток гармонії у відносинах між членами різних етнічних груп, і надалі одержали концептуальне обґрунтування освіти на основі ідей полікультурності. Значна частина зарубіжних дослідників дотримується думки, що полікультурна освіта у значній мірі повинна орієнтуватися на культуру переселенців, що теоретичне тлумачення поняття «культура мігрантів» (Migrantenkultur) є на сьогоднішній день центральним, але поки невирішеним завданням у різних регіонах світового простору. Полікультурна освіта повинна містити в собі вивчення традицій рідної культури, процесу переробки цих традицій у рамках нової культури, оскільки конфронтація з умовами, що змінилися, життя викликає необхідність у виробленні нових культурних орієнтирів. Таке формулювання завдань полікультурної освіти припускає необхідність серйозного вивчення культури мігрантів, але уникає таких педагогічних штампів, як «взаємне культурне збагачення» [254]. На думку У. Зандфукса, полікультурна освіта розглядає культурні зміни й культурну дифузію як необхідні процеси, що мають місце. Вона покликана надати допомогу й підтримку представникам контактуючих культур, виховуючи такі якості, як взаємна відкритість, інтерес і терпимість [359].

Аккультураційний підхід до полікультурної освіти міститься у роботах вітчизняних дослідників: Б. Корнусової [222] яка розглядає розвиток мотивації учнів до вивчення рідної мови через створення полілінгвістичної системи навчання; Р. Хайрулліна [326, с. 37], який досліджує стан і перспективи розвитку національних систем освіти в Україні й розглядає інтернаціоналізацію свідомості тих, хто навчається, через полікультурну освіту як оптимальний шлях підготовки особистості до життя в полікультурному оточенні.

Вища освіта припускає не тільки професійне становлення особистості, уведення в ключові компетенції й глибини наук, але насамперед долучення до культури як способу життя в сучасному полікультурному суспільстві. У центрі уваги вищої освіти перебувають домінуючі цінності світової й вітчизняної культури, класичної й неklasичної, традиційної народної культури. У цьому суть реалізації культурологічного підходу, що розглядає освіту як частину культури, яка, з одного боку, живиться нею, а з іншого – впливає на її збереження й розвиток через людину.

В останні роки серед теоретико-методологічних підходів у полікультурній освіті все частіше називають компетентнісний підхід, при якому реалізується ідея побудови змісту освіти на основі реконструювання моделі діяльності, що існує в культурі.

Саме цей підхід найбільше глибоко відбиває основні аспекти процесу підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності у полікультурному середовищі, тому що він:

- проявляється як обґрунтування змісту полікультурної освіти у відповідь на мінливу соціально-економічну реальність;
- є узагальненою умовою здатності людини ефективно діяти за межами навчальних ситуацій;
- характеризується можливістю переносу здатності в умови, відмінні від тих, у яких компетентність первісно виникла;
- припускає готовність до спільної діяльності в умовах внутрігрупової й міжгрупової конкуренції;
- формує здатність приймати рішення під зовнішнім тиском в умовах обмеженого часу;
- формує здатність приймати на себе відповідальність за результати проведення своїх рішень у життя й ін. [325].

Дослідженню компетентнісного підходу в системі освіти присвячені численні праці вітчизняних і зарубіжних дослідників [38; 131; 136; 241; 260; 307; 330; 331].

Компетентнісний підхід визначається як:

- вид змісту освіти, який не зводиться до знаннево-орієнтовного компоненту, а припускає цілісний досвід вирішення життєвих проблем, виконання ключових (тобто тих, що мають відношення до багатьох соціальних сфер) функцій, соціальних ролей, компетенцій [131];
- підхід, що акцентує увагу на результаті освіти, причому в якості результату розглядається не сума засвоєної інформації, а здатність людини діяти у різних проблемних ситуаціях [241];
- поступова переорієнтація домінуючої освітньої парадигми з переважною трансляцією знань, формуванням навичок на створення умов для оволодіння комплексом компетенцій, що означають потенціал, здатності випускника до виживання й сталої життєдіяльності в умовах сучасного багатофакторного соціально-політичного, ринково-економічного, інформаційного й комунікаційно насиченого простору [260];
- пріоритетна орієнтація на мета-вектори освіти: навченість, самовизначення, самоактуалізація, соціалізація й розвиток індивідуальності [38].

У ряді нормативно-правових документів, що регулюють питання організації й змісту вищої освіти в Україні, були сформульовані основні положення компетентнісного підходу в освіті, усередині якого виділяють два базових поняття: компетенція й компетентність. Однак, як показує аналіз наукової психолого-педагогічної літератури, єдиного розуміння цих термінів не вироблено. Наприклад, Е. Зеєр визначає компетентність як специфічну здатність, що дозволяє ефективно вирішувати типові проблеми, завдання, що виникають у реальних ситуаціях повсякденного життя, виробничої й суспільної діяльності [136]. К. Ахіяров відзначає, що компетентність як

поняття є родовим до компетенції й включає її у свій обсяг [13]. І. Зимня підкреслює, що компетентність – це чотириступінчаста модель розвитку фахівця: знати, уміти, володіти, бути [138]. А. Хуторський визначає дане поняття як сукупність взаємозалежних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що задаються стосовно певного кола предметів і процесів для ефективної діяльності стосовно них [331].

Українські дослідники, зокрема А. Богуш охарактеризувала компетентність як таку характеристику людини, яка залежить від набутого психічного розвитку, креативності, саморозвитку, самореалізації. До її головних характеристик автор відносить: універсальність, соціальність, багатофункціональність, інтелектуальність [40].

О. Овчарук визначає компетентність як інтегративну характеристику якості особистості, результативний блок, сформований через досвід, знання, вміння, ставлення, поведінкові реакції [242].

О. Пометун під компетентністю розуміє спеціально структуровані набори знань, умінь, навичок і ставлень, яких набувають у процесі навчання [260].

Схоже визначення знаходимо у Г. Щукіної: «Здатність користуватись знаннями, навичками, вміннями, набутими у процесі діяльності» [341].

На думку С. Боднар, компетентність означає здатність особистості діяти, вирішувати проблеми, інтенсивно використовуючи розум, досвід, творчі здібності [39].

Деякі вчені визначають сутність поняття «компетентність» через наявність у її змісті певних компетенцій:

- володіння людиною відповідною компетенцією, яка включає її особисте ставлення до предмета діяльності (Ю. Варданян) [61];

- володіння компетенціями, які включають здатність, готовність до пізнання та ставлення, необхідні для виконання певної діяльності (В. Байденко) [19];

- вміння особистості, що відображає ступінь відповідності певної компетенції та дає змогу діяти конструктивно в соціальних умовах, що змінюються (В. Дьомін) [120].

Аналізуючи сутність поняття «компетенція», українські та зарубіжні вчені визначають її через:

а) наявність певних знань, умінь та навичок:

- знання, вміння, навички, досвід, цінності, ставлення до певного виду діяльності (І. Єрмаков, О. Овчарук) [242];

- сукупність знань, умінь і навичок, набутих під час навчання й необхідних для виконання конкретної роботи (А. Субетто) [298];

- інтегративна цілісність знань, умінь і навичок (Є. Симанюк) [302].

б) здатність фахівців до професійної діяльності:

- готовність, яка полягає в мобілізації всіх психофізіологічних систем людини, що забезпечують ефективне виконання професійних дій (М. Громкова, А. Маркова, Л. Мітіна) [90; 217; 229];

- здатність фахівця мобілізувати у професійній діяльності знання, вміння, навички, способи виконання дій (Е. Зеєр) [136];

- коло питань, вирішення яких входить до професійних обов'язків фахівця (В. Краєвський, Г. Топольницька) [315].

в) професійні особистісні якості фахівця:

- інтегрована особистісно-діяльнісна категорія, яка формується під час навчання в результаті поєднання початкового особистого досвіду, знань, умінь, навичок, способів діяльності, особистісних цінностей та здатності їх застосовувати в процесі діяльності стосовно кола предметів і процесів певного виду діяльності (О. Заблоцька) [131];

- сукупність взаємозалежних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що задаються відносно певного кола предметів і процесів для продуктивної діяльності щодо них (А. Хуторський) [331].

Ми у своєму дослідженні розглядаємо *компетенцію* як коло повноважень, питань, сукупність взаємозалежних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що задаються стосовно певного кола предметів і процесів, необхідних для якісної продуктивної діяльності стосовно них, як освітній результат, а *компетентність* – як володіння людиною відповідною компетенцією, що включає його особисте відношення до неї й предмету діяльності, як характеристику, яка дається людині у результаті оцінки ефективності / результативності її дій, спрямованих на вирішення певного кола значимих для даного співтовариства проблем.

У контексті нашого дослідження необхідно розкрити зміст та визначити структуру полікультурної компетентності студентів-медиків з урахуванням того, що зміст і форми професійної діяльності майбутнього медичного працівника багато в чому визначаються соціально-культурними особливостями народів, що населяють ту або іншу територію, які відрізняються своїми традиціями й звичаями.

У різних наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених під поняттям «полікультурна компетентність» розуміється: особистісна якість, що передбачає оволодіння людиною досягненнями національної та світової культури, розуміння інших людей і прояв поваги до них, вміння жити та співпрацювати з представниками інших культур і релігій (В. Бойченко, І. Васютенкова, Л. Голік) [42; 64; 88]; сукупність соціокультурних знань (знань певних фактів національної культури, стереотипів, символів, культурно зумовлених особливостей комунікації, етикету), навичок і вмінь вербального й невербального полікультурного спілкування (О. Моляко, О. Першукова [255], А. Солодка [290]); сукупність особистісних якостей (толерантність, гуманізм, емпатія), синтезованих знань, умінь і навичок позитивної міжетнічної комунікації (Р. Агадуллін [3]); інтеграція відповідних знань і вмінь, необхідних для ефективної життєдіяльності в полікультурному середовищі, гуманістичних цінностей, що визначають якість життя в

полікультурному соціумі, мотивацію до полікультурної взаємодії та вміння розв'язувати міжкультурні проблеми (А. Хупсарокова [330]); здібність сприймати різноманіття та міжкультурні відмінності і взаємодіяти в полінаціональному суспільстві, повага інших культурних особливостей, звичаїв і традицій, інтерес до чужої культури, здібність бачити в ній сферу збагачення власного досвіду (С. Остапенко [246]).

Отже, аналіз сутнісних характеристик складових компонентів базового поняття нашого дослідження дозволяє дати узагальнене визначення полікультурної компетентності, під якою ми розуміємо *інтегративну якість особистості, зумовлену наявністю глобального полікультурного середовища сучасного світу, яка визначає її продуктивну життєдіяльність, здатність орієнтуватися у різноманітних сферах соціальної та професійної активності, гармонізує її внутрішній світ та відношення до полікультурного суспільства, базується на системі полікультурних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей та забезпечує ефективне вирішення професійних завдань у процесі полікультурної взаємодії з представниками різних соціальних груп, національностей, рас, релігійних конфесій.*

Дане визначення має універсальний характер, проте полікультурній компетентності майбутніх лікарів, безумовно, притаманні специфічні ознаки.

По-перше, полікультурну компетентність майбутнього лікаря слід розглядати як важливий елемент його загальної професійної компетентності. В умовах входження України в міжнародний полікультурний освітній простір з урахуванням положень Болонського процесу актуальність набувають нові вимоги до професійної підготовки студентів-медиків, які повинні забезпечити становлення особистості лікаря, із честю виконуючого високу гуманітарну місію з надання високопрофесійної допомоги хворому у глобальному полікультурному світі.

У декларації Болонського процесу панує квалітативний підхід до проблем освіти, тому термін «компетентність» використовується для позначення інтегрованих характеристик якості підготовки випускників, для опису результату освітнього процесу. Сприйняття компетентності як нового типу цілепокладання позначає трансформування освітньої політики ВНЗ у напрямку до інтересів ринку праці й освоєнню нової парадигми вищої медичної освіти, у рамках якої передбачається, що лікар – це людина, яка володіє світоглядом, адекватним для розв'язку як глобальних соціально-культурних і моральних завдань, так і індивідуальних проблем особистості, довірко йому повіданих, це вмілий організатор, здатний на практиці застосовувати принципи толерантності й полікультурності, він уміє працювати з людьми, цінує корпоративний досвід, уміє критично оцінити досягнуте, це людина високої культури й широкої ерудиції [44].

Лікар супроводжує людину від моменту народження до смерті, отже, умови професійної діяльності передбачають незвичайно широкий спектр спілкування з людьми різних соціальних і етнічних груп, особистісних і культурних установок.

Сьогоднішній студент-медик буде виконувати у суспільстві безліч соціальних ролей, інтегруватися у різні сфери суспільного життя. Тому необхідно формування світоглядних, громадянських і полікультурних основ його особистості, враховуючи також традиційно активну роль медиків у суспільному житті як усередині країни, так і на міжнародному рівні [59, с. 19].

Актуалізація ідей сучасної вищої медичної освіти пов'язана з необхідністю використання різних форм її організації: курсів, практикумів, конференцій, нарад, самоосвіти, клінічної роботи, у тому числі й у рамках проектів міжнародного співробітництва. Тому перед системою вищої медичної освіти гостро встає питання не тільки про зміст, структуру й технології підготовки фахівців нового рівня, але насамперед про формування

в них полікультурної компетентності й відповідних особистісних якостей майбутніх фахівців, здатних відповідати виклику часу, спрямованих на розв'язок наступних цілей:

- виховання людської гідності;
- формування міжособистісних відносин у дусі терпимості, ненасильства, поваги, солідарності;
- трансляція знань про права людини у національному й міжнародному вимірі;
- виховання розуміння нерозривного зв'язку між цінністю людського життя й підтримкою миру на планеті [87].

У цьому контексті особистісні якості необхідні для успішної професійної діяльності майбутнього лікаря містять у собі також якості необхідні для успішної міжкультурної професійної діяльності – відкритість, терпимість, гнучкість, толерантність, емпатія, почуття власної гідності, готовність до міжкультурного діалогу.

По-друге, у змісті полікультурної компетентності студентів-медиків акцентується увага на галузі взаємодії культур, діалозі культур, що припускає наявність знань про універсальні культурні цінності, знань про моделі поведінки людей, мовної картини світу, знань психологічних вимірів культур і принципів взаємодії культур, умінь формування поведінкових стратегій в умовах міжкультурної взаємодії. Для здійснення ефективної професійної діяльності майбутньому лікарю необхідна наявність знань про способи представлення ціннісних орієнтацій у різних культурах, знань про міжкультурні відмінності, психологію міжкультурної взаємодії, знань феномена бар'єрів міжкультурного спілкування й способів їх запобігання, умінь побудувати власну поведінку відповідно до норм іншої культури в ситуаціях міжкультурної взаємодії, умінь запобігання міжкультурних конфліктів і проявів ксенофобії й етноцентризму, умінь плідної міжкультурної взаємодії у професійній діяльності [125].

У процесі професійної підготовки майбутніх лікарів важливим педагогічним аспектом стає формування готовності студента-медика до діалогу з іншою людиною, готовності до компромісу, подоланню й запобіганню конфлікту в ситуаціях зіткнення особистісних позицій у професійній сфері. Ця установка спрямована на необхідність усвідомлення й визнання абсолютного пріоритету безпеки людського життя як неминущої цінності. «Установка», будучи за своєю природою психологічним поняттям, зазвичай визначається як «стан схильності суб'єкта до певної активності у певній ситуації» [150]. Виховання в дусі полікультурності слід розглядати в якості невідкладного імперативу. Воно повинне сприяти формуванню у майбутніх лікарів навичок толерантного мислення, критичного осмислення й вироблення суджень, заснованих на загальнолюдських моральних цінностях.

По-третє, лікар у своїй професійній діяльності зустрічається із самими різними макро- і мікрокультурами, що включають у себе традиції й звичаї націй, народностей, етносів; правила й норми професійної поведінки, прийняті в медичних організаціях; складний світ особистісних пріоритетів і цінностей лікаря й хворого. Професія лікаря відноситься до тих професій, де «культурні» помилки набувають особливого значення, перетворюючись із труднощів спілкування у можливі причини погіршення стану хворого, зниження ефективності лікування. Ще дві з половиною тисячі років тому Гіппократ у своїй знаменитій «Клятві» писав: «У який би будинок я не ввійшов, я ввійду туди для користі хворого, будучи далекий від усього навмисного, несправедливого й пагубного» [231]. У «Міжнародному кодексі медичної етики», прийнятому в 1949 р. Генеральною Асамблеєю ООН, йдеться: «Я не дозволю, щоб релігійні, національні, расові, політичні або соціальні мотиви перешкодили мені виконати свій обов'язок стосовно пацієнта; я буду дотримуватися найглибшої поваги до людського життя..., навіть під загрозою я не буду використовувати свої знання проти законів людяності. Обіцяю це врочисто, добровільно й щиросердно...» [231].

Перед системою вищої медичної освіти встає завдання переосмислення соціально-культурної ролі й значення медицини в життєдіяльності людей, щоб сформулювати нормативні філософсько-методологічні концепти й запропонувати практикуючим лікарям нові комплексні програми в галузі практичної медицини, розвитку й поглиблення у лікарів високої гуманної мудрості. Дані процеси у системі вищої професійної освіти з професійної підготовки лікаря актуалізують ідею формування людини культури, при цьому принцип діалогу починає набувати усепроникаючий характер.

Відповідно до Декларації принципів толерантності (ЮНЕСКО, 1995) [343], полікультурність визначається як цінність і соціальна норма громадянського суспільства, що проявляється у праві всіх індивідів громадянського суспільства бути різними; забезпеченні сталої гармонії між різними концесіями, політичними, етнічними й іншими соціальними групами; повазі до різноманітності різних світових культур, цивілізацій і народів; готовності до розуміння й співробітництва з людьми, що різняться за своєю зовнішністю, мовою, переконаннями, звичаями і віруваннями.

Таким чином, якщо звичайно полікультурна компетентність відноситься до галузі загальносоціальної компетентностей, які не залежать від професії сучасної людини, то зміст полікультурної компетентності майбутнього медичного працівника є ширшим, ніж в інших фахівців. Майбутні лікарі повинні не тільки вміти жити у полікультурному середовищі, але мати світогляд, адекватний для розв'язку глобальних соціально-культурних і моральних завдань; мати знання про психологічні виміри культур і принципи їх взаємодії; уміти будувати власну поведінку відповідно до норм іншої культури в ситуаціях міжкультурної професійної взаємодії; поважати різноманітність різних світових культур, цивілізацій і народів; бути готовим до розуміння й співробітництва з людьми, що різняться за своєю зовнішністю, мовою, переконаннями, звичаями і віруваннями; уміти працювати в міжнародних командах у рамках медичних і

освітніх проектів; бути здатними встановлювати професійні зв'язки із зарубіжними колегами; володіти етикою й культурою спілкування; уміти оперативно вирішувати професійні завдання у полікультурному соціумі; володіти іноземними мовами на рівні, що дозволяє брати участь у письмових і усних наукових дискусіях на міжнародному рівні; мати такі полікультурні якості, як відкритість, терпимість, гнучкість, толерантність, емпатія, почуття власної гідності, готовність до міжкультурного діалогу.

Виходячи з вище викладеного, можна запропонувати таке визначення полікультурної компетентності студентів-медиків, що розкриває сутність даного поняття:

Полікультурна компетентність студента-медика – це компонент професійної компетентності, особистісно-професійна якість, що забезпечує здатність вирішувати професійні завдання в умовах глобального полікультурного середовища сучасного світу на основі здобутих ним полікультурних знань, умінь, навичок та сформованих професійно-особистісних мотивів, цінностей у реальних ситуаціях професійної полікультурної взаємодії з представниками різних соціальних груп, національностей та релігійних конфесій за умови безперечного виконання обов'язку лікаря.

Полікультурна компетентність дозволяє майбутнім лікарям визначити, які соціокультурні установки впливають на поведінку учасників оздоровчо-лікувального процесу (пацієнти, родичі та ін.), їх стереотипні реакції в ситуаціях взаємодії з лікарем. Важливим постає модифікація технологій спілкування залежно від конкретної професійної ситуації.

Зміст полікультурної компетентності майбутнього лікаря пов'язано з такими аспектами його професійної діяльності, як: усвідомлення полікультурних особливостей професійного оточення, включаючи пацієнтів і колег, пов'язаних з національно-релігійною, віковою, гендерною, соціальною й іншою приналежністю, поважне ставлення до них; уміння діяти відповідно

до культурних особливостей суб'єктів професійної медичної діяльності, зберігаючи при цьому власну культурну ідентичність; здатність організувати конструктивну міжкультурну взаємодію в процесі роботи й використовувати міжкультурні відмінності для збагачення особистого культурного досвіду; знання й урахування психологічних особливостей сприйняття й поведінки особистості, зумовлених її культурною приналежністю; здатність забезпечувати полікультурну спрямованість професійної взаємодії, прогнозувати, попереджати й розв'язувати міжкультурні конфлікти у своїй професійній діяльності.

У більш широкому розумінні полікультурна компетентність студентів-медиків представляє собою *сукупність професійних здібностей та особистісних якостей майбутнього лікаря, а також знань та досвіду, що забезпечують його успішну професійну діяльність в сучасних умовах полікультурного світу.*

Зміст полікультурної компетентності майбутнього лікаря пов'язаний з такими аспектами його професійної діяльності, як:

– усвідомлення полікультурних особливостей професійного оточення, включаючи пацієнтів і колег, пов'язаних з національно-релігійною, віковою, гендерною, соціальною й іншою приналежністю, поважне відношення до них;

– уміння діяти згідно до культурних особливостей суб'єктів професійної медичної діяльності, зберігаючи при цьому власну культурну ідентичність;

– здатність організувати конструктивну міжкультурну взаємодію у процесі роботи й використовувати міжкультурні відмінності для збагачення особистого культурного досвіду;

- знання й урахування психологічних особливостей сприйняття й поведінки особистості, обумовлених її культурною приналежністю;
- здатність забезпечувати полікультурну спрямованість професійної взаємодії, прогнозувати, попереджати й розв'язувати міжкультурні конфлікти у своїй професійній діяльності.

Визначені сутнісні та змістовні характеристики полікультурної компетентності студентів-медиків дозволяють нам виділити її наступні структурні компоненти: **аксіологічний, мотиваційний, когнітивний, особистісний та діяльнісний.**

Аксіологічний компонент полікультурної компетентності студентів-медиків містить у собі усвідомлення, внутрішнє прийняття багатогранної полікультурної картини світу як однієї з основних загальнолюдських цінностей, переконання у рівноправності й рівноцінності складових її націй і етнічних культур, розуміння необхідності глибокого оволодіння в першу чергу культурою власного народу як неодмінної умови інтеграції в інші культури, прагнення до існування у душі гармонійної єдності загальнолюдських і національних цінностей.

Мотиваційний компонент безпосереднім чином пов'язаний з аксіологічним компонентом і включає мотиви, цілі, ціннісні установки студента, передбачає позитивне відношення до майбутньої професійної діяльності лікаря як до цінності, потребу студента у формуванні й самовихованні своєї полікультурної компетентності; прагнення до особистісного самовдосконалення.

Когнітивний компонент полікультурної компетентності студентів-медиків передбачає розуміння теоретичних основ своєї майбутньої професії в контексті нових соціокультурних викликів часу й містить у собі знання цілей, завдань, основних ідей, категорій полікультурної взаємодії, а також систему знань в галузі культурології, краєзнавства, історії, етнічної психології й педагогіки й інших, які дозволяють усвідомити багатомірність і мозаїчність

сучасного світу й специфіку культурних проявів на особистісному, груповому й суспільному рівні, володіння іноземними й регіональними мовами, здатність до систематизації й узагальненню знань із проблем полікультурності.

Основу особистісного компонента складають такі професійні якості майбутнього лікаря, як емпатія, толерантність у міжнаціональних, міжкультурних і соціальних відносинах, гуманізм, комунікабельність, національна самосвідомість, світоглядна зрілість, громадянська відповідальність і активність, творча активність, високий рівень культури.

Так, емпатія виступає в «якості здатності людей уявляти себе на місці інших, щоб зрозуміти їх почуття і світогляд» [344, с. 71]. Ця здатність включає в себе вміння і готовність бачити і розуміти відмінне і спільне в культурах, у світогляді їх носіїв, відкрито сприймати інший спосіб життя і розуміти його.

У свою чергу, толерантність є терпимість до чужого образу життя, поведінки, чужих звичаїв, почуттів, вірувань, думок, ідей [306, с. 22]. Таким чином, особистісний компонент полікультурної компетентності передбачає готовність, бажання і вміння студентів-медиків бачити і розуміти відмінні і спільні риси в культурах і у світогляді носіїв різних етнокультур, відкрито сприймати інший спосіб життя, порівнювати його з національною своєрідністю своєї країни, свого народу, розуміти іншу картину світу, критично осмислювати і тим самим збагачувати власну картину світу. При цьому від кожного з них очікується прояв толерантності (терпимості) до іншого способу думок, до іншої позиції.

Гуманізм лікаря збігається з соціальною функцією медицини і втілений у моральній ідеї та почуттях. Він виявляється в активному, вільному прагненні присвятити себе хворим і, долаючи труднощі, використати усі можливості для відновлення та охорони здоров'я, не спричиняючи у той самий час діями і словами додаткових страждань [238].

Комунікабельність як здатність людини до плідної взаємодії з іншими людьми є важливою професійною рисою лікаря і ваговою складовою його полікультурної компетентності. Від лікаря пацієнт чекає розуміння та співпереживання, тому і потрібно шукати найточніші і найвиразніші слова, тим самим активно впливаючи на його настрій, самопочуття. «Слова, як і ліки, – підкреслював письменник і лікар П. Бейлін, – мають пряму токсичну чи побічну дію. На окремі слова виробляється несприйняття – вони можуть викликати «алергію», шок. А передозуєш, хай навіть за змістом своїм лікувальні слова, може розвинути «лікарська хвороба. Балакуча людина може викликати у своїх слухачів головний біль і втому» [28, с. 111].

В. Скуратівський слушно зауважив, що «одним із суттєвих показників людської шляхетності є культура мовлення – поняття не тільки лінгвістичне, а й психологічне, естетичне та етичне» [283, с. 415]. Комунікабельність становить те підґрунтя, на якому тільки й можливе професійне формування лікаря. Усі його зусилля допомогти пацієнтові може звести нанівець нечемне, фамільярне привітання, грубість, неуважність, нетактовність, проявлені під час опитування. Спілкування лікаря з хворим – це бесіда обопільно зацікавлених людей, мета яких перемогти недугу. Вона вимагає від медика певних зусиль, нервових витрат, щоб залишатися доброзичливим, невимушеним, терпимим. Усе це, в свою чергу, необхідно для подолання в бесіді з пацієнтом цілком природної його тривожності, дратівливості, виснаженості. Майже завжди соматична хвороба супроводжується страхом, переживаннями, очікуваннями, які здатні спричинити стресовий, депресивний стан. Хворого можуть відштовхнути, налякати навіть темп, висота звучання голосу, інтонація, яку іноді називають душею слова. Інтонація може змінити зміст одного і того ж слова. Воно може підбадьорити, стати «щитом і бальзамом для ран», і навпаки, знищити, перекреслити всі сподівання. Причому інтонація мовлення лікаря, так само, як і актора, повинна узгоджуватися з його виразом обличчя, жестами. Для

пацієнта все це є джерелом інформації, яку він потім прискіпливо аналізує, щоб винести вирок: довіряти чи ні.

Для лікаря важливо уміти донести інформацію до пацієнта чіткою, гарною, зрозумілою мовою, з повагою і співчуттям до його проблеми. Людина, яка звертається за медичною допомогою, часто не обізнана у медицині і робить висновки про якість лікування, орієнтуючись лише на відношення лікаря до її проблеми. Отже, лікарі повинні ставитися до пацієнта так, щоб гуманне ставлення доповнювало їхню фаховість, а зусилля ставали ефективнішими завдяки здатності розуміти пацієнта, в тому числі в ситуаціях полікультурної взаємодії [261, с. 177].

Національна самосвідомість це розуміння і почуття належності до етнічної спільноти як результат освоєння культури, традицій, звичаїв свого народу. Вона включає: 1) усвідомлення себе як індивіда на основі уявлень і знань про свої природно-біологічні властивості, зовнішність («Я-національно-фізичне»); 2) усвідомлення себе як носія національної психології на основі пізнання впливу на психічні процеси, почуття, прояв волі, розуму, мовлення, належності до певної нації, народу («Я-національно-психологічне»); 3) усвідомлення себе як носія національних властивостей особистості на основі пізнання залежності своєї життєвої позиції, ставлення до дійсності, інших людей, праці від національної належності («Я-національно-соціальне»); 4) усвідомлене ставлення до історичного минулого, сучасного та майбутнього етносу, нації; 5) усвідомлене, дійове ставлення до духовних та матеріальних цінностей нації та стійка потреба у їх збереженні та примноженні; 6) усвідомлення особистістю власної відповідальності за долю нації, її теперішнє і майбутнє [178]. Завдяки національним особливостям особистість здатна зберегти наступність традицій і звичаїв свого народу, продовжити шлях його соціального і культурного розвитку.

Найважливішою громадською рисою є сформованість національної самосвідомості, любові до рідної землі, свого народу, готовності до праці в

ім'я України. Виховання національної самосвідомості передбачає усвідомлення молоддю своєї етнічної спільності, національних цінностей (мови, території, культури), відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, патріотизм, що сприяє утвердженню власної національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю. Національна ідея має бути не просто атрибутом національної свідомості, суто духовним феноменом, а поштовхом до практичних справ. Із цих позицій роль національної самосвідомості у структурі полікультурної компетентності майбутніх лікарів важко переоцінити.

Наука, культура, освіта, будучи за своєю суттю інтернаціональними, виконують величезні світоглядні функції й відіграють важливу роль у підготовці лікаря завтрашнього дня.

Зростаюча роль професійної підготовки лікарів, спрямована на розв'язок завдань охорони здоров'я й профілактичної медицини вимагають від організації системи вищої професійної медичної освіти не тільки фундаментальних знань, суцього медичних і природничо-наукових знань про людину, але й вирішення проблем, пов'язаних із уведенням студентів у поле культури. Підвищення ефективності виховання студентів у медичних ВНЗ стає найважливішим завданням вищої школи, як указують учені, «визначальною повинна бути людинотворча функція, головною стороною якої є духовна функція, пов'язана з розвитком культури мислення, уяви, почуттів, художньої творчості людини» [118, с. 5]. Тому зміст і організація освітнього процесу, націленого на формування полікультурної особистості майбутнього лікаря, його громадянської відповідальності, духовності, ініціативності, самостійності, толерантності, здатності до успішної соціалізації у суспільстві, професійній зрілості, є сьогодні одним з актуальних завдань вищої медичної освіти.

Такий підхід обумовлює підготовку майбутнього лікаря, яка полягає у визнанні особистості людини як вищої соціальної цінності, повага її прав і

свобод, її своєрідності, орієнтації на особистість студента як на мету, об'єкт, суб'єкт, результат і показник ефективності виховання, опорі на виховання як на сукупність знань про людину, на природній процес саморозвитку особистості, що формується на основі закономірностей цього процесу; людину, яка відкрита для сприйняття нового досвіду, здатна до творчого і відповідального вибору у різноманітних життєвих ситуаціях полікультурного суспільства.

Тому найважливішим завданням формування професійного світогляду майбутнього лікаря стає досягнення такого рівня якості освіти, який дасть йому можливість включитися в активну професійну діяльність, бути здатним діяти в різних професійних ситуаціях і проявляти себе як високоморальну особистість зі сформованими духовно-моральною й життєвою позицією.

Діяльнісний компонент полікультурної компетентності студентів-медиків включає в себе навчальні, дослідницькі і компенсаторні стратегії, що забезпечують майбутнього лікаря вміннями позитивного спілкування та взаємодії в полікультурному середовищі, тобто вміннями й готовністю сприймати та з повагою і толерантністю ставитися до іншої культури та її носіїв. У цей компонент входить також рефлексія, що надає майбутньому лікарю здатність адекватно оцінювати власну професійну діяльність та її результати у полікультурному контексті, аналізувати наявну полікультурну ситуацію й самовизначитися в ній, гнучко реагувати на її зміни, реалізовувати саморегуляцію своєї поведінки з позицій гуманізму і толерантності.

У ньому міститься здатність опановувати навичками дослідження, вивчення, аналізу культурологічних проблем у конкретній полікультурній ситуації професійної медичної діяльності; уміння вносити нові ідеї, що відбивають етнічне й культурне різноманіття світу, специфіку полікультурної ситуації в тому або іншому регіоні світу, країни; уміння вивчати, аналізувати й використовувати у реальному професійному досвіді передові інноваційні

технології, засновані на принципах гуманізму й демократизму як неодмінної умови успішної життєдіяльності в сучасному полікультурному світі.

Структурно-змістовна характеристика полікультурної компетентності студентів-медиків представлена в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Структурно-змістова характеристика полікультурної компетентності студентів-медиків

Зміст полікультурної компетентності	Структурний компонент	Характеристика структурного компонента
<p align="center">- усвідомлення полікультурних особливостей професійного оточення, включаючи пацієнтів і колег, пов'язаних з національно-релігійною, віковою, гендерною, соціальною й іншою приналежністю, поважне відношення до них;</p> <p align="center">- уміння діяти згідно до культурних особливостей суб'єктів професійної медичної діяльності, зберігаючи при цьому власну культурну ідентичність;</p>	Аксіологічний	<p align="center">- усвідомлення, внутрішнє прийняття багатогранної полікультурної картини світу як однієї з основних загальнолюдських цінностей;</p> <p align="center">- переконання у рівноправності й рівноцінності складових її націй і етнічних культур;</p> <p align="center">- розуміння необхідності глибокого оволодіння в першу чергу культурою власного народу як неодмінної умови інтеграції в інші культури;</p> <p align="center">- прагнення до існування у душі гармонійної єдності загальнолюдських і національних цінностей.</p>
	Мотиваційний	<p align="center">- мотиви, цілі, ціннісні установки студента-медика;</p> <p align="center">- позитивне відношення до</p>

Продовження таблиці 1.2

<p>- здатність організувати конструктивну міжкультурну взаємодію у процесі роботи й використовувати міжкультурні відмінності для збагачення особистого культурного досвіду;</p>		<p>майбутньої професійної діяльності лікаря як до цінності;</p> <ul style="list-style-type: none"> - потреба студента у формуванні й самовихованні своєї полікультурної компетентності; - прагнення до особистісного самовдосконалення.
<p>- знання й урахування психологічних особливостей сприйняття й поведінки особистості, обумовлених її культурною приналежністю;</p> <p>- здатність забезпечувати полікультурну спрямованість професійної взаємодії, прогнозувати, попереджати й розв'язувати міжкультурні конфлікти у своїй професійній діяльності.</p>	Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> - розуміння теоретичних основ своєї майбутньої професії в контексті нових соціокультурних викликів часу; - знання цілей, завдань, основних ідей, категорій полікультурної взаємодії; - система знань у галузі культурології, краєзнавства, історії, етнічної психології й педагогіки й ін.; - володіння іноземними й регіональними мовами; - здатність до систематизації й узагальненню знань із проблем полікультурності.
	Особистісний	<p>професійні якості майбутнього лікаря:</p> <ul style="list-style-type: none"> - емпатія, - толерантність у міжнаціональних, міжкультурних і соціальних відносинах,

Продовження таблиці 1.2

		<ul style="list-style-type: none"> - гуманізм, - комунікабельність, - національна самосвідомість, - світоглядна зрілість, - громадянська відповідальність і активність, - творча активність, - високий рівень культури
	Діяльнісний	<ul style="list-style-type: none"> - навчальні, дослідницькі і компенсаторні стратегії, що забезпечують майбутнього лікаря вміннями позитивного спілкування та взаємодії в полікультурному середовищі; - вміння й готовність сприймати та з повагою і толерантністю ставитися до іншої культури та її носіїв; - здатність адекватно оцінювати власну професійну діяльність та її результати у полікультурному контексті; - уміння аналізувати наявну полікультурну ситуацію й самовизначитися в ній, гнучко реагувати на її зміни, реалізувати саморегуляцію своєї поведінки з позицій гуманізму і толерантності;

Продовження таблиці 1.2

		<ul style="list-style-type: none"> - здатність опановувати навичками дослідження, вивчення, аналізу культурологічних проблем у конкретній полікультурній ситуації професійної медичної діяльності; - уміння вносити нові ідеї, що відбивають етнічне й культурне різноманіття світу, специфіку полікультурної ситуації в тому або іншому регіоні світу, країни; - уміння вивчати, аналізувати й використовувати у реальному професійному досвіді передові інноваційні технології, засновані на принципах гуманізму й демократизму як неодмінної умови успішної життєдіяльності в сучасному полікультурному світі.
--	--	--

Таким чином, сутність, зміст та структура полікультурної компетентності студентів-медиків відображають складність цієї цілісної професійно-особистісної характеристики майбутнього лікаря, яка обумовлена такими соціально-філософськими та психолого-педагогічними категоріями, як «культура», «полікультурність», «полікультурне середовище», «полікультурна особистість», «полікультурна освіта», «компетентність», тощо. Одним із завдань нашого дослідження є аналіз проблеми формування полікультурної компетентності студентів-медиків у сучасній педагогічній теорії та практиці організації навчально-виховного процесу медичного ВНЗ, чому й буде присвячений наступний підрозділ нашої роботи.

1.3. Обґрунтування педагогічних умов формування полікультурної компетентності студентів-медиків у навчально-виховному процесу вищих медичних навчальних закладів

Для сучасної освіти характерним є пошук нових педагогічних можливостей, що пов'язано насамперед з відмовою від традиційного навчання та виховання, з ідеєю цілісності педагогічного процесу як системи, що спирається на теорії загальнолюдських цінностей, гуманізації, особистісно-орієнтованого підходу, пріоритету суб'єкт-суб'єктних відносин [143].

Теоретико-методологічний аналіз проблеми формування полікультурної компетентності у студентів-медиків, здійснений нами у попередніх підрозділах роботи, дозволив сформулювати наступні завдання, що забезпечують досягнення поставленої мети:

1) сформувати у студентів усвідомлення, внутрішнє прийняття багатогранної полікультурної картини світу як однієї з основних загальнолюдських цінностей, переконання у рівноправності й рівноцінності складових її націй і етнічних культур, прагнення до існування у душі гармонійної єдності загальнолюдських і національних цінностей;

2) розвивати у студентів позитивне відношення до майбутньої професійної діяльності лікаря як до цінності, потребу у формуванні й самовихованні своєї полікультурної компетентності, прагнення до особистісного самовдосконалення;

3) сформувати розвинену історико-географічну та художньо-естетичну свідомість студентів (озброїти їх системою знань у галузі культурології, краєзнавства, історії, етнічної психології й педагогіки, вміннями вносити нові ідеї, що відбивають етнічне й культурне різноманіття світу, специфіку полікультурної ситуації в тому або іншому регіоні світу, країни);

4) розвивати у студентів такі професійно особистісні якості, як емпатія, толерантність у міжнаціональних, міжкультурних і соціальних відносинах, гуманізм, комунікабельність, національна самосвідомість, світоглядна зрілість, громадянська відповідальність і активність, творча активність, високий рівень культури;

5) навчити студентів навчальним, дослідницьким і компенсаторним стратегіям, що забезпечують майбутнього лікаря вміннями позитивного спілкування та взаємодії в полікультурному середовищі, сформуванню вміння й готовності сприймати та з повагою і толерантністю ставитися до іншої культури та її носіїв.

Процес формування полікультурної компетентності ґрунтується на комплексі методологічних підходів (діяльнісний, культурологічний, особистісно зорієнтований, компетентнісний), принципах цілісності, гуманізації, діалогічності, контрверсивності, мультиаспектності, рефлексивності, суб'єктності, випереджального характеру.

Вихідним змістом поняття «підхід» є певна ідея, концепція, точка зору або позиція, що обумовлює дослідження, організацію того або іншого явища [254]. Здійснене вивчення культурологічних і психолого-педагогічних особливостей процесу формування полікультурної компетентності дозволяє виділити наступні підходи, на яких базуються розроблені нами педагогічні умови: полікультурний, аккультураційний, культурологічний, компетентнісний, діяльнісний, особистісно орієнтований, системний та ін.

Нагадаємо, що сутність полікультурного підходу полягає в ідеї взаємопроникнення культур, діалогу і інтерпретації культур як здатності розглядати багатство культури, що склалася, через себе, свої цілі, прагнення, цінності, у рамках якого сучасний педагогічний процес розуміється як діалог культур, що робить його відкритим для різних видів культури, звертання до досвіду різних суб'єктів культури. Це спосіб долучення студентів до різних культур з метою формування загальнопланетарної свідомості, що дозволяє

тісно взаємодіяти із представниками різних країн і народів і інтегруватися у світовий культурно-освітній простір [259].

У тісному зв'язку із полікультурним підходом знаходиться аккультураційний підхід, який ставить своєю метою створення, твердження й розвиток гармонії у відносинах між членами різних етнічних груп й розглядає інтернаціоналізацію свідомості тих, хто навчається, через полікультурну освіту як оптимальний шлях підготовки особистості до життя в полікультурному оточенні [147].

У центрі уваги культурологічного підходу перебувають домінуючі цінності світової й вітчизняної культури, класичної й некласичної, традиційної народної культури. У цьому суть реалізації культурологічного підходу, що розглядає освіту як частину культури, яка, з одного боку, живиться нею, а з іншого – впливає на її збереження й розвиток через людину [108].

Найбільш значущими завданнями національних систем освіти за компетентнісною концепцією ЮНЕСКО визначено такі: “навчитися жити разом”, “навчитися пізнавати”, “навчитися робити” і “навчитися бути” [343]. Цими чотирма системоутворювальними освітніми цілями визначаються життєво важливі компетентності, на формування яких повинна спрямовуватись сучасна освіта. Отже, системоутворювальною освітньою метою компетентнісного підходу є формування в молодого покоління здатності до ефективної дії, заснованої на загальнолюдських етичних нормах в умовах сучасного полікультурного світу.

Діяльнісний підхід ґрунтується на визнанні діяльності основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості. Він вимагає спеціальних зусиль, спрямованих на відбір і організацію діяльності студента, на активізацію і переведення його в позицію суб'єкта пізнання, праці та спілкування, що, в свою чергу, передбачає вироблення умінь обирати ціль,

планувати діяльність, організовувати, виконувати, регулювати, контролювати її, аналізувати і оцінювати її результати [224].

Особистісно орієнтований підхід означає створення умов для розвитку особистісних якостей студентів, орієнтацією на їхній індивідуальний досвід, можливості, потреби, інтереси; визначає особистісну модель взаємодії педагога і студента. Індивідуальність при цьому розглядається як неповторна своєрідність кожної людини, що здійснює свою життєдіяльність як суб'єкт розвитку впродовж життя [118].

Сучасна загальнонаукова методологія представлена також системним підходом, суть якого полягає в тому, що відносно самостійні компоненти розглядаються не ізольовано, а у взаємозв'язках, у системі з іншими. Системний підхід дозволяє виявити інтегративні системні властивості і якісні характеристики, які відсутні в окремих елементах, що складають систему. За системного підходу педагогічна система розглядається як сукупність таких взаємопов'язаних компонентів: мета освіти, суб'єкти педагогічного процесу, зміст освіти, форми і методи педагогічного процесу, засоби навчання і виховання [75].

У педагогіці термін «підхід» визначається як сукупність принципів, що визначають стратегію навчання або виховання. При цьому кожний принцип регулює розв'язання конкретних протиріч, що виникають у процесі навчання, а їх взаємодія – розв'язання основних його протиріч (В. Сластьонін, І. Ісаєв, Є. Шиянов) [284]. Ми визначаємо наступні принципи, що було покладено в основу розробки педагогічних умов формування полікультурної компетентності студентів-медиків:

- *принцип гуманізації*, який орієнтує навчально-виховний процес і його суб'єктів на гуманне відношення до особистості, повагу її прав і свобод, підтримку честі й гідності, творчого потенціалу, доведення до свідомості учасників процесу конкретних цілей навчання й виховання – духовності, моральності, унікальності особистості;

- *культурологічний принцип*, який передбачає орієнтацію навчально-виховного процесу на загальнолюдські й національні цінності культури; усвідомлення суб'єкта навчально-виховного процесу як особистості, здатної до культурного саморозвитку, а педагога як транслятора цінностей культури й творця культурно-розвиваючого середовища, де забезпечуються умови для діалогу культур;

- *принцип полікультурності*, який обумовлює створення багатокультурного середовища, у якому забезпечуються умови для полілогу культур, субкультур і суб'єктів навчально-виховного процесу на основі цінностей і сенсів життя особистості. Він дозволяє затвердити рівноправність суб'єктів діалогу й поважного відношення до цінностей і традицій інших культур і народів;

- *принцип історико-культурної й цивілізаційної спрямованості освіти*, який передбачає розкриття історичної обумовленості явищ минулого й сьогодення: фольклор, національне мистецтво, звичаї й традиції. При цьому саме поняття “національна культура” набуває великого, всеосяжного і багатоаспектного змісту, як інтегративна категорія, що поєднує всілякі аспекти ідентифікації соціуму в українській і світовій культурі. Оскільки ментальність формується як взаємодія народної філософії, народної релігії й фольклору, саме ці складові виступають орієнтирами у побудові педагогічних теорій як національної, так і полікультурної освіти;

- *принцип глобальності культурно-освітнього процесу*, який відповідає за розвиток цілісного полікультурного світогляду, комунікативних особливостей особистості в сучасному світі;

- *принцип полікультурної толерантності й інтеросвітньої перспективи*, який відображає механізм етнокультурної ідентифікації особистості до структури гармонізації міжетнічних відносин. Сучасна освітня практика повинна вибрати вектор свого напрямку розвитку на основі прийняття теоретичної логіки однієї з існуючих парадигм –

еволюціоністської, що акцентує єдність культури і наступність шаблів культурного розвитку, й плюралістичної, що підкреслює множинність культур і самодостатній характер кожної культури;

- *принцип соціо-орієнтованого підходу*, який позначає зв'язок між особистістю й суспільством, що забезпечує процес засвоєння індивідом соціального досвіду. Даний підхід означає посилення соціально-захисної функції освітньої установи, розвиток усвідомлення обов'язку перед Батьківщиною, почуття причетності до історії, культури свого й інших народів;

- *принцип національної згоди*, який передбачає повагу особистісних змістів і традицій виховання інших націй; узгодження своїх дій і поведінки в багатонаціональному студентському середовищі щодо загальнолюдських цінностей;

- *принцип міжкультурних і міжнаціональних комунікацій*, який створює різноманітну за змістом й формами комунікацій, за віковим складом й рівнем освіти середовище спілкування студентів, що забезпечує можливість пошуку ними сенсів життя в професійній діяльності, представлених у різних культурах;

- *принцип індивідуалізації*, який передбачає збереження в навчально-виховному процесі індивідуального стилю самовираження особистості, її етнічної самобутності в культурних традиціях виховання різних народів, що склалися;

- *принцип адаптивності*, який передбачає створення умов у процесі навчання й виховання для адаптації особистості в просторі інших культур і націй, для подолання «культурного шоку» у процесі одержання професійної медичної освіти.

Процес формування полікультурної компетентності студентів-медиків реалізується через такі функції навчально-виховного процесу вищого медичного навчального закладу:

- інформаційна: передбачає широку інформаційну поінформованість, в основі якої лежать професійні знання, попередньо набутий досвід і загальна ерудованість, що дозволяє виділяти головне в розв'язанні професійних завдань;
- комунікативна: реалізація ефективного професійного спілкування, як здатності легко перемикатися з одного комунікативного середовища на інше, організація обміну інформацією на основі толерантної партнерської взаємодії в емоційно конструктивній і сприятливій обстановці навчально-виховного процесу;
- дослідно-діагностична: розкривається в здатності докладно аналізувати отриману інформацію та шукати можливі виключення; дані власних спостережень узгоджувати з висновками колег, співвідносити кожний конкретний вчинок із загальним ходом подій; проявляти емпатію та рефлексію;
- аналітично-прогностична: реалізується завдяки формулюванню завдань з вдосконалення цілей і завдань усього навчально-виховного процесу. Ця функція здійснюється завдяки єдності дидактичного й методичного підходів до професійної підготовки майбутніх медичних працівників – шляхом трансформації загальнодидактичних положень у конкретні вимоги, правила й принципи, що забезпечують формування полікультурної компетентності;
- адаптаційна: уміння передбачати зміни, пов'язані із професійною діяльністю й готовність пристосовуватися до них, а також ухвалювати певні рішення, коли це необхідно;
- культурна: передбачає широку культурну поінформованість, а саме знання історії та культури своєї та інших країн, толерантне ставлення до представників різних національностей, віросповідання, раси і т.д.;
- методична: уміння системно підходити до своєї професійної підготовки, а також до навчально-виховного процесу;

- мотиваційна: передбачає розвиток особистісних і професійних якостей, цілеспрямованість професійної підготовки, прагнення до досягнення успіхів в навчально-професійній діяльності, потреба у творчій самореалізації;
- корекційна: формування вміння аналізувати ситуації, а також у разі необхідності змінювати свою поведінку, або позиції.

Теоретичними засади для розробки та обґрунтування педагогічних умов формування полікультурної компетентності в студентів-медиків у навчально-виховному процесі ВНЗ визначено: теоретико-методичні положення організації освітнього процесу у вищих медичних навчальних закладах (І. Булах [56], Л. Добровська [115], Л. Кайдалова [150], В. Мілерян [227], М. Мруга [236]); модель М. Беннета у формуванні міжкультурної компетенції як перехід від етноцентризму до етнорелятивізму; ідеї діалогіки в освіті (М. Бахтін [26], В. Біблер [37], М. Бубер [54]); надпредметний та міжпредметний характер навчально-професійних завдань у процесі формування полікультурної компетентності; наукові положення щодо використання інтерактивних форм та методів навчання у ВНЗ (А. Вербицький [67], А. Панфілова [251], О. Пометун [260], С. Сисоєва [280]), зокрема методу конкретних ситуацій (Л. Барнс [22]).

Під педагогічними умовами розуміють об'єктивні можливості педагогічного процесу, що сприяють вирішенню його завдань й що відносяться до його змісту й методичного оформлення [253]. Іншими словами, під педагогічними умовами розуміється все те, що супроводжує педагогічний процес, сприяючи досягненню його цілей.

Ми вважаємо, що процес формування полікультурної компетентності студентів-медиків буде ефективним, якщо у навчально-виховному процесі медичного ВНЗ будуть реалізовані наступні педагогічні умови:

- 1) актуалізація полікультурного потенціалу змісту дисциплін фахової підготовки студентів-медиків;

2) використання в освітньому процесі вищого медичного навчального закладу інтерактивних методів, спрямованих на формування полікультурних якостей студентів-медиків, а також умінь та навичок конструктивного міжкультурного міжособистісного спілкування;

3) забезпечення єдності аудиторної та позааудиторної роботи в медичному ВНЗ з метою організації міжкультурного діалогу та формування толерантних стосунків між студентами.

Перша педагогічна умова – *актуалізація полікультурного потенціалу змісту дисциплін фахової підготовки студентів-медиків* – передбачає збагачення змісту дисциплін гуманітарного й соціально-економічного та природничо-наукового циклів фахової підготовки студентів-медиків темами, що відбивають основні тенденції розвитку сучасного полікультурного суспільства. До таких дисциплін віднесено такі, як іноземна мова, історія України, історія української культури, історія медицини, основи психології та основи педагогіки, політологія, філософія, соціальна медицина та організація охорони здоров'я, а також низка курсів за вибором, які пропонують своїм студентам для вивчення провідні медичні ВНЗ.

Обґрунтовуючи першу педагогічну умову, ми ще раз наголошуємо на тому, що особливістю сучасного суспільства, полікультурного у своїй основі, є яскраво виражений процес інтеграції. Розвиток тенденцій глобалізації приводить до змін і у вищій медичній освіті, якій треба буде розв'язати складне завдання підготовки студентів-медиків до життя й професійної діяльності в умовах багатонаціонального й полікультурного середовища. Щоб навчити цінувати й розуміти культуру «свого» етносу й поважати культуру «інших» народів, потрібно вносити зміни в зміст освіти на всіх її рівнях, починаючи безпосередньо з її методологічної основи [180].

У полікультурному суспільстві процеси трансформації вищої освіти ускладнюються специфікою адаптації національних культур до нових вимог,

а також специфікою національної ідеології. Одним з напрямків реформування вищої медичної освіти повинне стати наповнення навчально-виховного процесу полікультурним змістом. На наш погляд, для досягнення найбільшої ефективності цього процесу розширення уявлення студентів-медиків про культуру свого народу повинне бути збалансоване наданням знань про культуру народів України й світу – тільки в такий спосіб можна формувати уявлення про сучасну культурну багатоваріантність української держави й світу в цілому. З урахуванням різноманіття культур і народів, що населяють Україну, студентам повинні бути прищеплені базові національні цінності в концепції міжетнічного миру й згоди. Це складний і багатоплановий процес, невіддільний від виховання активної життєвої позиції майбутніх громадян, почуття патріотизму й відповідальності за свою країну, а також толерантності й ефективного міжкультурного діалогу в умовах глобального полікультурного світу.

Аналіз робочих навчальних планів та робочих програм дисциплін фахової підготовки студентів-медиків провідних медичних ВНЗ України довів, що можливості щодо формування полікультурної компетентності майбутніх медичних працівників представлені у змісті таких навчальних дисциплін, як іноземна мова, історія України, історія української культури, історія медицини, основи психології та основи педагогіки, політологія, філософія, соціальна медицина та організація охорони здоров'я, а також у ряді курсів за вибором, які пропонують своїм студентам для вивчення медичні ВНЗ. Проте, в них питання формування полікультурної компетентності студентів-медиків відбито лише у деяких змістовних модулях, а зміст таких навчальних дисциплін, як «Іноземна мова» та «Друга іноземна мова (за професійним спрямування)» взагалі залишають ці питання поза межами своєї уваги.

Ми також вважаємо за можливе й необхідне збагатити темами, що відбивають основні тенденції розвитку сучасного полікультурного

суспільства, які сприятимуть організації конструктивної міжкультурної взаємодії у процесі роботи й використанню міжкультурних відмінностей для збагачення особистого культурного досвіду майбутніх лікарів, забезпеченню полікультурної спрямованості професійної взаємодії, зміст таких навчальних дисциплін гуманітарного і соціально-економічного та природничо-наукового циклів фахової підготовки студентів-медиків, як: медицина надзвичайних ситуацій, безпека життєдіяльності та основи охорони праці, медичне правознавство, медична етика тощо.

Доводячи необхідність реалізації другої педагогічної умови – *використання у процесі навчання активних та інтерактивних методів, спрямованих на формування полікультурних якостей студентів-медиків, а також умінь та навичок конструктивного міжкультурного міжособистісного спілкування*, – зауважимо, що, на наше глибоке переконання, ефективність процесу формування полікультурної компетентності студентів-медиків залежить від вибору та використання сучасних форм та методів навчання й виховання, спрямованих на розвиток пізнавальної та творчої активності студентів. До них ми відносимо активні й інтерактивні методи.

Орієнтація на активне навчання стала одним зі значущих компонентів стратегії перебудови професійної освіти у вищих навчальних закладах [177]. Активне навчання – це, насамперед нові форми, методи й засоби навчання, що отримали назву активних. Велике значення в активізації процесів навчання має комплексне й цілеспрямоване використання технічних засобів, однак, головне в навчальному процесі – активність студента. Активні методи охоплюють усі види аудиторних занять зі студентами. Для вдосконалювання й активізації навчального процесу у вищій школі велике значення має урахування особливостей університетського навчання, яке вимагає перебудови в студентів стереотипів навчальної роботи, що склалися в школі,

й озброєння новими вміннями й навичками навчально-пізнавальної діяльності [121].

Свій внесок у розвиток активних методів навчання внесли В. Кудрявцев, М. Махмутов, І. Лернер, М. Леві. Але у зв'язку з тим, що дані дослідження з активних методів проводилися в основному на матеріалі шкільного навчання, це утруднило впровадження активних методів у ВНЗ, тому що була потрібна певна адаптація для теорії активних методів до вузівського дидактичного процесу. Треба відзначити, що А. Матюшкін у своїх роботах не тільки обґрунтував необхідність використання активних методів у всіх видах навчальної роботи студентів, але й увів поняття діалогічного проблемного навчання як таке, що найбільше повно передає сутність процесів спільної діяльності викладачів і студентів, а також їх взаємної активності в рамках «суб'єкт-суб'єктних» відносин [219, с. 129].

Разом з тим, в основі вихідних положень теорії активних методів навчання перебуває концепція «предметного змісту діяльності», розроблена академіком О. Леонтьєвим, саме в ній пізнання визначається як діяльність, спрямована на освоєння предметного світу. Тому, вступаючи в контакт із предметами зовнішнього світу, людина пізнає їх і збагачується практичним досвідом як пізнання світу (навчання й самонавчання), так і впливу на нього [198, с.178].

Визначимо, які на сьогоднішній день існують активні групи методів.

М. Новак виділяє неімітаційні й імітаційні активні групи навчання [277].

До неімітаційних груп належать: проблемні лекції; проблемні семінари; тематичні дискусії; мозкова атака, круглі столи, педагогічна ігрова вправа; стажування.

Імітаційні підрозділяються на ігрові й неігрові.

До неігрових відносяться: аналіз конкретних ситуацій; імітаційні вправи; тренінг;

До ігрових належать: розігрування ролей; ділові ігри; навчальні ігри (бліц-гри, міні-гри, індивідуальні ігрові заняття на ПК); виробничі ігри; дослідницькі ігри; організаційно-діяльнісні ігри (інноваційні ігри, ігрове проектування).

Особливості активних методів навчання полягають у тому, що в їхній основі закладене спонукання до практичної й розумової діяльності, без якої немає руху вперед в оволодінні знаннями. Поява й розвиток активних методів обумовлені тим, що перед навчанням постали нові завдання: не тільки дати студентам знання, але й забезпечити формування й розвиток пізнавальних інтересів і здатностей, творчого мислення, умінь і навичок самостійної розумової праці.

Активне навчання відрізняється від звичайного навчання рядом особливостей, до яких, насамперед, відноситься активізація розумової діяльності студентів шляхом формування спеціальних умов, які сприяють цій активізації незалежно від їхнього бажання. Активне навчання являє собою таку організацію й ведення навчального процесу, яка спрямована на всіляку активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів за допомогою широкого, комплексного використання як педагогічних (дидактичних), так і організаційно-управлінських засобів [123].

Хотілося б уточнити саме поняття інтерактивних методів навчання. Слово «інтерактивний» походить від англійського слова «interact». «Inter» – це «взаємний», «act» – діяти [313]. Інтерактивний – означає здатність взаємодіяти або знаходитися в режимі бесіди, діалогу із чим-небудь (наприклад, комп'ютером) або ким-небудь (людиною) [313]. Інтерактивне навчання – це, насамперед, діалогове навчання, у ході якого здійснюється взаємодія викладача й студента. Суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес організований таким чином, що практично всі студенти навчальної групи виявляються не тільки залученими в процес

пізнання, але вони мають можливість розуміти й рефлексувати із приводу того, що вони знають і думають [313].

До методів інтерактивного навчання можуть бути віднесені: евристична бесіда, метод дискусії, мозкова атака, метод круглого столу, метод ділової гри, кейс-метод, конкурси практичних робіт з їхнім обговоренням і деякі інші [154].

Зрозуміло, кожний з них має не тільки цінність, але й свої особливості. Наприклад, евристична бесіда являє собою метод, який отримав назву від висхідного до Сократа методу навчання «евристика» (знаходжу, відкриваю, відшукую). Оскільки за своєю психологічною природою евристична бесіда приймається в основі своєї за колективне мислення (як пошук відповіді на проблему), те в педагогіці цей метод прийнято вважати методом проблемного навчання.

Дискусія, як метод навчання, являє собою спеціально запрограмоване вільне обговорення теоретичних питань навчальної програми, які звичайно починаються з постановки питання. Причому, цей метод використовується на групових формах занять, семінарах, семінарах-практикумах, співбесідах з обговорення підсумків виконання завдань, на практичних і лабораторних заняттях, коли студентам потрібно висловитися. Іноді практикуються й лекції-дискусії, коли лектор по ходу викладу матеріалу звертається до аудиторії з окремими питаннями, що вимагають коротких і швидких відповідей. Дискусія в повному смислі на лекції розвернутися не може, але питання, що викликало відразу кілька різних відповідей з аудиторії, уже створює психологічну атмосферу колективного роздуму й готовності уважно слухати міркування лектора, що відповідає на дискусійне питання з урахуванням ситуації, що склалася.

Метод «мозкової атаки» як метод навчання широко не застосовується в практиці вузівського викладання. Хоча, його назва народилася в системі управління й у сфері наукових досліджень [154]. Суть методу в пошуку

відповіді фахівців на будь-яку складну проблему за допомогою інтенсивних висловлень усіляких ідей, що приходять у голову, здогадів, пропозицій. Крім того, «Золотим правилом» мозкової атаки є одне – нічого з вимовленого учасниками розмови не брати під сумнів, не критикувати, а забезпечити повну свободу висловленням будь-яких ідей.

Що стосується методу «круглого столу», те він був запозичений педагогами з галузі політики й науки [154]. Як правило, круглі столи організують для обговорення якої-небудь проблеми представниками різних політичних і наукових напрямків. У навчанні метод «круглого столу» використовується в основному для підвищення ефективності засвоєння теоретичних проблем шляхом розгляду їх у різних наукових аспектах, за участю фахівців різного профілю й напрямків діяльності.

Особливу увагу заслуговує, метод «ділової гри», який спочатку з'явився, як не дивно не в системі освіти, а в практичній сфері управління. Зараз ділові ігри застосовуються в дослідницькій роботі, у процесі проєктивних розробок, при колективному виробленні рішень. У вузівській підготовці фахівців різного профілю ділова гра застосовується найчастіше для навчання управлінської діяльності. Метод ділової гри як метод навчання полягає в навчальному моделюванні ситуації тієї діяльності, якої треба навчити студентів, щоб на моделях, а не на реальних об'єктах навчати майбутніх фахівців виконувати відповідні професійні функції [280, с.133].

Також необхідно приділити увагу й «кейс-методу», який є найбільш ефективним і розповсюдженим методом організації активної пізнавальної діяльності студентів. Метод аналізу конкретних ситуацій розбудовує здатність до аналізу життєвих і виробничих завдань. Зіштовхуючись із конкретною ситуацією, студент повинен визначити: чи є в ній проблема, у чому вона полягає, визначити своє відношення до ситуації [280].

Інтерактивна діяльність на заняттях припускає організацію й розвиток діалогового спілкування, що веде не тільки до взаєморозуміння, взаємодії, а й

до спільного розв'язку загальних, але значимих для кожного учасника завдань. Справа в тому, що в ході діалогового навчання студенти не тільки вчаться критично мислити, вирішувати складні проблеми на основі аналізу обставин і відповідної інформації, але й зважувати альтернативні думки, ухвалювати продумані розв'язки, брати участь у дискусіях і спілкуватися з іншими людьми. При застосуванні інтерактивних методів сильніше всього діє на інтелектуальну активність дух змагальності, суперництва, який проявляється особливо тоді, коли студенти й викладачі колективно шукають істину [280].

Обґрунтовуючи третю педагогічну умову – *забезпечення єдності аудиторної та позааудиторної роботи в медичному ВНЗ з метою організації міжкультурного діалогу та формування толерантних стосунків між студентами* – ми підкреслюємо, таке поєднання являє собою «духовно насичену атмосферу ділових і міжособистісних контактів, що обумовлює кругозір, стиль мислення й поведінки включених у неї суб'єктів і стимулює в них потребу прилучення до загальнонаціональних і загальнолюдських духовних цінностей; установа з багатокультурним контингентом, що включає різновіковий, багатонаціональний і різноконфесіональний професорсько-викладацький і студентський склад, покликана задовольнити освітні, соціокультурні й адаптивні потреби студентів» [63, с. 4].

Одним із суттєвих результатів взаємодії аудиторної та позааудиторної роботи щодо формування полікультурної компетентності студентів вищих медичних навчальних закладів є створення освітньо-виховного середовища, насиченого елементами, що віддзеркалюють ідею полікультурності, міжкультурного міжособистісного спілкування усіх суб'єктів освітнього процесу, зокрема студентів один з одним.

Полікультурне освітнє середовище, на думку Л. Лур'є, «покликано зберегти в собі дві тенденції, важливі для повноцінного розвитку

особистості: усвідомлення національної культури свого народу й прагнення ввійти із цією культурою у світовий цивілізаційний процес» [360].

З погляду педагогічного дослідження, у полікультурному освітньому середовищі вивчається сам педагогічний процес: закономірності й принципи навчання й виховання студентів ВНЗ; зміст загальної освіти, методи й засоби навчання, а також форми організації навчального процесу у ВНЗ.

Аналіз результатів досліджень, присвячених проблемам осмислення й опису освітнього середовища, дозволяє в якості структурних компонентів полікультурного навчально-виховного середовища ВНЗ виділити наступні:

- просторово-семантичний компонент, спрямований на задоволення й розвиток пізнавальних, культурно-освітніх потреб суб'єктів навчально-виховного процесу, розвиток їх творчого потенціалу в галузі інтересів, пов'язаних з полікультурами;

- комунікативно-організаційний компонент, що передбачає формування позитивного соціально-психологічного клімату, доброзичливої атмосфери й взаємної відповідальності, що сприяють саморозвитку особистості й розширенню досвіду в міжетнічній взаємодії;

- змістовно-методичний компонент, що враховує особливості полікультурної освіти, її основні ідеї й напрямки.

Основними функціями полікультурного навчально-виховного середовища є:

- полікультурна освіта (знайомство не тільки зі своєю національною культурою, але й з культурами інших народів миру);

- ціннісно-орієнтаційна функція (формування системи ціннісних орієнтацій і відносин у процесі міжетнічної взаємодії);

- функція полікультурного самозбереження (дає можливість зберігати й охороняти свою індивідуальність, розібратися у своїх етнопсихологічних і полікультурних особливостях);

- функція соціальної адаптації (забезпечує виховання громадянина, що опікується про збереження цілісності своєї держави, а також ефективно пристосування студентів до умов життя в сучасному полікультурному суспільстві);

- креативна функція (сприяє реалізації творчого потенціалу особистості через розвиток як пізнавальної, так і соціальної активності) [267].

Основними характеристиками полікультурного освітнього середовища, на думку дослідників Л. Бережної, Н. Боритко, Г. Волкова, є:

- орієнтація на гуманістичні цінності в розвитку індивідуальності кожного студента;

- захист прав особистості на освіту;

- забезпечення свободи вибору освітнього шляху для всіх студентів;

- формування в студентів готовності до збереження й відтворення культури;

- розкриття творчого потенціалу суб'єктів освітнього процесу [33; 51; 76].

Крім перерахованих вище характеристик, компонентів і функцій, які здійснюються в полікультурному освітньому середовищі, виділяється ряд специфічних особливостей:

- відбиття в навчальному матеріалі гуманістичних ідей;

- використання мов науки, культури й мистецтва як засобів формування полікультурної компетентності;

- виховання безпечної особистості, тобто особистості, толерантної до полікультурної різноманітності, з розвиненими соціально-ціннісними потребами в миротворчій, творчій діяльності, особистості з позитивними моделями поведінки;

- перетворення освітньої установи у відкриту соціально-педагогічну систему, що сприяє інтеграції молодого покоління в полікультурне середовище й ін. [110].

Найважливішою умовою реалізації полікультурної освіти є використання потенціалів полікультурного навчально-виховного середовища й соціокультурного оточення з метою взаємозбагачення, взаєморозуміння суб'єктів освітнього процесу, задоволення пізнавальних, культурних, освітніх інтересів і потреб студентів, виховання їх у дусі миру.

Полікультурний потенціал заняття має виражений характер, заснований на духовному контексті, тобто пріоритеті особистості викладача, що задає сприятливу атмосферу співробітництва, взаємоповаги, довіри й співтворчості незалежно від змісту навчального матеріалу. *Полікультурний потенціал окремих предметів* базується на можливості посилення аспектів полікультурного виховання й формування полікультурної компетентності в змісті навчального матеріалу, яке забезпечує успішний розв'язок поставлених завдань: зв'язок досліджуваного матеріалу з життям, майбутніми особистими й професійними планами студента. Відбір змісту навчального матеріалу повинен здійснюватися на основі акцентування уваги на ціннісних і моральних аспектах, що становлять полікультурну компетентність. При розв'язку навчальних завдань необхідно залучати матеріали, факти історичної й культурної спадщини своєї країни, регіону. При вивченні предмета необхідно використовувати краєзнавчий матеріал, ураховувати місцеві традиції й культурні цінності. Студенти повинні залучатися до обговорення й вирішення актуальних проблем світу, країни, місцевих проблем у процесі вивчення окремих тем і всього навчального матеріалу. *Полікультурний потенціал навчального процесу* має яскраво виражену соціальну спрямованість, обумовлену наступними складовими: культура управління системою функціонування полікультурного освітнього середовища з формування полікультурної компетентності. Важливою є технологічна оснащеність освітнього процесу формування полікультурної компетентності, а також атмосфера занять, їх організаційна й методична

форма, орієнтовані на формування полікультурної компетентності студентів-медиків [116].

В основу здійснення виховного процесу повинна бути покладена культуроцентрична концепція гуманітарної освіти з урахуванням полікультурних інтересів студентів, здійснення зближення цих позицій у процесі діалогу культур і культурної глобалізації. Організація міжкультурної взаємодії в процесі виховної роботи в медичному ВНЗ може включати: спільну підготовку й проведення національних свят студентів з різних країн; заходи до пам'ятних дат в історії народів; святкування ювілеїв їх народних героїв, видатних діячів культури й науки, національних поетів і письменників, відомих політичних діячів; організацію виставок національних художників; проведення змагань з національних видів спорту, фольклорних концертів, міжнаціональних фестивалів і т.д. Особливу увагу слід приділяти проведенню тих національних свят, які інтернаціональні за своєю суттю й тому сприяють зміцненню міжнаціонального миру й згоди.

Ми вважаємо, що реалізація у навчально-виховному процесі медичного ВНЗ висунутих нами педагогічних умов сприятиме ефективному формуванню полікультурної компетентності майбутніх медичних працівників.

До структури оцінювально-діагностичного блоку процесу формування полікультурної компетентності увійшли критерії та рівні сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків, а також методи педагогічної діагностики.

При визначенні критеріїв ми враховували, що критерій – це ознака, на підставі якої проводиться оцінка, визначення або класифікація чого-небудь, мірило оцінки [254].

На основі аналізу сутнісно-структурних характеристик полікультурної компетентності студентів-медиків ми визначаємо наступні критерії сформованості даної компетентності:

1) гностичний (повнота й усвідомленість знань, відбитих у змісті когнітивного структурного компонента полікультурної компетентності студентів-медиків);

2) мотиваційно-ціннісний (виразність інтересів і мотивів, представлених у змісті аксіологічного та мотиваційного компонентів полікультурної компетентності студентів-медиків);

3) праксеологічний (сформованість професійно особистісних якостей студентів-медиків та активність і успішність їх міжкультурної взаємодії).

Ступінь відповідності індивідуально-особистісних характеристик виділеним критеріям обумовлює рівні сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків, які ми визначаємо як високий, середній або низький.

Більш детально зміст показників та діагностика рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків буде представлено у другому розділі нашого дисертаційного дослідження.

У рамках проведення експериментального дослідження нами використовувались наступні методи педагогічної діагностики:

1. Методи збору діагностичної інформації: спостереження, опитування (усний – бесіда, інтерв'ю; письмовий – анкетування, тестування); експеримент (констатувальний та формуючий), аналіз результатів діяльності.

2. Методи оцінювання діагностичної інформації: статистичні (багатомірне угруповання, кореляційного й регресивного аналізу), побудова шкал, рейтингове оцінювання, обробка діагностичної інформації і т.д.

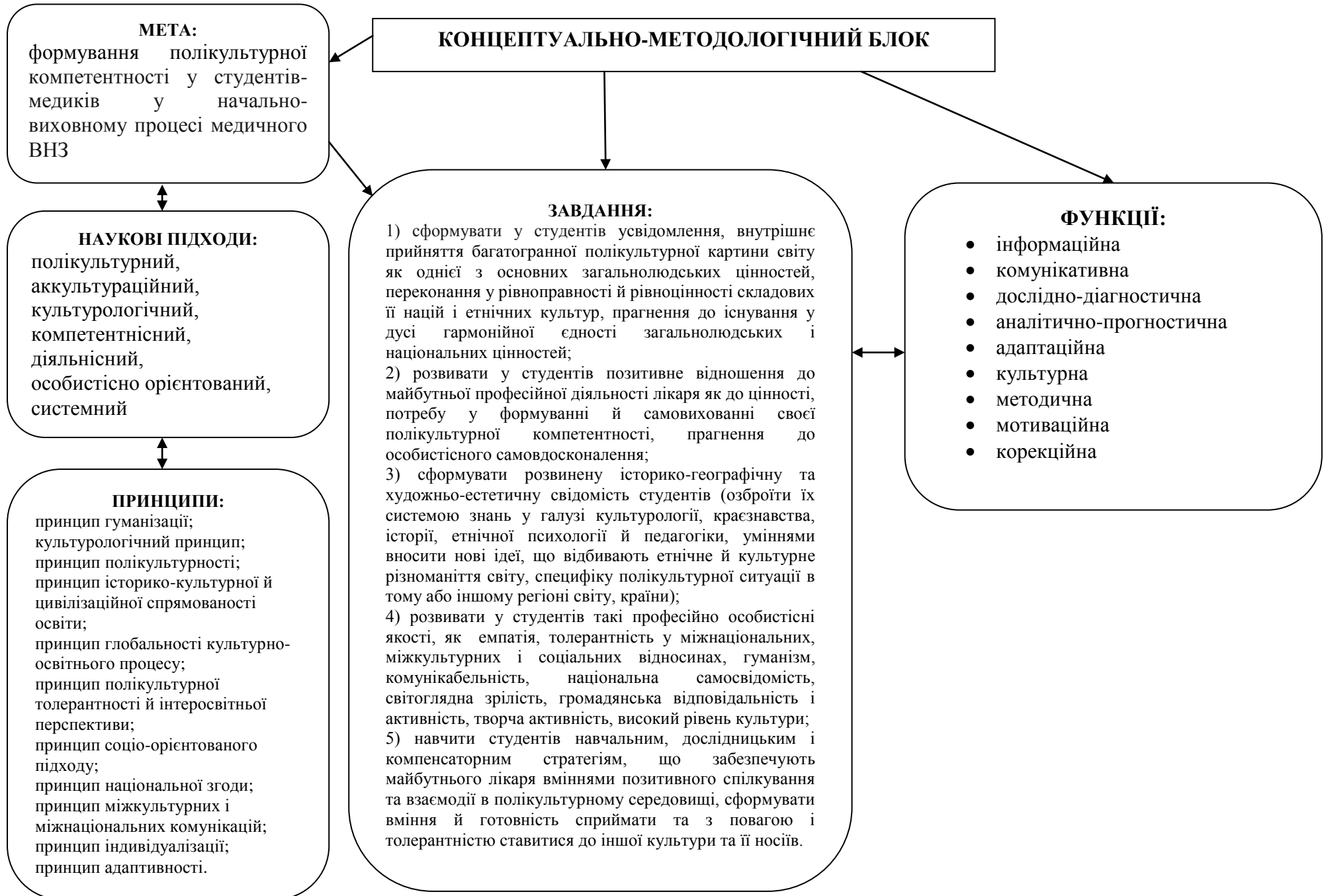
3. Методи оцінки вірогідності результатів діагностики: експертний метод, аналіз результатів діяльності, контрольні заходи, спостереження, статистичний аналіз і т.д.

До процесуального блоку ми віднесли форми організації навчально-виховного процесу медичного ВНЗ та методи навчання й виховання, завдяки яким вирішується проблема формування полікультурної компетентності

студентів-медиків.

Особливості запропонованих нами методів навчання й виховання у процесі формування полікультурної компетентності майбутніх лікарів були розглянуті нами раніше у цьому підрозділі. До основних форм навчання й виховання ми відносимо такі: інтерактивні проблемні лекції, семінари-дискусії, диспути, спецкурси, конференції, екскурсії, концерти, конкурси, вікторини, виставки тощо.

Структурно-змістовна характеристика процесу формування полікультурної компетентності студентів-медиків представлена на рис. 1.1.

ЗМІСТОВНИЙ БЛОК

СУТНІСТЬ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ:

інтегральна складова професійної підготовки майбутнього лікаря, яка забезпечує його здатність вирішувати професійні завдання в умовах глобального полікультурного середовища сучасного світу на основі здобутих ним полікультурних знань, умінь, навичок та сформованих професійно-особистісних інтересів, потреб, мотивів, цінностей в реальних ситуаціях професійної полікультурної взаємодії з представниками різних соціальних груп, національностей, рас та релігійних конфесій.

ЗМІСТ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ:

- усвідомлення полікультурних особливостей професійного оточення, включаючи пацієнтів і колег, пов'язаних з національно-релігійною, віковою, гендерною, соціальною й іншою приналежністю, поважне відношення до них;
- уміння діяти згідно до культурних особливостей суб'єктів професійної медичної діяльності, зберігаючи при цьому власну культурну ідентичність;
- здатність організувати конструктивну міжкультурну взаємодію у процесі роботи й використовувати міжкультурні відмінності для збагачення особистого культурного досвіду;
- знання й урахування психологічних особливостей сприйняття й поведінки особистості, обумовлених її культурною приналежністю;
- здатність забезпечувати полікультурну спрямованість професійної взаємодії, прогнозувати, попереджати й розв'язувати міжкультурні конфлікти у своїй професійній діяльності.

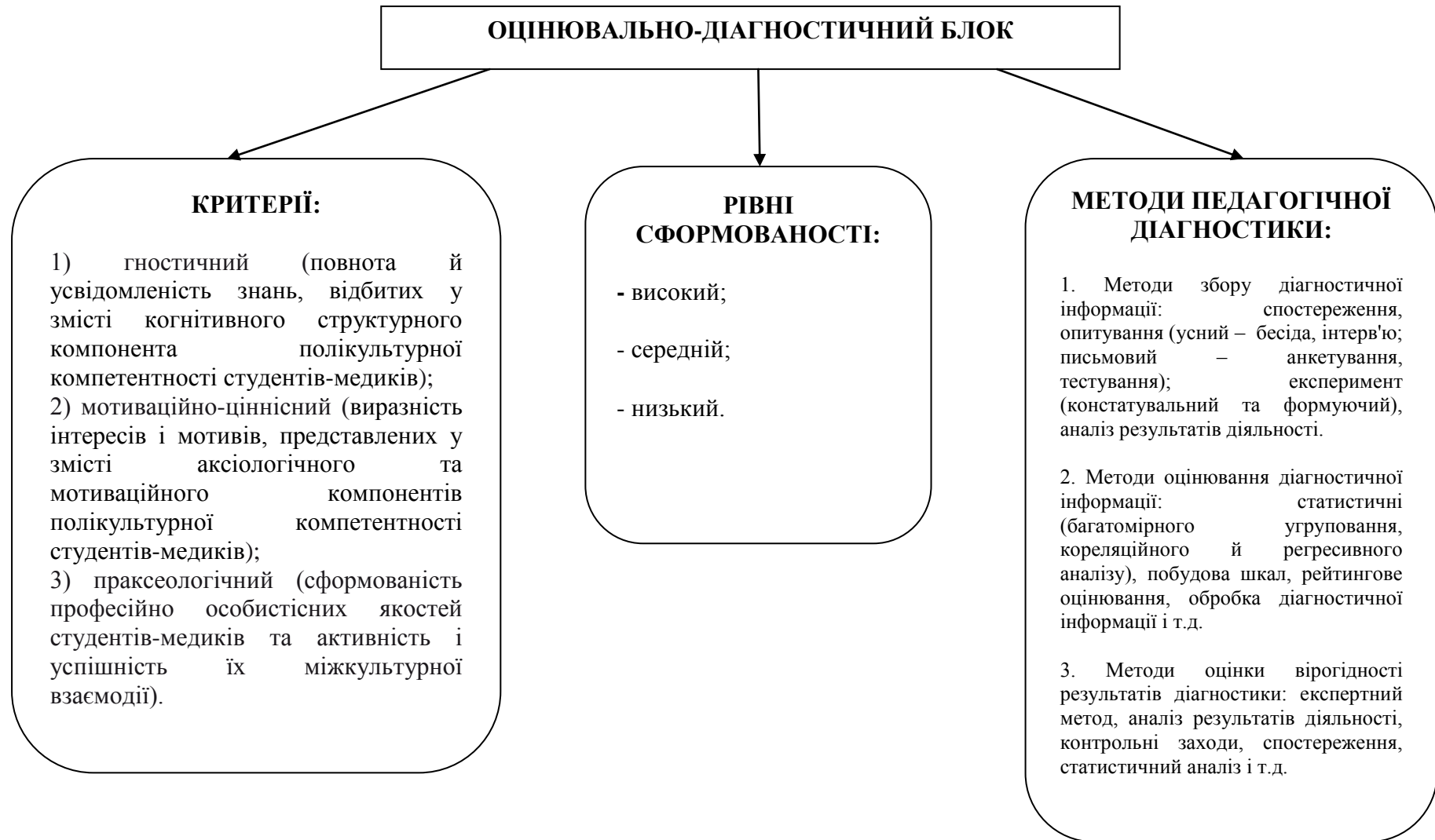
СТРУКТУРА ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ:

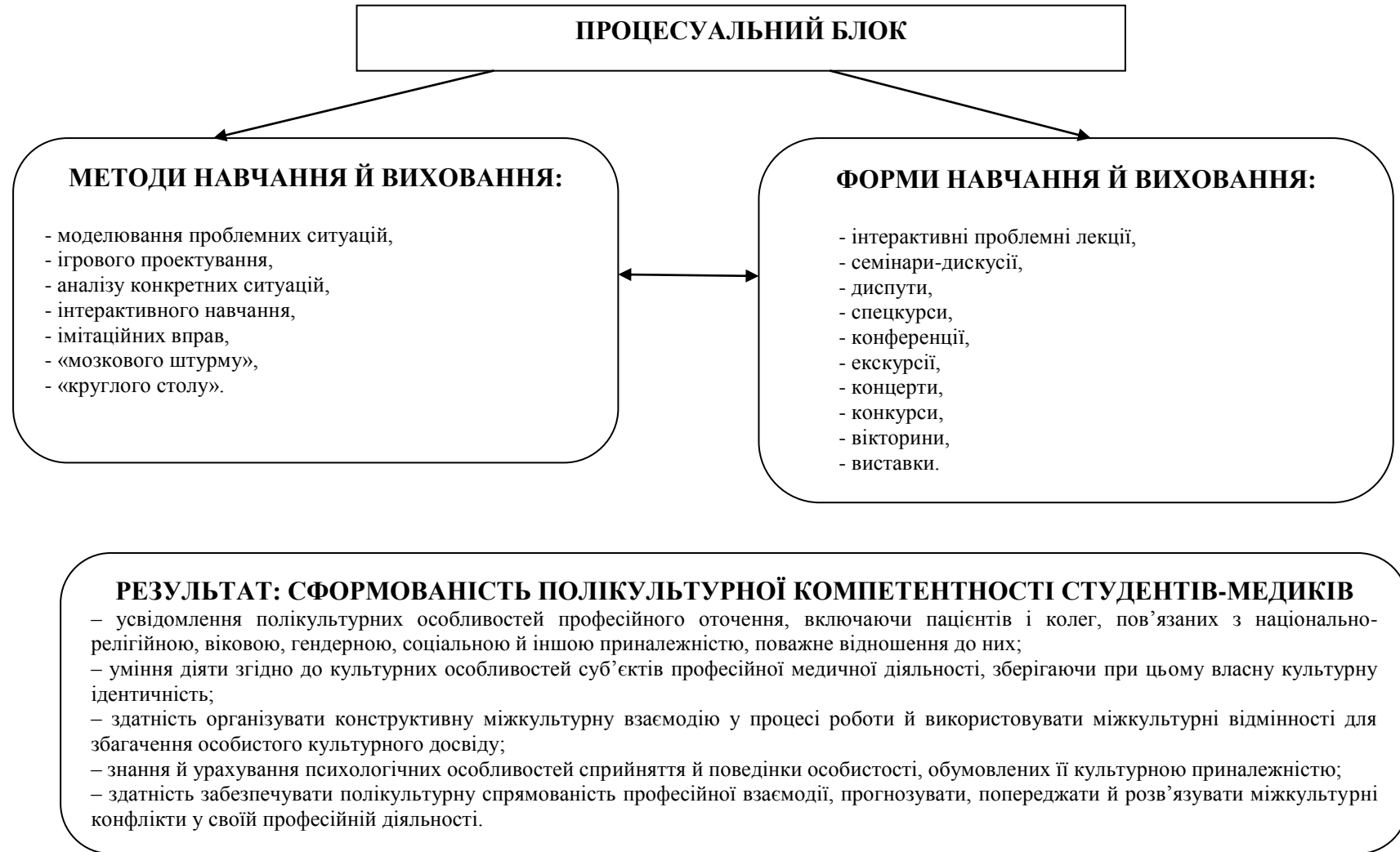
КОМПОНЕНТИ:

- аксіологічний,
- мотиваційний,
- когнітивний,
- особистісний,
- діяльнісний.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ:

- 1) актуалізація полікультурного потенціалу змісту дисциплін фахової підготовки студентів-медиків;
- 2) використання в освітньому процесі вищого медичного навчального закладу інтерактивних методів, спрямованих на формування полікультурних якостей студентів-медиків, а також умінь та навичок конструктивного міжкультурного міжособистісного спілкування;
- 3) забезпечення єдності аудиторної та позааудиторної роботи в медичному ВНЗ з метою організацію міжкультурного діалогу та формування толерантних взаємин між студентами

Рис. 1.1. Структурно-змістовна характеристика процесу формування полікультурної компетентності студентів-медиків

Впровадження педагогічних умов формування полікультурної компетентності студентів-медиків передбачає такі етапи реалізації:

I етап – організаційно-діагностичний (констатувальний). У рамках даного етапу проходив відбір студентів для участі у педагогічному експерименті, їх розподіл на контрольну (КГ) та експериментальну (ЕГ) групи, діагностувалися вихідного рівні сформованості полікультурної компетентності у студентів КГ та ЕГ.

II етап – змістовно-діяльнісний (формувальний). На цьому етапі здійснювався процес формування полікультурної компетентності студентів-медиків в ЕГ: у навчально-виховному процесі медичного ВНЗ реалізовувалися обґрунтовані педагогічні умови з використанням визначених методів та форм професійної освіти, зокрема навчання й виховання студентів.

III етап – контрольнo-узагальнюючий (заключний). Даний етап передбачав проведення діагностики рівня як узагальнюючого показника сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків, вносилися зміни та корективи з метою удосконалення професу формування зазначеної компетентності за умови впровадження розроблених педагогічних умов.

Отже, ми вважаємо, що розроблені нами педагогічні умови сприятимуть ефективному формуванню полікультурної компетентності у студентів-медиків у навчально-виховному процесі медичного ВНЗ.

Перевірка ефективності розроблених педагогічних умов формування полікультурної компетентності у студентів-медиків у навчально-виховному процесі медичного ВНЗ потребує проведення педагогічного експерименту, детальному опису якого присвячено другий розділ нашого дисертаційного дослідження.

Висновки до першого розділу

У першому розділі нашого дисертаційного дослідження було визначено сутність, зміст та структуру полікультурної компетентності студентів-медиків, проаналізовано проблему формування означеної компетентності у сучасній педагогічній теорії та практиці, розроблено педагогічні умови формування полікультурної компетентності студентів-медиків у навчально-виховному процесі медичного ВНЗ.

Було визначено, що сутність, зміст та структура полікультурної компетентності студентів-медиків відображають складність цієї цілісної професійно-особистісної характеристики майбутнього лікаря, яка зумовлена такими соціально-філософськими та психолого-педагогічними категоріями, як «культура», «полікультурність», «полікультурне середовище», «полікультурна особистість», «полікультурна освіта», «компетентність» тощо.

Процес формування полікультурної компетентності студентів-медиків є інтегральною складовою професійної підготовки майбутнього лікаря, яка забезпечує його здатність вирішувати професійні завдання в умовах глобального полікультурного середовища сучасного світу на основі здобутих ним полікультурних знань, умінь, навичок та сформованих професійно-особистісних потреб, мотивів, цінностей в реальних ситуаціях професійної полікультурної взаємодії з представниками різних соціальних груп, національностей, рас та релігійних конфесій.

Було з'ясовано, що зміст полікультурної компетентності майбутнього лікаря пов'язаний з такими аспектами його професійної діяльності, як:

– усвідомлення полікультурних особливостей професійного оточення, включаючи пацієнтів і колег, пов'язаних з національно-релігійною, віковою, гендерною, соціальною й іншою приналежністю, поважне відношення до них;

– уміння діяти згідно до культурних особливостей суб'єктів професійної медичної діяльності, зберігаючи при цьому власну культурну ідентичність;

– здатність організувати конструктивну міжкультурну взаємодію у процесі роботи й використовувати міжкультурні відмінності для збагачення особистого культурного досвіду;

– знання й урахування психологічних особливостей сприйняття й поведінки особистості, обумовлених її культурною приналежністю;

– здатність забезпечувати полікультурну спрямованість професійної взаємодії, прогнозувати, попереджати й розв'язувати міжкультурні конфлікти у своїй професійній діяльності.

Визначені сутнісні та змістовні характеристики полікультурної компетентності студентів-медиків дозволили нам виділити її наступні структурні компоненти: аксіологічний, мотиваційний, когнітивний, особистісний та діяльнісний.

Проведений аналіз проблеми формування полікультурної компетентності студентів-медиків у сучасній педагогічній теорії та практиці дозволив стверджувати, що: по-перше, проблеми формування полікультурної компетентності студентів-медиків ще не стали предметом ретельного дослідження науковців, але існуючі роботи, у яких аналізуються окремі питання формування означеної компетентності, які пов'язані з проблемами формування комунікативної та іншомовної компетентності студентів-медиків, визначення психолого-педагогічних та соціально-педагогічних умов адаптації іноземних студентів до навчання у вищих медичних навчальних закладах інших країн, формування окремих професійно особистісних якостей майбутніх медичних працівників, що забезпечать їх ефективну професійну діяльність в умовах сучасного полікультурного світу служать науковим теоретико-методологічним підґрунтям для розробок та впровадження у навчально-виховний процес медичних ВНЗ відповідних педагогічних умов з урахуванням змін характеру соціальних відносин у сфері професійної

діяльності лікаря, обумовлених процесами глобалізації сучасної світової спільноти, потреб суспільства у полікультурно компетентнісних фахівцях медичного профілю з метою удосконалення полікультурної підготовки майбутніх лікарів.

По-друге, серед навчальних дисциплін фахової підготовки студентів-медиків, у змісті яких відображені можливості щодо формування полікультурної компетентності майбутніх медичних працівників, можна назвати іноземну мову, історію України, історію української культури, історію медицини, основи психології та основи педагогіки, політологію, філософію, соціальну медицину та організацію охорони здоров'я, а також ряд курсів за вибором, які пропонують своїм студентам для вивчення провідні медичні ВНЗ. Проте спостерігається нерівномірний розподіл цих дисциплін у загальному циклі фахової підготовки майбутніх медиків (переважна більшість із них вивчається у перші два роки навчання) та невелика питома вага цих дисциплін у загальній кількості аудиторних годин навчання студентів-медиків.

По-третє, аналіз організації виховної роботи медичних ВНЗ показав, що незважаючи на те, що ідеї полікультурності закладено у принципах освітнього процесу (активність, самостійність і творча ініціатива, гуманізація і демократизація, культуро відповідність тощо), системність у питаннях формування полікультурної компетентності студентів-медиків можна спостерігати у практиці вкрай обмежено. Ці заходи, на жаль, здебільшого розраховані на участь у них іноземних студентів, у той час як необхідність формування полікультурної компетентності стосується усіх без винятку студентів медичних ВНЗ. Зміст навчально-виховної роботи медичних ВНЗ, що аналізувалися, переважним чином пов'язаний з необхідністю систематичного і цілеспрямованого виховання національного типу особистості, формування в неї національної свідомості і самосвідомості, завдяки чому досягається духовна єдність поколінь, наступність національної

культури. Проте проблеми формування полікультурної компетентності у цих ВНЗ вирішуються уривчасто, частково й безсистемно.

Було визначено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування полікультурної компетентності студентів-медиків.

Перша педагогічна умова – актуалізація полікультурного потенціалу змісту дисциплін фахової підготовки студентів-медиків – передбачає збагачення змісту дисциплін гуманітарного й соціально-економічного та природничо-наукового циклів фахової підготовки студентів-медиків темами, що відбивають основні тенденції розвитку сучасного полікультурного суспільства. До таких дисциплін віднесено такі, як іноземна мова, історія України, історія української культури, історія медицини, основи психології та основи педагогіки, політологія, філософія, соціальна медицина та організація охорони здоров'я, а також низка курсів за вибором, які пропонують своїм студентам для вивчення провідні медичні ВНЗ.

Друга педагогічна умова – використання в освітньому процесі вищого медичного навчального закладу інтерактивних методів, спрямованих на формування полікультурних якостей студентів-медиків, а також умінь та навичок конструктивного міжкультурного міжособистісного спілкування – передбачає використання в навчально-виховному процесі методів аналізу конкретних ситуацій, імітаційних вправ, „мозкового штурму”, моделювання проблемних ситуацій, ігрового проектування тощо.

Третя педагогічна умова – забезпечення єдності аудиторної та позааудиторної роботи в медичному ВНЗ з метою організації міжкультурного діалогу та формування толерантних відносин між студентами – пов'язана із реалізацією полікультурного потенціалу позааудиторної виховної роботи в медичному ВНЗ.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОГО МЕДИЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

2.1. Характеристика критеріїв, показників та рівнів сформованості полікультурної компетентності у студентів-медиків та їхня діагностика

Гіпотеза нашого дослідження ґрунтується на припущенні про те, що формування полікультурної компетентності у студентів-медиків у навчально-виховному процесі медичного ВНЗ буде ефективним за таких *педагогічних умов*: 1) актуалізація полікультурного потенціалу змісту дисциплін фахової підготовки студентів-медиків; 2) використання в освітньому процесі вищого медичного навчального закладу інтерактивних методів, спрямованих на формування полікультурних якостей студентів-медиків, а також умінь та навичок конструктивного міжкультурного міжособистісного спілкування; 3) забезпечення єдності аудиторної та позааудиторної роботи в медичному ВНЗ з метою організації міжкультурного діалогу та формування толерантних відносин між студентами.

З метою перевірки цієї гіпотези нами було підготовлено та проведено педагогічний експеримент, який включав такі етапи:

1. Констатувальний (організаційно-діагностичний).
2. Формувальний (змістовно-діяльнісний).
3. Заключний (контрольно-узагальнювальний).

До завдань *констатувального* (організаційно-діагностичного) етапу педагогічного експерименту було віднесено такі:

1. Вивчення науково-теоретичної та методичної літератури з проблеми дослідження.
2. Визначення стратегії педагогічного дослідження.
3. Уточнення понятійного та діагностичного апарата дослідження.
4. Підготовка студентів до дослідно-експериментальної роботи.
5. Діагностика рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків.

Основними методами проведення дослідження на цьому етапі експериментальної роботи виступали: теоретичний аналіз літератури з проблеми дослідження, спостереження, анкетування, тестування, ранжирування, інтерв'ювання, узагальнення досвіду, методи експертної оцінки й самооцінки.

Завданнями *формульованого* (змістовно-діяльнісного) етапу педагогічного експерименту визначено:

1. Впровадження та перевірка ефективності розроблених педагогічних умов формування полікультурної компетентності студентів-медиків в освітньому процесі вищого медичного навчального закладу.
2. Апробація спецкурсу „Особистість лікаря у сучасному полікультурному просторі” (Додаток А).

Серед методів проведення дослідження на цьому етапі експериментальної роботи використовувався методика педагогічної діагностики відповідно до цілей дослідження, моделювання педагогічних ситуацій тощо.

Основними завданнями заключного (контрольно-узагальнювального) етапу дослідної роботи були: 1. Збір та обробка результатів педагогічного експерименту. 2. Побудова доказів та формулювання висновків. 3. Оформлення результатів дослідно-експериментальної роботи.

На даному етапі експериментальної роботи ми застосовували методи математичної статистики, табличної й діаграмної інтерпретації отриманих даних, узагальнення результатів педагогічного експерименту, зіставний

аналіз експериментальних даних констатувального та заключного (контрольно-узагальнювального) етапів дослідно-експериментальної роботи з формування полікультурної компетентності у студентів-медиків у навчально-виховному процесі вищого медичного навчального закладу.

Таким чином, організація педагогічного експерименту здійснювалася відповідно до плану дослідно-експериментальної роботи, до якої було залучено студентів контрольної групи (КГ) та експериментальної групи (ЕГ), включала проведення вихідного та підсумкового контролю з використанням діагностувального комплексу, а також серії проміжних зрізів, що дозволяло зафіксувати поточні дані щодо сформованості полікультурної компетентності у майбутніх лікарів та відстежити динаміку змін у кожній групі.

Педагогічний експеримент, організований для перевірки ефективності розроблених нами педагогічних умов формування полікультурної компетентності студентів-медиків, здійснювався в рамках освітнього процесу Запорізького державного медичного університету, ПВНЗ „Міжнародна академія екології та медицини”(м. Київ), Київський медичний університет УАНМ.

Всього експериментальному дослідженні взяло участь 493 майбутніх медичних працівника. Для здійснення педагогічного експерименту були сформовано дві групи: контрольна (КГ) і експериментальна (ЕГ). Загальна кількість студентів у ЕГ склала 228 осіб, до складу КГ увійшло 235 студентів.

До початку експерименту обрані групи знаходилися в однакових умовах, оскільки навчання та виховання в них регламентувалося однаковими програмами і здійснювалося за подібними навчальними планами вищих медичних навчальних закладів.

Крім складання плану дослідно-експериментальної роботи, проведення педагогічного експерименту передбачало розробку його діагностичного апарата: визначення критеріїв, показників і рівнів сформованості полікультурної компетентності у студентів-медиків у вищих медичних навчальних закладах та добір відповідних методів діагностики.

Філософський словник визначає „критерій” як ознаку, на підставі якої виробляється оцінка, засіб перевірки, мірило оцінки; у теорії пізнання – ознака істинності чи хибності положення [321, с. 226]. Поняття „критерій” використовується в різних значеннях: у якості мірила, оцінки, суджень, ознаки достовірності або умови, як сукупність ознак. Критерій як мірило оцінки, судження; як необхідну та достатню умову проявлення або існування якогось явища чи процесу визначає З. Курлянд. Вона вважає, що розгляд будь-якої досліджуваної величини повинен включати в себе не тільки її ознаки, а й критерії, які визначають вираженість тієї чи іншої ознаки в розглядуваному процесі або явищі [194, с. 9]. О. Савченко, Т. Байраба визначають критерії як реальні, точно обрані ознаки, величини, котрі виступають вимірниками об’єктів оцінювання [274]. І. Ісаєв визначає критерії як ознаки, на основі яких здійснюється оцінка, судження [148]. Ю. Туранов, В. Урусський вважають, що критерії – це мірило оцінювання вказаних параметрів, які описуються певними показниками [316]. Н. Баловсяк [20] вважає, що критерії – це якості, властивості, ознаки об’єкта, що вивчається, які дають можливість зробити висновки про стан і рівень його сформованості та розвитку.

Досить цікавою і найбільш повною, на нашу думку, є дефініція поняття „критерій”, що запропонована в дослідженні А. Галімова, який визначив, що „критерій виражає найзагальнішу сутнісну ознаку, на основі якої здійснюють оцінку, порівняння реальних педагогічних явищ, при цьому ступінь вияву, якісна сформованість, визначеність критерію виражаються в конкретних показниках, які характеризуються, у свою чергу, низкою ознак” [81].

Правильність вибору критеріїв залежить від дотримання певних вимог:

- однозначності – однозначне розуміння і тлумачення в межах даного дослідження;
- адекватності – відповідність певному процесу (явищу), якому вони призначені;
- обґрунтованості – можливість визначити достатній рівень чи

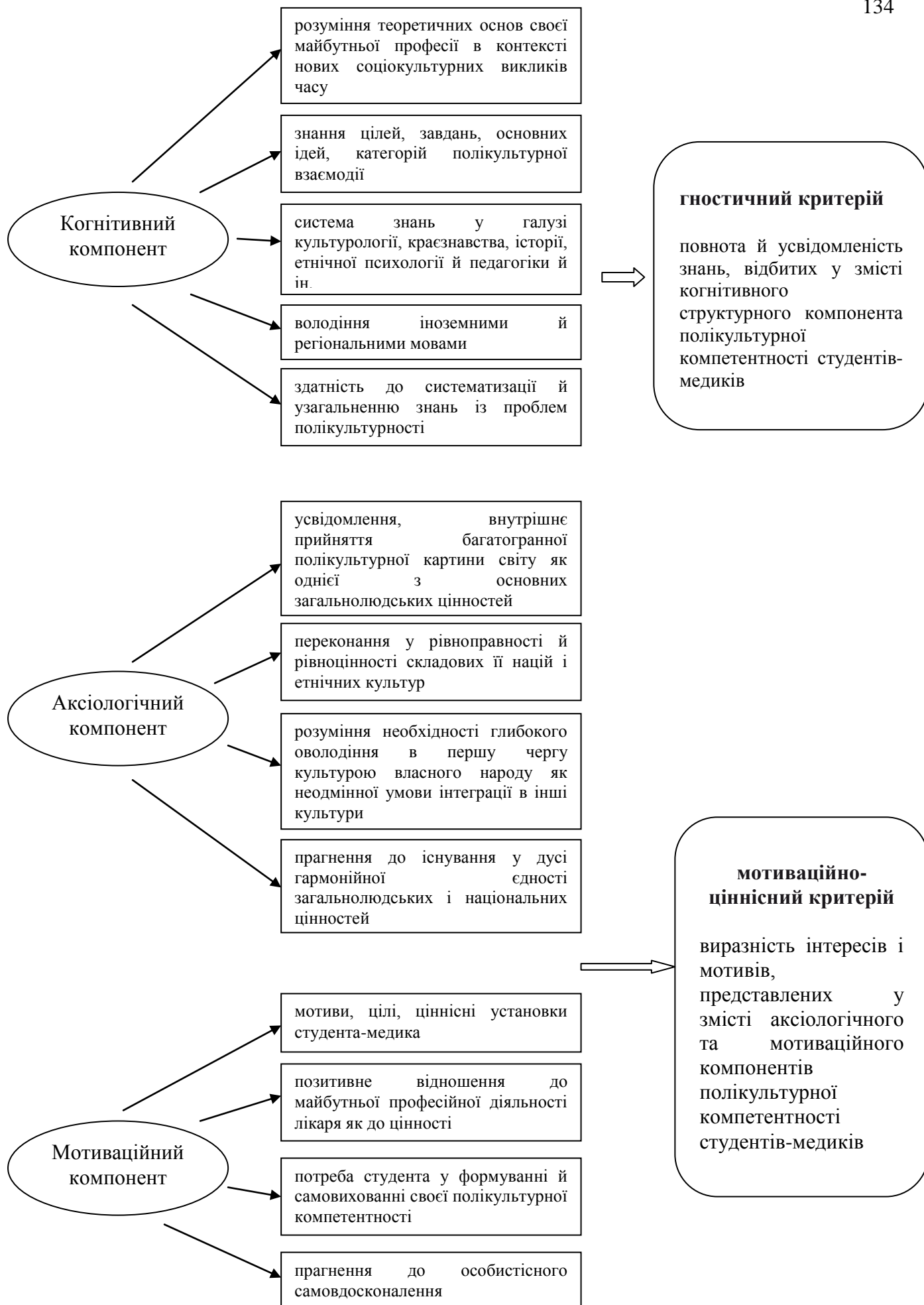
недостатній;

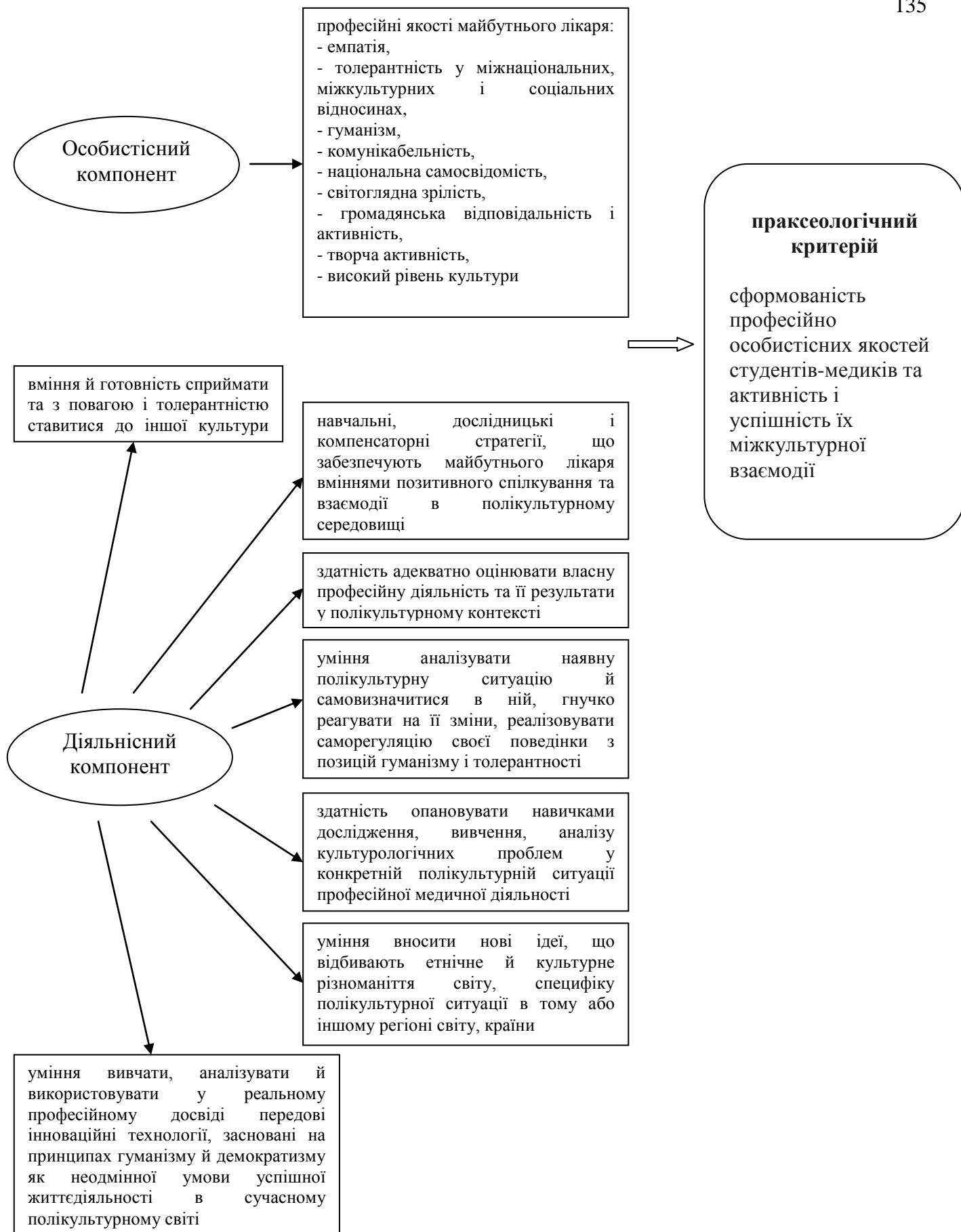
- міцності – має здатність визначати відносну стійкість кожного рівня;
- надійності – розходження у часі повторної оцінки не повинно бути

істотним.

Найчастіше на практиці при визначенні найважливіших вимог у процесі педагогічного експерименту критеріями слугують: суб'єктивні біографічні дані (стать, вік, обрана спеціальність); показники успішності, що найчастіше виступають критеріями рівня знань, мірою тестів здібностей до навчання, тестів інтелекту; результати реальної діяльності; контрольні іспити знань і вмінь; дані інших методик і тестів, валідність яких вважається встановленою [267, с. 112]. Критерій повинен бути розгорнутим, тобто включати в себе більш дрібні одиниці вимірювання, що дозволяють у реальній практиці „заміряти” дійсність у порівнянні з ідеалом. Такими одиницями є показники (ознаки). Показник (ознака) як компонент або складова критерію в цьому випадку є типовим і конкретним виявом однією з суттєвих сторін досліджуваного явища, процесу, за яким можна судити не тільки про його наявність, а й про рівень його розвитку. Загалом застосування критеріїв і показників дає можливість отримати кількісні оцінки у певних одиницях виміру, у нашому випадку – рівні сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків. Під рівнями сформованості у педагогіці розуміють ступень прояву критеріїв за усіма можливими показниками.

Сутнісні характеристики полікультурної компетентності студентів-медиків дозволили нам визначити такі критерії її сформованості: *гностичний, мотиваційно-ціннісний та праксеологічний*. Їх співвідношення із структурними компонентами полікультурної компетентності студентів-медиків представлено на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Співвідношення структурних компонентів полікультурної компетентності студентів-медиків і критеріїв її сформованості

Отже, *гностичний* критерій сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків (від давн.-грец. γνωστικός – той, що пізнає) відображає повноту й усвідомленість знань, відбитих у змісті когнітивного структурного компонента полікультурної компетентності. Повнота знань нами визначається як відношення засвоєного студентом обсягу знань до загального обсягу інформації, запропонованого до вивчення. Усвідомленість знань проявляється у ступені їх засвоєння: репродукція (механічне завчання й відтворення без пояснення), розуміння й прийняття (осмислене запам'ятовування, вільний виклад, переконаність в істинності знання), застосування й творчість (розуміння практичного значення знань, збагачення знань власними міркуваннями, досвідом).

Діагностика сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за гностичним критерієм здійснювалася в процесі поточного й підсумкового контролю за допомогою письмових та усних опитувань, проведення тестування та анкетування студентів.

Мотиваційно-ціннісний критерій сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків відбиває мотиви, цілі та ціннісні установки майбутнього медичного працівника, пов'язані з його майбутньою професійною діяльністю у сучасних умовах полікультурного світу, що містяться у структурі аксіологічного та мотиваційного компонентів полікультурної компетентності.

Діагностика сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за мотиваційно-ціннісним критерієм здійснювалася допомогою анкетування й тестування, а також у процесі індивідуальних і колективних бесід.

Праксеологічний критерій сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків (від грец. praktikos – активний, діяльний) відображає активність та продуктивність міжкультурної взаємодії майбутніх лікарів з урахуванням таких їх професійно особистісних якостей, як емпатія, толерантність, гуманізм, комунікабельність, а також сформованості

національної свідомості, світоглядної зрілості, громадянської відповідальності, творчої активності та високого рівня загальної культури. У цьому критерії поєднані особистісний та діяльнісний компоненти полікультурної компетентності студентів-медиків.

Найбільш адекватним способом діагностики полікультурної компетентності майбутніх лікарів за праксеологічним критерієм є кількісно-якісний аналіз діяльності й поведінки студентів, а також результатів цих дій, здійснюваних за допомогою педагогічного спостереження.

Повноцінне освоєння студентами всієї сукупності полікультурних знань і вмінь, цінностей і мотивів поведінки, стратегій поведінки й діяльності повинні свідчити про сформованість у студентів-медиків полікультурної компетентності.

Основним критерієм ефективності розроблених нами педагогічних умов формування полікультурної компетентності студентів-медиків виступає просування студента на більш високий рівень сформованості полікультурної компетентності, у прояві якої ми виділяємо три рівні:

- низький,
- середній,
- високий.

У таблицях 2.1, 2.2 та 2.3 представлені рівневі характеристики показників сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за відповідними критеріями.

Таблиця 2.1

Рівнева характеристика показників сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за гностичним критерієм

Рівень	Показники
Високий	- студент має чітке розуміння теоретичних основ своєї майбутньої професії в контексті нових соціокультурних викликів часу; - знання цілей, завдань, основних ідей, категорій полікультурної

	<p>взаємодії у студента відрізняються цілісністю, міцністю та глибиною;</p> <ul style="list-style-type: none"> - у студента сформована система знань у галузі культурології, краєзнавства, історії, етнічної психології й педагогіки й ін.; - усвідомленість полікультурних знань проявляється у студента на рівні беззаперечного розуміння їх практичного значення, збагачення цих знань власними міркуваннями та досвідом; - студент має розвинені комунікативні навички та вміння, досконало володіє рідною мовою, однією або кількома іноземними та регіональними мовами; - у процесі навчання та виховання студент проявляє здатність до систематизації й узагальнення знань із проблем полікультурності.
Середній	<ul style="list-style-type: none"> - розуміння студентом теоретичних основ своєї майбутньої професії в контексті нових соціокультурних викликів часу є неповним та неглибоким; - студент володіє знаннями цілей, завдань, основних ідей, категорій полікультурної взаємодії, але вони не відрізняються цілісністю, ґрунтовністю та міцністю; - знання студента у галузі культурології, краєзнавства, історії, етнічної психології й педагогіки й ін. на мають системного характеру, а часом є поверховими; - усвідомленість полікультурних знань проявляється у студента на рівні осмисленого запам'ятовування, вільного викладу, часом існує переконаність в істинності знання; - сформовані комунікативні навички та вміння не є досконалими, студент або не володіє іноземними та регіональними мовами, або знання цих мов потребують вдосконалення; - прагнення до систематизації й узагальнення знань із проблем

	полікультурності у процесі навчання й виховання проявляється у студента нерегулярно, а часом відсутнє.
Низький	<ul style="list-style-type: none"> - студент не має уявлення або заперечує важливість полікультурних знань у структурі своєї майбутньої професійної діяльності в контексті нових соціокультурних викликів часу; - знання цілей, завдань, основних ідей, категорій полікультурної взаємодії у студента є поверховими або повністю відсутні; - у студента відсутні цілісні знання у галузі культурології, краєзнавства, історії, етнічної психології й педагогіки й ін.; - усвідомленість полікультурних знань проявляється у студента в кращому випадку на рівні механічного завчання й відтворення без пояснення або повністю відсутня; - комунікативні навички та вміння студента є нерозвиненими, він не володіє ані іноземними, ані регіональними мовами; - здатність до систематизації й узагальнення знань із проблем полікультурності у студента відсутня.

Таблиця 2.2

Рівнева характеристика показників сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за мотиваційно-ціннісним критерієм

Рівень	Показники
Високий	<ul style="list-style-type: none"> - студент має чітке усвідомлення, внутрішнє прийняття багатогранної полікультурної картини світу як однієї з основних загальнолюдських цінностей; - розуміння необхідності глибокого оволодіння в першу чергу культурою власного народу як неодмінної умови інтеграції в інші культури проявляється як на теоретичному рівні, так і на рівні особистісної важливості; - студент має прагнення до існування у душі гармонійної єдності загальнолюдських і національних цінностей, він переконаний у

	<p>рівноправності й рівноцінності усіх існуючих націй і етнічних культур;</p> <ul style="list-style-type: none"> - студент має позитивне відношення до майбутньої професійної діяльності лікаря як до цінності; - студент зазнає потребу у формуванні й самовихованні своєї полікультурної компетентності, має прагнення до особистісного самовдосконалення.
Середній	<ul style="list-style-type: none"> - усвідомлення студентом багатогранної полікультурної картини світу як однієї з основних загальнолюдських цінностей проявляється на теоретичному рівні, але відсутнє на рівні внутрішнього прийняття; - необхідність глибокого оволодіння в першу чергу культурою власного народу як неодмінної умови інтеграції в інші культури не визнається студентом на рівні особистісної важливості, а інколи зовсім заперечується; - студент сприймає важливість сучасного існування у душі гармонійної єдності загальнолюдських і національних цінностей, проте він ставить під сумнів рівноправність й рівноцінність усіх існуючих націй і етнічних культур; - відношення студента до майбутньої професійної діяльності лікаря як до цінності не завжди повністю усвідомлюється; - потреба у формуванні й самовихованні своєї полікультурної компетентності, прагнення до особистісного самовдосконалення проявляються випадково.
Низький	<ul style="list-style-type: none"> - студент не усвідомлює багатогранну полікультурну картину світу як одну з основних загальнолюдських цінностей, її внутрішнє прийняття відсутнє повністю; - необхідність глибокого оволодіння в першу чергу культурою власного народу як неодмінної умови інтеграції в інші культури студентом не усвідомлюється або повністю заперечується;

	<ul style="list-style-type: none"> - студент не розуміє важливості сучасного існування у душі гармонійної єдності загальнолюдських і національних цінностей, переконання у рівноправності й рівноцінності усіх існуючих націй і етнічних культур відсутні; - відношення студента до майбутньої професійної діяльності лікаря як до цінності є невизначеним; - потреба у формуванні й самовихованні своєї полікультурної компетентності студентом заперечується, прагнення до особистісного самовдосконалення відсутнє.
--	---

Таблиця 2.3

Рівнева характеристика показників сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за праксеологічним критерієм

Рівень	Показники
Високий	<ul style="list-style-type: none"> - у студента сформовані такі особистісно професійні якості, як емпатія, толерантність у міжнаціональних, міжкультурних і соціальних відносинах, гуманізм, комунікабельність, йому притаманна світоглядна зрілість, розвинена національна самосвідомість, громадянська відповідальність, високий рівень творчої активності та загальної культури; - студент постійно проявляє вміння й готовність сприймати та з повагою і толерантністю ставитися до іншої культури та її носіїв; - студент має здатність адекватно оцінювати власну професійну діяльність та її результати у полікультурному контексті, уміння аналізувати наявну полікультурну ситуацію й самовизначитися в ній, гнучко реагувати на її зміни, реалізовувати саморегуляцію своєї поведінки з позицій гуманізму і толерантності; - студент здатний опановувати навичками дослідження, вивчення, аналізу культурологічних проблем у конкретній

	<p>полікультурній ситуації професійної медичної діяльності, вивчати, аналізувати й використовувати у реальному професійному досвіді передові інноваційні технології, засновані на принципах гуманізму й демократизму як неодмінної умови успішної життєдіяльності в сучасному полікультурному світі;</p> <p>- студенту притаманні уміння вносити нові ідеї, що відбивають етнічне й культурне різноманіття світу, специфіку полікультурної ситуації в тому або іншому регіоні світу, країни.</p>
Середній	<p>- у студента достатньо сформовані такі особистісно професійні якості, як емпатія, толерантність у міжнаціональних, міжкультурних і соціальних відносинах, гуманізм, комунікабельність, проте його світоглядна зрілість, національна самосвідомість, громадянська відповідальність, творча активність та рівень загальної культури потребують вдосконалення;</p> <p>- студент час від часу проявляє вміння й готовність сприймати та з повагою і толерантністю ставитися до іншої культури та її носіїв, іноді його ставлення до представників іншої культури носить нейтральний або негативний характер;</p> <p>- студент має здатність адекватно оцінювати власну професійну діяльність та її результати у полікультурному контексті, але його вміння аналізувати наявну полікультурну ситуацію й самовизначитися в ній, гнучко реагувати на її зміни, реалізовувати саморегуляцію своєї поведінки з позицій гуманізму і толерантності потребують вдосконалення;</p> <p>- студент здатний опановувати навичками дослідження, вивчення, аналізу культурологічних проблем у конкретній полікультурній ситуації професійної медичної діяльності, вивчати, аналізувати й використовувати у реальному професійному досвіді передові інноваційні технології, засновані на принципах гуманізму й демократизму, проте ці здатності не</p>

	<p>повністю усвідомлюються студентом як неодмінна умова його успішної життєдіяльності в сучасному полікультурному світі;</p> <ul style="list-style-type: none"> - уміння студента вносити нові ідеї, що відбивають етнічне й культурне різноманіття світу, специфіку полікультурної ситуації в тому або іншому регіоні світу, країни, проявляються нерегулярно.
Низький	<ul style="list-style-type: none"> - у студента нерозвинені такі особистісно професійні якості, як емпатія, толерантність у міжнаціональних, міжкультурних і соціальних відносинах, гуманізм, комунікабельність, він відрізняється вузькою світоглядною зрілістю та несформованою національною самосвідомістю, він не відчуває громадянську відповідальність, не проявляє творчу активність, рівень його загальної культури є недостатнім; - студент не володіє вміннями та не проявляє готовність сприймати та з повагою і толерантністю ставитися до іншої культури та її носіїв, його ставлення до представників іншої культури часто носить ядро виражений негативний характер; - студент часто не може адекватно оцінити власну професійну діяльність та її результати у полікультурному контексті, у нього несформовані вміння аналізувати наявну полікультурну ситуацію й самовизначитися в ній, гнучко реагувати на її зміни, реалізовувати саморегуляцію своєї поведінки з позицій гуманізму і толерантності; - студент не здатний опанувати навичками дослідження, вивчення, аналізу культурологічних проблем у конкретній полікультурній ситуації професійної медичної діяльності, вивчати, аналізувати й використовувати у реальному професійному досвіді передові інноваційні технології, засновані на принципах гуманізму й демократизму, необхідність наявності таких здатностей часто заперечується;

- уміння студента вносити нові ідеї, що відбивають етнічне й культурне різноманіття світу, специфіку полікультурної ситуації в тому або іншому регіоні світу, країни, відсутні повністю.
--

Узагальнена рівнева характеристика показників сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків наведена нами в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Узагальнена рівнева характеристика показників сформованості полікультурної компетентності у студентів-медиків

Рівень	Показники
Високий	Студент має глибокі знання про феномен культури, її типах і різновидах, найпоширеніших культурних традиціях, має уявлення про культурне різноманіття світу, сучасних тенденціях глобалізації, феномен полікультурності, принципи, способи, прийоми міжкультурної взаємодії й запобігання конфліктів, обумовлених культурними відмінностями. У студента сформовані такі полікультурні якості особистості як емпатія, толерантність у міжнаціональних, міжкультурних і соціальних відносинах, гуманізм, комунікабельність та ін. Він володіє розвиненою світоглядною зрілістю, національною самосвідомістю, відчуває громадянську відповідальність та постійно проявляє творчу активність, має високий рівень загальної культури. Він чітко усвідомлює роль мотивів, цінностей, інтересів, потреб, полікультурних якостей, що регулюють повсякденне життя й діяльність особистості в полікультурному суспільстві. Він постійно проявляє вміння й готовність сприймати та з повагою і толерантністю ставитися до іншої культури та її носіїв. Він має здатність адекватно оцінювати власну професійну діяльність та її результати у полікультурному контексті, уміння аналізувати наявну полікультурну ситуацію й самовизначитися в ній, гнучко

	<p>реагувати на її зміни, реалізовувати саморегуляцію своєї поведінки з позицій гуманізму і толерантності; здатний опановувати навичками дослідження, вивчення, аналізу культурологічних проблем у конкретній полікультурній ситуації професійної медичної діяльності, вивчати, аналізувати й використовувати у реальному професійному досвіді передові інноваційні технології, засновані на принципах гуманізму й демократизму як неодмінної умови успішної життєдіяльності в сучасному полікультурному світі; йому притаманні уміння вносити нові ідеї, що відбивають етнічне й культурне різноманіття світу, специфіку полікультурної ситуації в тому або іншому регіоні світу, країни.</p>
Середній	<p>Знання й теоретичні вміння, необхідні для ефективною життєдіяльності в полікультурному середовищі, у студента сформовані недостатньо. Усвідомлення студентом багатогранної полікультурної картини світу як однієї з основних загальнолюдських цінностей проявляється на теоретичному рівні, але відсутнє на рівні внутрішнього прийняття. Студент сприймає важливість сучасного існування у душі гармонійної єдності загальнолюдських і національних цінностей, проте він ставить під сумнів рівноправність й рівноцінність усіх існуючих націй і етнічних культур. Студент володіє вмінням розв'язувати міжкультурні проблеми, ефективно діяти в полікультурному середовищі, здійснювати активну взаємодію із представниками різних культур, однак недооцінює роль гуманістичних цінностей, що відносяться до життя в полікультурному суспільстві, не завжди проявляє толерантне відношення до представників інших соціально-культурних груп. Мотивація до міжкультурної взаємодії носить несистемний характер.</p>

Низький	Знання про феномен культури, її типах і різновидах, найпоширеніших культурних традиціях у студента носять поверхневий характер або відсутні зовсім. Відсутнє розуміння цілісної полікультурної картини світу, ролі й місця людини в системі світобудови. Він не володіє соціально безпечними прийомами й способами життєдіяльності, що сприяють позитивній взаємодії із представниками різних культур і не здатний опанувати навичками дослідження, вивчення, аналізу культурологічних проблем у конкретній полікультурній ситуації професійної медичної діяльності, вивчати, аналізувати й використовувати у реальному професійному досвіді передові й інноваційні технології, засновані на принципах гуманізму й демократизму. Моральні установки, емоційно-ціннісне відношення до представників інших культур, до представників власного культурного середовища найчастіше носять негативний характер. Потреби пізнання культур інших народів з метою більш гармонічного включення своєї діяльності в життя суспільства в цілому не є вираженими. Слабко проявляються здатності до емпатії, толерантності у міжкультурних відносинах й емоційної стійкості в спілкуванні із представниками іншої культури в рамках виконання майбутніх професійних обов'язків.
---------	---

Зафіксовані поліпшення у прояві зазначених показників будуть розцінюватися нами як позитивний результат реалізації педагогічних умов формування полікультурної компетентності у студентів-медиків у навчально-виховному процесі медичного ВНЗ, а також як підтвердження істинності теоретичних висновків, отриманих у ході проведеного нами дослідження.

З метою проведення діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за гностичним критерієм, окрім аналізу результатів поточного й підсумкового контролю знань студентів, який

проводився за допомогою письмових та усних опитувань, нами було розроблено анкету на виявлення полікультурних знань студентів (див. Додаток Б). Анкета містила 99 питань закритого типу (вибір 1 правильної відповіді з 3 запропонованих), 34 питання відкритого типу (вільні відповіді студентів) та 5 блоків завдань на пошук відповідностей (загальна кількість питань в цих блоках – 35). Окрім цього було розроблено тест на визначення рівня полікультурних знань студентів-медиків (див. Додаток В).

Результати проведеного анкетування та тестування засвідчили низький рівень володіння студентами полікультурних знань. Так, знайти правильні відповіді більш ніж на половину питань анкети закритого типу спромоглися лише 17,98% опитаних в ЕГ та 19,57% у КГ. Неправильні відповіді на більш ніж дві третини цих питань дали 154 студенти в ЕГ (67,54%) та 146 студентів у КГ (62,13%). Не змогли знайти правильні відповіді більш ніж на 10% таких питань 35,09% студентів в ЕГ та 34,89% студентів у КГ.

Визначаючи сутність поняття «культура» студенти здебільшого ототожнюють її із народними звичаями та традиціями – 47,37% в ЕГ та 31,91% у КГ, мистецтвом – 25,88% в ЕГ та 27,23% у КГ, художньою літературою – 15,79% в ЕГ та 16,17% у КГ, мовною компетентністю – 7,02% в ЕГ та 8,09% у КГ. 135 студентів ЕГ (59,21%) та 122 у КГ (51,91%) не змогли визначити, що є позитивного у полікультурних суспільствах. 61,40% студентів ЕГ та 53,19% у КГ переконані, що цінності культури та загальнолюдські цінності не завжди співпадають. Понад третина опитаних (38,60% в ЕГ та 34,37% у КГ) вважають, що ми не шануємо цінності інших людей, як свої особистісні. Переважна більшість студентів, що брали участь в експерименті (57,89% в ЕГ та 60,43% у КГ), стверджують, що робити висновки про інших людей та їхні звичаї лише з позицій своєї культури не є правильним.

Приблизно така ж кількість респондентів (59,21% в ЕГ та 56,17% у КГ) вважають, що ми повинні бути толерантними до культурних традицій інших людей. Загалом більш менш повні та точні відповіді на питання анкети

відкритого типу дали лише 8,77% студентів в ЕГ та 6,38% у КГ. Залишили без відповіді більш ніж половину питань анкети відкритого типу 54,39% студентів в ЕГ та 58,30% у КГ.

Відмінності між зовнішньою, внутрішньою та суспільною культурами зрозумілі для 46,05% студентів в ЕГ та 51,91% у КГ. Правильно знайти відповідності між представниками різних етнокультурних груп та їх основним характеристиками змогли 35,09% студентів ЕГ та 38,72% у КГ. Обізнаність у визначенні типів самоідентифікації продемонстрували 44,30% студентів ЕГ та 37,45% у КГ. Проте визначення співвідношення між типами класифікацій культури та їх дефініціями викликало проблеми у більшості респондентів – 58,77% в ЕГ та 62,55% у КГ.

Ще складнішим виявилось завдання, пов'язане із знаходженням відповідностей між термінами міжкультурної комунікації та їх визначеннями. Повністю з ним впоралися лише 11,84% студентів ЕГ та 14,89% у КГ.

Отже, аналіз результатів анкетування та тестування студентів та результатів поточного й підсумкового контролю їх полікультурних знань дозволив встановити наступні рівні сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за гностичним критерієм, які представлено у табл. 2.5.

Таблиця 2.5.

Результати діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за гностичним критерієм

Рівень	ЕГ		КГ	
	абс.	%	абс.	%
Високий	17	7,46	21	8,94
Середній	77	33,77	81	34,47
Низький	134	58,77	133	56,60

Для діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за мотиваційно-ціннісним критерієм нами було адаптовано серію анкет та тестів (див. Додатки Г, Д, С, Т), а також проведено низку індивідуальних та колективних бесід.

У порівнянні з результатами рівня полікультурних знань студентів-медиків прояв їх мотивів, цілей та ціннісних установок, пов'язаних з майбутньою професійною діяльністю у сучасних умовах полікультурного світу, має більш виражений позитивний характер. Так, під загальнолюдськими цінностями студенті обох груп розуміють абсолютні цінності – 72,37% ЕГ та 71,49% КГ, такі, що є властивими усім індивідам, що формують суспільство – 66,23% ЕГ та 64,26% КГ, цінності, без яких неможливе стійке існування будь-якого суспільства – 64,91 ЕГ та 59,57 КГ, гуманні цінності, що затверджують людяність у стосунках між індивідами – 54,39% ЕГ та 57,02% КГ. При ранжуванні цінностей, які студенті вважають загальнолюдськими та особистісно значущими, були зазначені: здатність до діалогу, компромісу – 74,12 ЕГ та 71,91% КГ, свобода вибору – 61,84% ЕГ та 61,28% КГ, любов до ближнього – 58,33% ЕГ та 57,45 КГ, непротивлення злу насильством – 50,44% ЕГ та 51,0%6 КГ. Студенти здебільшого цінують в оточуючих людях такі особистісні якості, як чесність і порядність – 76,32% ЕГ та 77,45% КГ, доброзичливість, терпимість до інших – 69,74% ЕГ та 71,91% КГ, безкорисливість, альтруїзм – 51,32% ЕГ та 52,77% КГ, інтелектуальні здібності – 46,93% ЕГ та 44,26 КГ. Толерантність як цінність визнають 68,42% студентів в ЕГ та 66,38% у КГ, як особистісну характеристику – 57,46% респондентів в ЕГ та 53,62% у КГ, як принцип життєдіяльності – 43,86% в ЕГ та 42,55% у КГ.

Серед мотивів вибору професії лікаря превалюють такі: бажання приносити користь людям – 82,02% студентів ЕГ та 84,68% у КГ, інтерес до даної професії – 78,07% ЕГ та 78,30% КГ, сімейні традиції – 49,12% ЕГ та 47,23% КГ, престиж професії – 41,67% ЕГ та 40,43% КГ.

Розуміння необхідності глибокого оволодіння культурою власного народу як неодмінної умови інтеграції в інші культури продемонстрували 44,30% студентів в ЕГ та 47,23% у КГ, прагнення до існування у душі гармонійної єдності загальнолюдських та національних цінностей притаманне 40,35% студентів в ЕГ та 42,98% у КГ. Проте, переконання у рівноправності й рівноцінності усіх націй і етнічних культур світу мають лише 17,54% студентів в ЕГ та 18,30% у КГ, а внутрішнє прийняття багатогранної полікультурної картини світу як однієї з основних загальнолюдських цінностей продемонстрували лише біля 20% студентів в обох групах (19,74% – ЕГ, 21,70% – КГ).

Потребу у формуванні й самовихованні своєї полікультурної компетентності відчують близько третини опитаних студентів – 32,46% в ЕГ та 34,04% у КГ. Приблизно така ж кількість респондентів демонструє прагнення до особистісного самовдосконалення (33,33% в ЕГ та 35,32 у КГ).

Аналіз результатів анкетування й тестування студентів щодо визначення їх мотивів, цілей та ціннісних установок, пов'язаних з майбутньою професійною діяльністю у сучасних умовах полікультурного світу, дозволив встановити наступні рівні сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за мотиваційно-ціннісним критерієм, які представлено у табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Результати діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за мотиваційно-ціннісним критерієм

Рівень	ЕГ		КГ	
	абс.	%	абс.	%
Високий	45	19,74	48	20,43
Середній	106	46,49	111	47,23
Низький	77	33,77	76	32,34

Діагностика рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за праксеологічним критерієм проводилася на основі розроблених нами тестів (див. Додатки Е, Ж, З, И, К, Л, М, Н, П, Р), проведення кількісно-якісного аналізу діяльності й поведінки студентів, а також результатів цих дій, здійснюваних за допомогою педагогічного спостереження.

Високий рівень емпатії притаманний переважної більшості респондентів – 77,63% студентів в ЕГ та 74,89% у КГ. Серед способів регулювання конфліктів обирають компроміс 50,44% студентів ЕГ та 48,09% у КГ, співробітництво – 27,63% в ЕГ та 24,68 у КГ. Високий рівень комунікабельності, уміння слухати та чути, уміння чітко викладати свої думки продемонстрували 40,79% студентів в ЕГ та 37,87% у КГ. Серед ознак, що відрізняють представників різних націй, найчастіше студенти називали культурні традиції – 52,63% в ЕГ та 49,36% у КГ, особливості поведінки – 19,30% в ЕГ та 18,30% у КГ, риси характеру – 12,72% в ЕГ та 12,34% у КГ. Для переважної більшості респондентів не є важливим усвідомлювати себе українцем (росіянином, угорцем тощо) – таку відповідь ми отримали у 58,77% в ЕГ та 60,43% у КГ. У більшості студентів-медиків, що брали участь в експериментальному дослідженні, ми визначаємо низький рівень світоглядної зрілості: вони неспроможні дати відповіді на питання стосовно того, що є об'єктом дослідження й пізнання у філософії – 59,21% студентів в ЕГ та 61,70% у КГ, їм невідомі історичні типи світогляду – 54,39% в ЕГ та 57,87 у КГ, вони не можуть пояснити зміст таких філософських понять, як «монізм», «дуалізм», «агностицизм», «плюралізм», «об'єктивність», «суб'єктивність» тощо – 49,12% в ЕГ та 47,66% у КГ.

Толерантність у міжнаціональних, міжкультурних та соціальних відносинах продемонструвала значна кількість студентів-медиків – 48,68% в ЕГ та 51,49% у КГ. Достатньо високий рівень творчої активності показали 57,46% студентів в ЕГ та 56,60% у КГ. Уміння аналізувати наявну полікультурну ситуацію й самовизначитися в ній, гнучко реагувати на її

зміни, реалізовувати саморегуляцію своєї поведінки з позицій гуманізму і толерантності було визначено у 40,35% студентів в ЕГ та 42,55% у КГ, проте навчальні, дослідницькі і компенсаторні стратегії, що забезпечують майбутнього лікаря вміннями позитивного спілкування та взаємодії в полікультурному середовищі, потребують вдосконалення у 63,16% студентів ЕГ та 65,11% у КГ. У 62,72% студентів ЕГ та 63,40% КГ недостатньо сформовані або повністю відсутні уміння вносити нові ідеї, що відбивають етнічне й культурне різноманіття світу, специфіку полікультурної ситуації в тому або іншому регіоні світу, країни.

За результатами проведеного тестування кількісно-якісного аналізу діяльності й поведінки студентів, а також результатів цих дій, здійснюваних за допомогою педагогічного спостереження, нами було встановлено наступні рівні сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за праксеологічним критерієм, які представлено у табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Результати діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за праксеологічним критерієм

Рівень	ЕГ		КГ	
	абс.	%	абс.	%
Високий	33	14,47	35	14,89
Середній	85	37,28	87	37,02
Низький	110	48,25	113	48,09

На основі застосування середньоарифметичного показника було встановлено наступні вихідні рівні сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків, які представлено у табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Вихідні рівні сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків

Рівень	ЕГ		КГ	
	абс.	%	абс.	%
Високий	32	14,04	35	14,89
Середній	89	39,04	93	39,57
Низький	107	46,92	107	45,54

Проведена на основі визначених критеріїв та показників діагностика рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків довела, що біля половини студентів як ЕГ, так і КГ мають низький рівень сформованості даної якості, біля 40% студентів, що приймали участь в експерименті мають середній рівень сформованості полікультурної компетентності, і лише кожний сьомий студент має високий рівень сформованості полікультурної компетентності. Ці дані свідчать про необхідність впровадження у навчально-виховний процес медичного ВНЗ науково обґрунтованих педагогічних умов формування полікультурної компетентності майбутніх медичних працівників та проведення експериментальної перевірки її ефективності, детальному опису й аналізу цих процесів будуть присвячені наступні підрозділи нашого дисертаційного дослідження.

2.2. Впровадження педагогічних умов формування полікультурної компетентності у студентів-медиків у навчально-виховний процес вищих медичних навчальних закладів

На основі визначення сутності, змісту та структури полікультурної компетентності студентів-медиків, формулювання конкретних завдань, пов'язаних з метою формування даної компетентності, обґрунтування

наукових підходів й принципів, на яких базуються розроблені нами педагогічні умови формування полікультурної компетентності майбутніх медичних працівників, діагностика рівнів сформованості полікультурної компетентності на основі визначених критеріїв та показників стало можливим проведення формувального етапу експериментального дослідження, завданнями якого були пов'язані з апробацією теоретичних положень дослідження в навчально-виховному процесі медичного ВНЗ, перевіркою ефективності розроблених педагогічних умов полікультурної компетентності студентів-медиків, апробацією авторського спецкурсу „Особистість лікаря у сучасному полікультурному просторі”.

У цьому підрозділі дисертаційної роботи ми зосередимось на характеристиці впровадження у навчально-виховний процес медичного ВНЗ педагогічних умов формування полікультурної компетентності майбутніх медичних працівників.

Як ми вже визначали раніше, процес формування полікультурної компетентності студентів-медиків, на нашу думку, буде ефективним, якщо у навчально-виховному процесі медичного ВНЗ будуть реалізовані такі педагогічні умови:

1) актуалізація полікультурного потенціалу змісту дисциплін фахової підготовки студентів-медиків;

2) використання в освітньому процесі вищого медичного навчального закладу інтерактивних методів, спрямованих на формування полікультурних якостей студентів-медиків, а також умінь та навичок конструктивного міжкультурного міжособистісного спілкування;

3) забезпечення єдності аудиторної та позааудиторної роботи в медичному ВНЗ з метою організації міжкультурного діалогу та формування толерантних відносин між студентами.

Ми наголошуємо на тому, що остаточно розмежувати сфери впровадження кожної із запропонованих педагогічних умов неможливо, адже

процес фахової підготовки студентів-медиків має цілісний, системний характер і відбувається в єдиному навчально-виховному просторі ВНЗ, який визначається нормативами навчального часу та обсягом позааудиторної роботи. Упровадження педагогічних умов під час проведення змістовно-діяльнісного етапу експериментом роботи дійсно відбувалося комплексно, тоді як опис їх реалізації в практиці навчання та виховання ми пропонуємо здійснити диференційовано, розглянувши детально почергово особливості впровадження в процесі формування полікультурної компетентності студентів-медиків кожної з них.

Почнемо з розгляду *першої педагогічної умови*, упровадження якої повинно було сприяти формуванню когнітивного компонента полікультурної компетентності студентів-медиків.

З цією метою у зміст навчальної дисципліни «Медицина і психологія надзвичайних ситуацій», яку студенти-медики вивчають на п'ятому році навчання, було включено розроблений нами додатковий модуль «Модернізація управління охорони здоров'я в умовах глобалізації», мета вивчення якого полягала у розкритті змісту процесів управління і глобалізації у сфері охорони здоров'я населення. У процесі вивчення даного модуля студенти усвідомили, що глобалізація – не є однозначним процесом. Різко збільшуючи ступінь відкритості національних суспільних систем, вона інтенсифікує взаємний обмін інформацією, кадрами, науковими й медичними знаннями й технологіями. У ході обговорення проблеми на заняттях студенти дійшли висновку, що, з одного боку, глобальні процеси несуть позитивні імпульси розвитку вітчизняної системи охорони здоров'я й сприяють удосконалюванню здоров'я населення. З іншого боку, глобальні процеси витісняють вітчизняні менш розвинені способи й засоби лікування й діагностики, що сповільнює розвиток національних медичних технологій, нових лікарських засобів, приводить до орієнтації на зарубіжні моделі. В остаточному підсумку, це може призвести до зниження інтенсивності

наукових досліджень і залежності від іноземних медичних технологій і встаткування.

При підготовці до семінарських занять з цієї теми студенти готовили відповіді на запитання, що стосуються проблем формування концептуальної структури й принципів управління охорони здоров'я різних країн. Було відзначено, що системи охорони здоров'я перебувають у взаємозв'язку між економічною глобалізацією й здоров'ям населення, національною й міжнародною політикою в галузі охорони здоров'я, при умовах, що сприятливо впливають на стан здоров'я населення. Студенти побачили очевидні позитивні сторони впливу глобальних партнерських взаємозв'язків з передовими світовими медичними технологіями на вдосконалювання системи охорони здоров'я України. У ході обговорення проблеми були сформульовано три основні критерії для визначення глобального характеру проблеми охорони здоров'я: 1) чи торкається вона інтересів здоров'я кожної людини, а може й усього людства в цілому; 2) чи набуває вона дійсно міжнародний або континентальний характер; 3) чи ухвалюються для її розв'язку глобальні міжнародні акти й заходи співробітництва.

Студенти також познайомилися із сучасними науково-практичними розробками й дослідженнями, спрямованими на виявлення факторів негативного впливу глобалізації на здоров'я населення, вивчення досвіду інших країн у цій сфері, розробку заходів щодо обмеження негативного впливу глобальних процесів на суспільне здоров'я. У рамках вивчення даного модуля було підкреслено, що плідна робота Всесвітньої організації охорони здоров'я свідчить про ефективність вирішення у дійсно міжнародних масштабах проблеми охорони здоров'я населення.

До змісту навчальної дисципліни «Безпека життєдіяльності та основи охорони праці» було включено два додаткових модуля «Безпека життєдіяльності в умовах глобалізації» та «Охорона праці лікаря при лікуванні іноземних пацієнтів».

У рамках вивчення першого модулю студенти ознайомились із стратегічною Концепцією сталого розвитку людської спільноти, так званим Порядком денний на XXI століття, розробленим ООН на початку 90-х років XX століття, метою якого є створення умов для безпечного існування як кожної окремої людини сучасності, так і наступних поколінь. Суть Концепції полягає в обов'язковій узгодженості економічного, екологічного та людського розвитку таким чином, щоб від покоління до покоління не погіршувалися якість та безпека життя людей, стан навколишнього середовища й відбувався соціальний прогрес, який визнає потреби кожної людини [262].

Студенти усвідомили, що безпека життя і здоров'я людини повинна розглядатися як компонент розвитку матеріально-виробничої, соціально-політичної, культурно-духовної та побутової сфер життя суспільства. У ході обговорення проблеми на практичних заняттях студенти-медики дійшли висновку, що для більшості людей відчуття безпеки асоціюється переважно з проблемами повсякдення (харчування, тепло, стабільність, одяг, медичне обслуговування, робота, зарплата, освіта та інше). На лекціях та семінарах наголошувалося на тому, що безпека людини є загальною категорією, яка характеризує забезпечення життєдіяльності людини будь-якої країни. Глобальна загроза безпеці людей виникає внаслідок того, що національні катастрофи, як правило, виходять за межі державних кордонів. У контрольних відповідях студенти зазначали, що апріорі – жодна країна не може ізолюватися від цілого світу, тобто глобальна стабільність усієї біосфери залежить від цілісності біологічних і фізичних природних систем кожної країни, її здатності захищати своє навколишнє середовище. У ході опанування модулем студенти зрозуміли, що пріоритетним напрямом підготовки майбутнього лікаря повинне стати формування в нього правильної соціальної позиції щодо власної безпеки, мотивація його безпечної поведінки в побуті, на роботі, в інших сферах існування, засвоєння певних знань та вмінь з акцентом на запобігання можливої шкоди. На

заняттях неодноразово підкреслювалось, що необхідним напрямом навчання є також підготовка майбутнього медичного працівника до дій у небезпечних ситуаціях, що об'єктивно склалися, заради зменшення потенційно можливих втрат (пошкоджень). Студентами було визначено, що безпека лікаря є результатом взаємоузгодженої співпраці державної системи підтримки безпеки медичних працівників і системи освіти. Зміст освіти, її структура, технологія навчання формуються з позиції, що людина є найголовнішим об'єктом захисту від чинників ризиків.

У рамках вивчення другого модулю на лекційних заняттях наголошувалося на тому, що взаємне проникнення культур, мов, традицій, трансформація суспільних ідеалів та цінностей під впливом цивілізаційних відмінностей у способі життя, менталітеті, звичаях, релігії роблять нові виклики перед лікарем. Він має бути готовим адекватно сприймати людей іншого кольору шкіри, раси, з іншими звичаями, традиціями, одягом, віросповіданням. Глобалізація вимагає формування в лікаря толерантності до таких людей; жодна з форм несприйняття громадян інших етносів неприйнятна для медичного працівника. Студенти усвідомили, що реальною проблемою у спілкуванні з пацієнтом з іншої країни може бути мовний бар'єр: лікар мусить досконало зрозуміти хворого, оскільки попередній діагноз базується на зборі анамнезу та опитуванні скарг. Щоб досягти максимального взаєморозуміння і співпраці з хворим, необхідно залучати до співпраці перекладача, використовувати всю гаму доступних методів вербального та невербального спілкування. Перед лікарем постає нагальна потреба у вивченні іноземних мов, з особливим акцентом на спеціальну термінологію. У процесі обговорення проблемних питань модуля студенті-медики зрозуміли, що існують також значні відмінності між культурами різних країн, які допускають або не допускають певний рівень міжособистісного фізичного контакту між лікарем та пацієнтом у процесі обстеження та лікування, що може спричинити непорозуміння. Тому при спілкуванні з іноземцями необхідно дотримуватися лікарського етикету ще

ретельніше, ніж при огляді співвітчизників, робити це в присутності перекладача чи родича хворого, щоб запобігти можливим скаргам внаслідок різниці в міжрегіональних та міжнаціональних поняттях дозволеного та недозволеного.

До змісту навчальної дисципліни «Медичне правознавство», яку студенти-медики вивчають на третьому році навчання, нами було включено додатковий модуль «Медичне право розвинених європейських країн та США», мета якого полягала в ознайомленні майбутніх лікарів з особливостями законодавчого врегулювання організації системи охорони здоров'я країн Європи та США.

На лекційних та практичних заняттях студенти аналізували існуючі в розвинених країнах Європи та США типи систем охорони здоров'я: 1) державна система або система Бевериджа, яка спрямована на здійснення повноцінної профілактики і лікування, доступних кожному громадянину країни без винятку; 2) система, що базується на всеохоплюючому страхуванні здоров'я або система Отто Бісмарка і опирається на використання переважно страхових засобів для захисту працюючого населення при нещасних випадках, захворюваннях, непрацездатності і при настанні старості; 3) ринкова або приватна система охорони здоров'я визначається різноманітними пропорціями поміж коштами державного бюджету, медичного страхування і медичними послугами, що сплачуються пацієнтами безпосередньо. Студенти також опанували знанням про те, що ні в одній країні світу жодна з названих систем не існує в чистому вигляді. Однак експерти відносять до країн з системою першого типу Великобританію, Грецію, Португалію, Данію, Ірландію, Іспанію, Італію. Система другого типу функціонує в Німеччині, Нідерландах, Франції, Бельгії, Люксембурзі, Голландії. Система третього типу представлена у США. На семінарських заняттях студенти-медики розглядали особливості форм організації обов'язкового медичного страхування: децентралізовану, як у Німеччині, централізовану, як у Франції, та змішану, як у США. Студенти

також дізналися, що у розвинених країнах Європи та США на загальнодержавному рівні вирішуються такі проблеми охорони здоров'я, як санітарна охорона кордонів; зовнішні медичні зв'язки; організація медичної статистики; контроль за діяльністю регіональних медичних служб; контроль якості продуктів харчування, ліків і косметичних засобів; організація медичних служб цивільної оборони; надання медичної допомоги певним категоріям громадян.

До змісту навчальної дисципліни «Медична етика» нами було також розроблено додатковий модуль «Лікарська етика в умовах сучасного полікультурного світу», мета якого полягала в ознайомленні студентів з ідеями глобальної медичної етики в контексті існування різних культур.

З лекційних занять студенти почерпнули, що лікарська етика як концептуальна і ментальна система ієрархічна у вертикальній проекції (загальнолюдські, культурні, етнічні тощо ціннісні пріоритети) і гетерогенна – в горизонтальній (етика окремих соціальних інститутів, соціальних спільностей, корпорацій тощо). На семінарах з даного модуля студенти обговорювали чотири принципи глобальної медичної етики. Перший: глобальна медична етика необхідна для створення нового глобального світового порядку в організації системи охорони здоров'я. Йдеться про консенсус з приводу глибинної системи цінностей, з якою можуть погодитися всі релігії і взагалі люди небайдужі до етичних питань. Другий принцип: «До кожної людської істоти потрібно звертатися по-людськи» («золоте правило», існує в усіх релігіях і етичних системах світу: «Не роби іншим того, що не хочеш, щоб було зроблено тобі...»). Третій принцип. Усвідомлення чотирьох положень, які є в більшості релігій світу: «прихильність до культури ненасильства і повага до життя»; «прихильність до культури солідарності і справедливого економічного ладу»; «прихильність до культури толерантності і життя в істині»; «прихильність до культури рівних прав і партнерства між чоловіком і жінкою». Четвертий принцип декларує недостатність етичних положень, які можуть стати суспільною

реальністю тільки через трансформацію свідомості. Аналіз світоглядного підґрунтя сучасної медичної етики в умовах полікультурного світу дозволив студентам дійти висновків про те, що нова етика життя прямує до певних ціннісних пріоритетів, вона: (1) розвиває сучасну глобальну мораль толерантності, яка будується на визнанні унікальності всіх проявів життя; (2) протистоїть процесам деперсоналізації особистості, технологізації і стандартизації моральних принципів; (3) обґрунтовує особисту відповідальність суб'єкта морального вчинку, протистоїть тенденціям морального релятивізму.

Нами також було запропоновано додати до змісту навчальних дисциплін «Іноземна мова» та «Друга іноземна мова (за професійним спрямуванням)» теми країнознавчого характеру з метою ознайомлення студентів-медиків з культурою іноземних країн у контексті діалогу культур засобами іноземної мови.

Країнознавчий підхід у вивченні іноземної мови студентами-медиками використовувався нами як фактором розвиваючого навчання. Країнознавство у викладанні іноземних мов для студентів-медиків мало, по-перше, пізнавальне значення, тому що розширювало їх загальний кругозір, по-друге, формувало країнознавчу компетенцію, тобто навички та вміння аналітичного підходу до вивчення зарубіжної культури у зіставленні з культурою своєї країни. Знання культури країни сприяло більш точному і глибокому розумінню мови, що вивчається, в тому числі й на професійному рівні. У результаті здійснення країнознавчого підходу на заняттях з іноземної мови відбувалося оновлення деяких компонентів змісту навчання. Викладач підбирав для заняття актуальні і автентичні тексти для аудіювання та читання. Ці тексти мали велику пізнавальну і лінгвокраїнознавчу цінність. На заняттях використовувався ілюстративний матеріал для розкриття змісту пропонованих текстів (листівки, карти, меню, рекламні проспекти, розклад руху транспорту). Такі тексти сприяли реалізації на заняттях важливих принципів навчання іноземній мові (комунікативності, наочності, новизни та

функціональності). Цілеспрямована робота з реалізації країнознавчого аспекту на заняттях з іноземної мови зі студентами-медиками сприяла, з одного боку, підвищенню інтересу до предмета, а з іншого боку створювала позитивну мотивацію при засвоєнні мовних засобів. У ході роботи над країнознавчим матеріалом уточнювалась і вдосконалювалась система прийомів роботи над тим чи іншим аспектом мови, одночасно змінювались прийоми роботи з країнознавчою наочністю, здобувались і вдосконалювались технічні прийоми роботи зі словом на основі використання на заняттях з іноземної мови лінгвокраїнознавчого довідника, путівника та т.і. Країнознавчий підхід забезпечував, крім того, стійкий корисний результат в галузі практичних навичок та умінь з іноземної мови. Даний результат носив двосторонній характер. З одного боку, створювалась міцна система навичок і умінь з практичного застосування мови як засобу міжлюдського та міжкультурного спілкування, а з іншого, в якості корисного результату такої навчальної роботи ми відзначаємо придбані студентами культурознавчі знання. Отже, заняття студентів-медиків з іноземної мови робили свій певний внесок у процес формування полікультурної компетентності майбутніх медичних працівників.

Таким чином, реалізація першої педагогічної умови – збагачення змісту фахових, зокрема дисциплін гуманітарного і соціально-економічного та природничо-наукового циклів підготовки студентів-медиків темами, що відбивають основні тенденції розвитку сучасного полікультурного суспільства – сприяла формуванню у студентів-медиків поглиблених полікультурних знань, розумінню теоретичних основ своєї майбутньої професії в контексті нових соціокультурних викликів часу, формуванню здатності до систематизації й узагальнення знань із проблем полікультурності в контексті майбутньої професійної діяльності.

Реалізація у навчально-виховному процесі медичного ВНЗ *другої педагогічної умови* формування полікультурної компетентності студентів-медиків – використання у процесі навчання активних та інтерактивних

методів, спрямованих на формування полікультурних якостей студентів-медиків, а також умінь та навичок конструктивного міжкультурного міжособистісного спілкування – ставила на меті розвиток особистісного та діяльнісного компонентів полікультурної компетентності майбутніх медичних працівників.

Формами організації навчання студентів-медиків у процесі формування їх полікультурної компетентності виступали проблемні лекції-діалог, семінари-дискусії, диспути, конференції. Найбільш ефективним у цьому процесі було використання таких методів, як моделювання проблемних ситуацій з професійним контекстом, метод ігрового проектування, метод аналізу конкретних ситуацій, методи інтерактивного навчання, зокрема використання імітаційних вправ, методу «мозкового штурму» та «круглого столу». З метою формування полікультурної компетентності ці форми та методи навчання, або їх елементи використовувались на різних заняттях із фахової підготовки студентів-медиків, проте ми вважаємо необхідним зробити детальний опис їх комплексного застосування на прикладі викладання розробленого нами спецкурсу „Особистість лікаря у сучасному полікультурному просторі” (робоча програма представлена у Додатку А).

Мета спецкурсу полягала у розвитку полікультурної компетентності студентів-медиків шляхом розв’язання таких завдань як формування у них внутрішнього прийняття багатогранної полікультурної картини світу як однієї з основних загальнолюдських цінностей; розвиток у студентів позитивного відношення до майбутньої професійної діяльності лікаря як до цінності; озброєння їх системою знань у галузі культурології, краєзнавства, історії, етнічної психології й педагогіки, уміннями вносити нові ідеї, що відбивають етнічне й культурне різноманіття світу, специфіку полікультурної ситуації в тому або іншому регіоні світу, країни; розвиток у студентів таких професійно особистісних якостей, як емпатія, толерантність у міжнаціональних, міжкультурних і соціальних відносинах; навчання студентів навчальним, дослідницьким і компенсаторним стратегіям, що

забезпечують майбутнього лікаря вміннями позитивного спілкування та взаємодії в полікультурному середовищі тощо.

У рамках кожного з п'яти модулів спецкурсу студенти брали участь в інтерактивних проблемних лекціях. Ми використовували такі технічні засоби навчання, як комп'ютер, мультимедійний проектор, інтерактивну дошку Smartboard. Перед початком викладання спецкурсу студенти отримали електронні версії конспектів лекцій, що давало їм можливість раніше опрацювати матеріал лекції, визначити незрозумілі моменти та уточнити їх під час лекції. На самих лекціях студенти звільнялися від трудомісткого та стомлюючого процесу конспектування і могли зосередитись на суті навчального матеріалу. Лекції з використанням мультимедійного обладнання дозволяли студентам „увімкнути” всі канали сприйняття інформації. На екрані послідовно висвітлювалася базова ситуація та її розвиток. Ключові моменти підкреслювалися, виділялися кольором, пояснювальним текстом, звуковими ефектами. Окремі моменти пояснювалися засобами анімації та демонстрацією вмонтованих цифрових відеозйомок. Засоби мультимедіа дозволяли у доступній формі підкреслити найбільш значущі моменти лекції. Все це сприяло кращому засвоєнню матеріалу студентами.

Інтерактивні проблемні лекції несли в собі не суто інформаційний, а пошуковий характер. Особливістю таких лекцій було те, що викладач визначав проблему, яка потребувала дослідження та її вирішення. При цьому лектор не тільки ставив проблему, а організовував процес її розв'язання, активізував студентів, залучав їх до обговорення, висловлення думок і прийняття рішення. Читання проблемної лекції орієнтувало викладача і студентів на спільну роботу у тандемі лектор – студенти, унаслідок якого останні здійснювали активні дії щодо здобуття знань. Інакше кажучи, студенти набували знання через дію, активне мислення, спільну працю над розв'язанням поставленої проблеми. Викладач, з свого боку, спрямовував розумову діяльність студентів у заданому напрямку.

В інтерактивних проблемних лекціях ми проводили виклад матеріалу у такій послідовності:

1. Проблемний блок – створення проблемної ситуації. Наприклад, на лекції з теми «Культурна різноманітність як найголовніша ознака сучасного світу» перед студентами ставилося таке проблемне питання:

Вчені вважають, що в світі існує кілька тисяч етнічних груп, які населяють понад 200 держав. Часто кажуть, що полікультурне суспільство стало переважати всюди, в той час, як гомогенні суспільства вже практично не існують. Але що ж означає полікультуралізм? По-перше, це може означати, що в одному суспільстві існують безліч культур: таким чином ми маємо полікультурні суспільства. По-друге, це може означати, що люди пов'язані одночасно з кількома культурами, тобто є полікультурні люди. По-третє, це може означати, що люди з різних культур зустрічаються, й тоді виникають полікультурні ситуації. Все це є викликами для світу, суспільств і нас, окремих людей. Чи вважаєте ви, що міжкультурне взаєморозуміння передбачає розуміння полікультурних суспільств, полікультурних ситуацій і людей із полікультурною приналежністю.

2. Інформаційний блок – надання системи інформації. Викладач орієнтував студентів щодо існуючого інструментарію, тобто того, що напрацьовано з даної проблеми з теоретичної точки зору, які знання вже набуті в ході розвитку світової чи вітчизняної науки, яка інформація існує і які джерела її містять. У цьому блоці ми також ставили перед студентами запитання проблемного характеру, відповіді на які створювали систему вторинної інформації, що за допомогою викладача формувалася безпосередньо студентами, наприклад:

Що таке культура?

Що таке полікультурне суспільство?

Чи є Україна полікультурним суспільством? Чи існують у сучасному світі країни, що є на 100% однорідними в культурному відношенні?

- Чи є ваша група «полікультурною»? Як це проявляється?*
- Як «культури» можуть переміщатися з однієї країни в іншу?*
- Чому іноді виникають конфлікти між культурами?*
- Чи існують хороші чи погані культури?*
- Що є позитивним у полікультурному суспільстві?*
- Які є ризики в полікультурному суспільстві?*
- Чи може одна людина бути полікультурною? Яким чином?*

3. Підсумковий блок – оцінка результатів. На цьому етапі викладач підводив підсумки проведеного заняття, оцінював роботу студентів щодо розв’язання поставленої проблеми. Детальний розбір проведеної роботи дозволяв викладачу вибрати найбільш раціональні ідеї та рішення, зробити наголос на сильних сторонах обговорення, позитивних результатах. Для того, щоб студенти зрозуміли головний зміст рішення, викладач давав його узагальнення і обґрунтував основні положення.

На практичних заняттях спецкурсу ми використовували такі форми організації навчання, як семінари-дискусії та диспути.

На семінарах-дискусіях ми пропонували студентам виконувати такі ролі, як ведучий, опонент чи рецензент, логік, психолог, експерт та інші особи, залежно від конкретної ситуації. Ведучий виконував всі керівні обов’язки педагога: стежив за ходом семінару, обговорення проблем, за аргументацією виступів, заохочував товаришів до активної участі в аналізі проблем, підсумовував результати заняття тощо. Опонент або рецензент повинен був не тільки проаналізувати основні позиції доповідача, а і знайти помилки та вразливі місця у виступі й запропонувати свій, найбільш оптимальний варіант розв’язання проблеми. Логік з’ясовував суперечності й логічні помилки у виступах доповідача та опонента, уточнював визначення понять і категорій, аналізував хід доведень тощо. Психолог відповідав за організацію змістовного спілкування і взаємодію студентів під час семінару-дискусії, сприяв узгодженості спільних навчальних дій, доброзичливості взаємин, не допускав перетворення дискусії на конфлікт шляхом

згладжування різких думок, зведення їх до жартів, стежив за правилами ведення діалогу. Експерт оцінював дієвість усієї дискусії, правомірність висунутих гіпотез і передбачень, зроблених висновків, висловлював свою думку про внесок того чи іншого учасника в прийняття спільного рішення, давав загальну характеристику дискусії тощо. Інші учасники дискусії стежили за її розвитком, ставили запитання доповідачеві, опонентові, рецензентові, активно включалися в спілкування на будь-якому етапі дискусії, висловлювали свої думки та оцінки, доповнювали тих, хто виступав, робили критичні зауваження щодо предмета дискусії, намагаючись вести себе коректно щодо товаришів та їхніх висловлювань тощо. Оскільки планом спецкурсу було передбачено проведення 17 практичних занять (більшість з яких у формі семінарів-дискусій), то кожний студент у групі мав можливість спробувати себе майже в усіх зазначених ролях.

Під час організації диспутів ми ділили студентів на дві групи із завданням відстояти дві різні точки зору з однієї проблеми. Так, наприклад, в рамках вивчення теми «Полікультурна компетентність особистості» студентам було запропоновано наступні теми для обговорення на диспуті:

Шлюб між двома людьми з різних культур небажаний.

Після закінчення війни всі біженці повинні повертатися до своєї країни.

Гомосексуалам і лесбійкам можна дозволити одружуватися між собою.

Катування терористів може бути виправданим.

Свобода слова не має обмежуватися ніколи.

Аборти не повинні бути заборонені.

Смертна кара має бути відновлена.

До диспуту готувалися всі члени навчальної групи, вивчаючи літературу з проблеми, всі наявні точки зору фахівців. Під час диспуту на занятті група поділялася на дві підгрупи, які трималися однієї з двох можливих точок зору. Погляди обох підгруп захищали у диспуті їх

представники, члени кожної з них в разі необхідності здійснювали допомогу своїм представникам, доповнювали, або поглиблювали їх аргументи на користь своєї позиції та переконливо відкидали аргументи своїх опонентів. Журі, до складу якого входило декілька студентів цієї ж групи, давало оцінку диспуту, яка передбачала аналіз його результатів, особливостей спільної навчально-пізнавальної діяльності підгруп, індивідуальної діяльності представників підгруп. Підсумки спільної діяльності учасників диспуту, в тому числі і журі, підводив викладач.

Тепер надамо приклади застосування активних та інтерактивних методів навчання та виховання, які ми використовували при викладанні спецкурсу „Особистість лікаря у сучасному полікультурному просторі”.

Метод аналізу конкретних ситуацій був нами застосований на занятті з теми «Проблеми розвитку національних держав під впливом глобалізаційних процесів». Ми попросили студентів ознайомитися з наступним текстом:

Якщо скоротити все людство до розмірів села у сто жителів, беручи до уваги всі пропорційні співвідношення, ось який вигляд матиме це село:

60 азіатів, 12 європейців, 5 північних американців (США й Канада), 8 латиноамериканців, 14 африканців, 1 житель Океанії, 49 будуть жінками, 51 – чоловіками, 82 будуть не білими, 18 будуть білими, 89 будуть гетеросексуальними, 11 будуть гомосексуальними, 33 будуть християнами, 67 будуть не християнами
5 людей володітимуть 32% всього світового багатства й усі вони будуть зі США
у 80 не буде достатніх житлових умов

25 людей будуть жити на 1 долар на день (50 людей – на 2 долари на день)

50 будуть голодувати, а 1 буде помирати з голоду

у 33 не буде доступу до чистої питної води

у 24 не буде електрики

67 будуть неграмотними

1 (лише один!) матиме вищу освіту

1 буде ВІЛ-інфікованим

2 народяться (і до 2025 року населення села досягне 133 людей)

Лише 7 матимуть доступ до Інтернету

10 будуть залежними від алкоголю (4 жінки й 6 чоловіків)

Якщо подивитися на світ із цієї точки зору, стане ясно, що потреба в прийнятті, ; розумінні, терпимості й освіті дуже велика. Подумайте про це.

Якщо сьогодні зранку ти прокинувся здоровим, ти щасливіший, ніж 1 мільйон людей, які не доживуть до наступного тижня.

Якщо ти ніколи не переживав війну, самотність тюремного ув'язнення, агонію тортур чи голод, ти щасливіший, ніж 500 мільйонів людей у цьому світі.

Якщо ти можеш піти до церкви, мечеті чи синагоги без страху чи загрози ув'язнення і смерті, ти щасливіший, ніж 3 мільярда людей у світі.

Якщо в твоєму холодильнику є їжа, ти одягнений і взутий, у тебе є дах над головою та постіль, ти багатіший за 75% людей у цьому світі.

Якщо твої батьки живі й лишаються в шлюбі, тобі на рідкість пощастило.

Якщо в тебе є рахунок у банку, гроші в гаманці й трохи в скарбничці, ти належиш до 8% забезпечених людей у цьому світі.

Якщо ти читаєш цей текст, ти щасливий двічі, тому що: хтось подумав про тебе, і ти не належиш до тих 2 мільярдів людей на планеті, які не вміють читати.

Після цього студентам були запропоновані наступні питання для обговорення:

Які думки виникли після прочитання?

Які ознаки багатоманітності людської спільноти названі?

Чим відрізняється це «світове село» від місця, де ви проживаєте?

Як ви би почувалися його жителем? Поясніть.

Чи потребували б ви толерантності до себе з боку інших? У яких сферах?

Якби ви опинилися в такому селі, хто б очікував від вас толерантності чи допомоги?

Складіть у групах 3-4 закони співжиття, які унеможливлуватимуть конфлікти, викликані багатоманітністю.

Метод ігрового проектування ми використовували на занятті з теми «Зміст та структура полікультурної компетентності лікаря», де студентам було запропоновано взяти участь у грі під назвою «Малюємо толерантність». Ми попросили студентів назвати асоціації, які виникають у зв'язку з поняттям «толерантність» і записати їх на великому аркуші паперу. Потім

студентів було поділено на 5 груп, і вони у групах вибрали 5 асоціацій із названих, які вони вважали найважливішими. Ми роздали в групи по великому аркушу паперу та по одному маркеру із таким завданням: «Кожна група отримує «свій» термін (групи не знають, у кого який) та протягом 2 хвилин малює його на плакаті, не підписуючи. Потому передає до наступної групи по колу та просить домалювати плакат. Група, яка отримала плакат від сусідньої групи, має спробувати здогадатися, що саме хотіли зобразити їхні товариші, та доповнити намальоване так, щоб це виглядало цілісним, єдиним малюнком. Малюнок передається по колу доти, доки не повернеться власнику. Не можна робити ніяких підписів на малюнку та називати іншим групам поняття, яке зображується». Коли плакат повертався до «власника», групи мали підготувати коротку презентацію зображуваного поняття як важливої складової толерантності. Вони робили це, враховуючи всі зроблені доповнення та коментуючи їх як власні. Під час презентації ми ставили запитання, чи погоджуються ті групи, які робили доповнення, з пропонованим варіантом пояснення, чи бажають додати власні. Наприкінці заняття, використовуючи метод «круглого столу» студенти обговорювали наступні запитання:

Чи достатньо зрозумілі основні ціннісні поняття толерантності, які малювалися групами?

Чи були учасники толерантними під час виконання вправи?

Чи враховувалися всі ідеї?

Чому навчила ця вправа?

В рамках вивчення теми «Особливості організації міжкультурної взаємодії сучасного лікаря» ми запропонували студентам індивідуально заповнити таблицю з переліком тверджень, які стосуються стереотипів й упереджень щодо різних національностей та етнічних груп:

	Українці	Росіяни	Німці	Американці	Євреї	Латино-американці	Китайці	Темношкірі
Життерадісні								
Завжди потайні								
Пунктуальні								
Гарні робітники								
Добре танцюють								
Збагачуються обманом								
Розумні й практичні								
Посміхаються								
Гарно співають								
Допомагають у біді								
Нероби й ледарі								
Нетерпимі до інших								
Ненадійні								

Потім, використовуючи метод «мозкового штурму», студенти у парах визначали, які зі стереотипних уявлень про інші нації у вправі є позитивними, негативними чи нейтральними, під впливом яких факторів сформулювалися ці стереотипи, поясняли різницю між передсудами та упередженнями, висловлювалися, до чого призвели би стереотипи, якби люди керувалися ними відносно людей з поганим зором, світловолосих, тих, хто народилися навесні, до чого можуть призвести такі стереотипи, що станеться, якщо передсуди будуть сприйматися як істина.

Проведення підсумкового обговорення передбачало використання методу «Мікрофон», ми попросили студентів по черзі завершити будь-яке з запропонованих речень:

«Людина, яка керується стереотипами, ризикує...».

«Уміння відрізнати факти від стереотипів допоможе мені...».

«Вплив стереотипів на пересічних людей виявляється в...».

«Я розумію, що в ставленні до людей потрібно керуватися...».

Метод моделювання проблемних ситуацій нами був застосований на занятті з теми «Проблема діалогу культур і діалогу цивілізацій». Студентам було запропоновано для обговорення таке завдання:

Процеси глобалізації породили ряд проблем у сучасному демократичному суспільстві Європи. Недовіра та підозрілість до іммігрантів охопили окремі верстви. «Вони забирають нашу роботу», «Вони паразитують у нашому суспільстві», «Вони порушують національний баланс», «Їхні цінності та традиції руйнують європейську культуру» – такі вислови можна почути на адресу турків чи українців, які приїхали на заробітки до Німеччини, на адресу марокканців чи сенегальців, які працюють у Франції, індійців чи пакистанців, які приїхали по кращу долю до Великої Британії...

У прагненні запобігти наростанню таких негативних явищ уряди та місцева влада ряду країн приймають програми, проводять просвітницьку роботу, реалізують довгострокові проекти.

На замовлення місцевої влади у місті Кельн з'явився плакат такого змісту:

ТВІЙ ХРИСТОС – ЄВРЕЙ,

ТВОЄ АВТО – ЯПОНСЬКЕ,

ТВОЯ ПИЦЦА – ІТАЛІЙСЬКА,

ТВОЯ ДЕМОКРАТІЯ – ГРЕЦЬКА,

ТВОЯ КАВА – БРАЗИЛЬСЬКА,

ТВОЯ ВІДПУСТКА – В ТУРЕЧЧИНІ,

ТВОЇ ЦИФРИ – АРАБСЬКІ,

ТВІЙ АЛФАВІТ – ЛАТИНСЬКИЙ...

ТО ХТО ТУТ ІНОЗЕМЕЦЬ – ТВИЙ СУСІД ЧИ ТИ САМ?

Студентам було потрібно знайти відповіді на такі запитання:

Кому, на вашу думку, адресований плакат?

Чим можна пояснити його появу?

Чи можна доповнити наведений перелік?

Над чим змушує задуматися плакат?

До чого він закликає?

Обговорення цього плакату стало добрим стимулом для дискусії зі студентами-медиками з питань толерантності, цінування різноманітності, правил співжиття у полікультурному суспільстві.

З метою надання студентам-медикам можливості відчувати, наскільки рівноправними почуваються в суспільстві представники різних соціальних груп, у залежності від їхнього соціального та матеріального статусу, в рамках вивчення теми «Світоглядні, соціокультурні, економічні та екологічні проблеми сучасного світу», ми запропонували їм взяти участь у грі «Зроби крок уперед». Для цього ми роздали довільно всім учасникам картки з соціальними ролями та попросили не показувати їх нікому та не розголошувати своєї ролі.

Ви – безробітна мати-одиначка	Ви – донька директора місцевого банку, навчаєтеся в університеті	Ви – дівчина-мусульманка з кримських татар, які переїхали сюди, ви проживаєте разом з батьками	Ви – вчителька з районного центру	Ви – молодий хлопець-інвалід, який пересувається лише в колясці
Ви – 17-річна циганка, яка навіть не закінчила середню школу й кочує разом із матір'ю	Ви – ВІЛ-інфікована повія середнього віку	Ви – безробітний педагог, який не досить добре володіє українською	Ви – 22-річна лесбійка	Ви – манекенниця, ваш батько – колишній чорношкірий студент із Сомалі
Ви – 27-річний бездомний	Ви – 19-річний син селянина з віддаленого від	Ви – продавець у магазині	Ви – колишній народний депутат, голова	Ви – непрацююча мати двох дітей,

	центру села		консалтингової фірми	чий чоловік на заробітках за кордоном
Ви – син емігранта-китайця, який зробив серйозний бізнес на ресторанній справі	Ви – донька посла США, яка навчається в 12 класі	Ви – власник успішної експортно-імпоротної фірми	Ви – пенсіонер, у минулому працівник взуттєвої фабрики	Ви – подруга молодого художника-наркомана
Ви – голова молодіжної політичної організації, яка є складовою партії, що зараз при владі	Ви – незаконний мігрант із Нігері ї похилого віку	Ви – 24-річний біженець із Узбекистану	Ви – пенсіонерка, чия донька вже два роки за кордоном на заробітках	Ви – донька відомого актора, навчаєтесь у театральному інституті й знімаєтесь у молодіжних серіалах
Ви – студент-першокурсник із багатодітної сім'ї, батьки – будівельники	Ви – журналіст молодіжного радіо	Ви – молодий спеціаліст-бухгалтер місцевого с/г товариства	Ви – сирота, що після закінчення школи-інтернату вступив до ПТУ	Ви – водій таксі в провінційному місті

Для того, щоб студенти могли вжитися у свої ролі, ми попросили їх уявити:

- яким було їхнє дитинство,
- в якому будинку вони народилися, в які ігри грали в дитинстві, як проводили час із батьками,
- яким є їхнє повсякденне життя сьогодні, яке їхнє соціальне оточення, хто їхні друзі,
- що вони роблять, про що думають уранці, в другій половині дня, надвечір,
- який спосіб життя ведуть, де живуть зараз, які мають заробітки, як проводять вихідні,
- де проводять відпустку,
- що їх хвилює, про що турбуються?

Потім ми запропонували всім студентам стати в одну лінію як на «старт» та повідомили, що ми збираємося зачитати список ситуацій. Кожного

разу, коли хтось із учасників міг ствердно відповісти на зачитане висловлення, він робив крок уперед.

- *Ви ніколи не відчували фінансових труднощів.*
- *У вас пристойне житло з телевізором, окремим телефоном.*
- *Ваша мова, релігія та культура користуються повагою в суспільстві.*
- *Оточуючі зважають на ваші соціальні та політичні погляди.*
- *До Вас часто звертаються по пораду щодо різних питань – Вас поважають.*
- *Коли Вас зупиняє міліція, Ви не боїтеся ускладнень.*
- *Ви знаєте, до кого звертатися по пораду та допомогу в разі потреби й не боїтеся відмови.*
- *Ви ніколи не відчували дискримінації через власне походження, через те, якими Ви є.*
- *Ваші соціальні та медичні гарантії повністю відповідають вашим потребам.*
- *Раз на рік ви можете дозволити собі поїхати на відпочинок, у вас на це вистачає коштів.*
- *Ви можете дозволити собі запрошувати друзів на вечерю раз на тиждень, у Вас є, чим їх пригостити.*
- *Ваше життя – цікаве, своє майбутнє ви бачите в позитивному світлі.*
- *Ви можете собі дозволити роботу чи хобі за власним вибором.*
- *Ви не відчуваєте ризику зазнати знущань чи переслідувань на вулиці через ваше походження чи через те, яким Ви є.*
- *Ви можете й берете участь у загальнонаціональних чи місцевих виборах.*
- *Ви вільно святкуєте релігійні свята з рідними та близькими.*
- *Ви маєте можливість брати участь у міжнародних програмах, поїздках за кордон.*

- *Мінімум раз на тиждень ви можете собі дозволити собі ходити до театру чи кіно – вам це по кишені.*
- *Вам не доводиться переживати про майбутнє своїх дітей.*
- *Ви можете дозволити собі купівлю стильного нового одягу як мінімум раз на три місяці.*
- *Ви можете собі дозволити виявляти закоханість до будь-кого.*
- *Ви користуєтеся визнанням та повагою в суспільстві, в якому живете.*
- *Ви можете користуватися перевагами, що дає Інтернет.*

По закінченню гри студентам було запропоновано відповісти на наступні запитання:

Які відчуття виникали при просуванні вперед чи стоянні на місці?

В який момент ті, що просувалися вперед, помітили, що інші значно відстають?

Які відчуття виникли в тих, хто почав значно відставати?

Які припущення можуть бути висловлені щодо ролей?

Чи легко було виконувати свої ролі? Чому?

Чи відображає вправа реальну ситуацію становища різних людей у суспільстві?

Якщо порушені є права людини, то які саме й у чому це проявляється?

Які першочергові заходи можуть бути прийняті з метою вирішення проблем нерівності в суспільстві?

У якості залікового заняття спецкурсу було проведено науково-практичну конференцію „Особистість лікаря у сучасному полікультурному просторі”, де студенти представляли свої доповіді з таких тем, як культурна різноманітність як найголовніша ознака сучасного світу; проблема діалогу культур і діалогу цивілізацій; світоглядні, соціокультурні, економічні та екологічні проблеми сучасного світу; проблеми розвитку національних держав під впливом глобалізаційних процесів; роль загальнолюдських цінностей у професійній діяльності лікаря; вітально-біологічні, морально-

етичні, правові, професійні та досугові цінності лікаря; сутність та структура медичної субкультури; особливості організації міжкультурної взаємодії у професійній діяльності сучасного лікаря; проблеми самовиховання полікультурної компетентності лікарів; роль історико-географічних знань у професійній діяльності лікаря; проблеми формування художньо-естетичної свідомості майбутнього лікаря; діяльність міжнародних громадських організацій у галузі охорони здоров'я та ін.

Таким чином, вивчення студентами-медиками розробленого нами спецкурсу „Особистість лікаря у сучасному полікультурному просторі” з використанням таких активних та інтерактивних форм і методів навчання, як моделювання проблемних ситуацій, метод ігрового проектування, метод аналізу конкретних ситуацій, методи імітаційних вправ, «мозкового штурму» та «круглого столу» у таких формах навчання, як інтерактивні проблемні лекції, семінари-дискусії, диспути, конференції тощо, сприяло ефективному формуванню в них таких професійно особистісних якостей, як емпатія, толерантність у міжнаціональних, міжкультурних та соціальних відносинах, гуманізм, комунікабельність, розвитку їх навчальних і дослідницьких навичок, які забезпечують майбутнього лікаря вміннями позитивного спілкування та взаємодії у полікультурному середовищі, вдосконаленню вмінь аналізувати наявну полікультурну ситуацію й самовизначатися в ній, гнучко реагувати на її зміни, реалізовувати саморегуляцію своєї поведінки з позицій гуманізму і толерантності.

Третя педагогічна умова – *забезпечення єдності аудиторної та позааудиторної роботи в медичному ВНЗ з метою організації міжкультурного діалогу та формування толерантних відносин між студентами* – ставила на меті розвиток аксіологічного, мотиваційного, особистісного та діяльнісного компонентів полікультурної компетентності студентів-медиків.

Зауважимо, що дана педагогічна умова безпосереднім чином пов'язана з двома першими, адже полікультурний потенціал навчального процесу медичного ВНЗ закладено як у зміст тих навчальних дисциплін, за

допомогою яких ми розвивали когнітивний компонент полікультурної компетентності студентів-медиків (перша педагогічна умова), так і у зміст тих форм і методів навчання й виховання, завдяки яким ми формували у студентів необхідні професійно особистісні якості та полікультурні вміння, навички та здатності (друга педагогічна умова). Тож тепер ми зосередимось на змісті позааудиторної роботи медичних ВНЗ, спрямованої на організації міжкультурного діалогу та формування толерантних відносин між студентами-медиками.

Позааудиторна робота в умовах створення полікультурного навчально-виховного середовища медичного ВНЗ передбачала, перш за все, організацію та проведення заходів спрямованих на розшвиток міжкультурного взаєморозуміння студентів.

Формами роботи, що забезпечували полікультурне становлення особистості майбутнього лікаря із сформованою полікультурною компетентністю, були наступні: заходи з використанням методики "занурення в національну культуру": години етнонаціонального спілкування, зустрічі з письменниками, відкриті діалоги, фестивалі національностей, дні національної культури, форум-театри, конкурси творчих робіт, організація екскурсій до музеїв та виставкових залів, проведення конкурсів та вікторин з питань полікультурної взаємодії, проведення психолого-педагогічних тренінгів з виховання міжнаціональної толерантності, дослідницька діяльність студентів з вивчення традицій, історії, культури України та країн світу тощо.

У процесі організації зі студентами-медиками позааудиторної роботи, забезпечення її взаємозв'язку з аудиторною роботою, спрямованого на формування їх полікультурної компетентності, нами було реалізовано низку полікультурних проектів.

Так, у рамках святкування Дня Європейських мов 26 вересня, студентами ЛДМУ було проведено конкурс «День Європейських мов у медичному навчальному закладі». Мета проведення цього конкурсу полягала

у формуванні у молоді європейських цінностей, поглибленні знань студентів про Європейський Союз, популяризації вивчення європейських мов, розвитку толерантності у студентів, вихованні почуття гордості за свій народ, навчанні використовувати новітні медіа.

Форми проведення конкурсу, які пропонувались студентам, включали конкурс знань про європейські мови, конкурс малюнків, робіт декоративно-прикладного мистецтва, плакатів з використанням комп'ютерної техніки, акція до Дня Європейських Мов «Скажімо: Дякую за мови без кордонів!», свято фольклору, конкурс на кращу розповідь народної казки, вечір європейських загадок, прислів'їв, легенд під назвою «Джерела народної мудрості».

По завершенню конкурсу було проведено засідання круглого столу «Мультилінгвізм як шлях до взаєморозуміння та мобільності у сучасній Європі», де були підведені підсумки конкурсу і нагороджені переможці.

Напередодні святкування Дня міста, студентами-луганчанами ЛДМУ було реалізовано виховний проект «Місто моєї любові». Метою проекту було поглибити знання студентів, які приїхали навчатися до Луганську з інших міст та країн світу, з архітектурними ансамблями нашого міста. Учасники проекту зібрали інформацію про архітектурні будівлі міста та представників різних етносів, що створювали їх, та підготували наочну інформацію (буклети, листівки, розгортки). Місцеві студенти провели по місту пішохідні екскурсії „Місто моєї любові” для іноземних студентів. На основі фотографій, які зробили учасники екскурсії, було створено фото- і відео колаж з тією ж назвою.

В рамках святкування Міжнародного дня толерантності (16 листопада) та Міжнародного дня студентів (17 листопада) нами було реалізовано проект «День міжнаціональної студентської єдності». Даний виховний захід було спрямовано на розвиток та зміцнення дружніх взаємовідносин між студентами-медиками різних національностей, розширення знань про культуру зарубіжних країн і формування толерантних стосунків у

студентському середовищі. У рамках першого дня свята пройшли презентації від іноземних студентів-медиків, майстер-класи з різних видів мистецтв (орігамі, каліграфія та інші), знайомство студентів з національними іграми. Наступного дня учасники змогли покуштувати блюда кухонь народів світу й побувати на концерті, де виступали українські й іноземні студенти.

Одним зі шляхів вирішення проблеми формування полікультурної компетентності студентів-медиків стало здійснення проекту «Новорічні традиції народів світу». Святкування нового року – це завжди гарний, добрий настрій, який гуртує людей, поєднує їх в один великий загальний колектив, який очікує чудо, прагне на щастя й готується до наступу нового року, дотримуючись всіляких традицій.

Метою проекту «Новорічні традиції народів світу» було практичне залучення студентів-іноземців до традицій українців, ознайомлення місцевих студентів із цікавими традиціями зарубіжних студентів. Здійснення даного заходу сприяло не пасивному обміну інформацією, а активному залученню у творчу, організаційну, виконавську діяльність, де студенти допомагали й підтримували один одного, перебували в атмосфері співтворчості, приємного спілкування, взаємодопомоги й дружби.

Досягнення поставленої мети дозволило розв'язати наступні завдання:

- сприяння встановленню емоційно-позитивної взаємодії всіх учасників заходу;
- сприяння закріпленню навичок предметно-практичної діяльності й колективної роботи в різнонаціональних групах;
- запобігання агресивності й схильності до неприйняття й ворожості;
- конструювання взаємодопомоги, підтримки;
- створення міцних комунікативних зв'язків;
- сприяння мирному співіснуванню;
- налагодження добрих, дружніх відносин у період усього процесу навчання студентів.

Оскільки проект «Новорічні традиції народів світу» був спрямований на створення й зміцнення дружніх зв'язків, спілкування, мирного співіснування, на формування допомоги й взаємної підтримки через залучення до загального поля очікування й підготовки до нового року, то основними напрямками діяльності були:

- обмін повідомленнями про традиції зустрічі нового року в різних країнах;
- демонстрація різних святочних гадань;
- прослуховування колядок;
- виступ іноземних студентів з їхніми новорічними піснями;
- водіння хороводу;
- майстер-класи з приготування національної традиційної їжі.

Навесні нами було організовано та проведене спортивне свято серед національних співтовариств студентів-медиків «Наш загальний будинок – Земля». Захід проводився з метою формування толерантної міжнаціональної й міжкультурної взаємодії серед студентів. До участі в змаганнях запрошувалися команди в складі 10 людей із числа студентів медичного університету, які представляли різні національні співтовариства. Для участі в змаганнях не було потрібно спеціальної фізичної підготовки. Командам довелося пройти естафету з виконанням спортивних завдань у формі різних майстер-класів. Переможцям були вручені дипломи, кубки, медалі й пам'ятні призи від спонсорів.

Виховання толерантності в людських взаємовідносинах, формування культури міжетнічних стосунків – одне із головних завдань, що ставить у своїй діяльності університетські бібліотеки. Так, наприклад, в бібліотеці Луганського державного медичного університету створенні сприятливі умови для міжетнічного спілкування, спілкування рідними мовами, вивчення літератури авторів різних національностей. В бібліотеці постійно проводяться виставки художньої літератури, створено літературний куточок "Літературне розмаїття", проводяться бібліотечні заняття за темами:

"Взаємодія культур", "Джерела толерантності", "Пізнай свою країну", "Обери друга", "День національної літератури", "Добрі сусіди", "Єдність у розмаїтті", "Жива бібліотека" тощо.

Ефективною формою ознайомлення з літературою авторів різних національностей стала організація літературних читань, постійно діючих бібліотечних виставок, в рамках яких проводилися дискусійні клуби із запрошенням сучасних письменників, поетів, діячів культури.

Одним із цікавих напрямків у цій роботі стало створення пересувних літературних стендів. При створенні пересувних літературних стендів, враховуючи, особливу увагу ми приділили взаємодії різних культур та в доступній для студентів формі розкривати міжлітературні зв'язки, виявляли роль українських письменників і перекладачів у творчості майстрів інших народів та навпаки. Ми підкреслювали також взаємозв'язки різних літератур, особливо тих народів, які мешкають на теренах України з іншими видами мистецтв, зважаючи, що літературний текст як факт мистецтва відображає ознаки конкретної культурної епохи, її філософські концепції. Знайомство з літературними творами на тлі широкого культурологічного контексту сприяло осмисленню фундаментальних цінностей загальнолюдської культури.

Отже, реалізація низки полікультурних проектів у сукупності з іншими освітньо-виховними заходами сприяла забезпеченню взаємодії аудиторної та позааудиторної роботи, спрямованої на організацію міжкультурного діалогу та формування толерантних відносин між студентами медичного ВНЗ в контексті становлення їх як майбутніх фахівців медично-оздоровчої сфери.

Таким чином, на цьому етапі експериментального дослідження нами була проведена робота з реалізації педагогічних умов формування полікультурної компетентності студентів-медиків, яка була пов'язана із впровадженням у навчально-виховний процес медичного ВНЗ комплексу педагогічних умов на основі використання активних та інтерактивних форм й методів навчання та виховання, спрямованих на формування у студентів

прагнення до існування у душі гармонійної єдності загальнолюдських і національних цінностей, прагнення до особистісного самовдосконалення, творчої активності, здатності й готовності сприймати та з повагою і толерантністю ставитися до іншої культури. Аналізу ефективності цієї роботи присвячено наступний підрозділ нашого дисертаційного дослідження.

2.3. Аналіз результатів експериментальної роботи

На контрольно-узагальнювальному етапі нашого експериментально дослідження передбачалось проведення аналізу результатів роботи з формування полікультурної компетентності у студентів медиків у навчально-виховному процесі медичного ВНЗ, а саме проведення оцінки ефективності розроблених та впроваджених у навчально-виховний процес вищих медичних навчальних закладів педагогічних умом. З цією метою нами було проведено повторну діагностику рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків в ЕГ та КГ за визначеними критеріями і в цілому. Методика проведення діагностики залишилася практично незмінною: анкетування, тестування, аналіз результатів поточного й підсумкового контролю знань за допомогою письмових та усних опитувань, проведення індивідуальних і колективних бесід, кількісно-якісний аналіз діяльності й поведінки студентів, а також результатів цих дій, здійснюваних за допомогою педагогічного спостереження. Додатково було застосовано метод експертних оцінок.

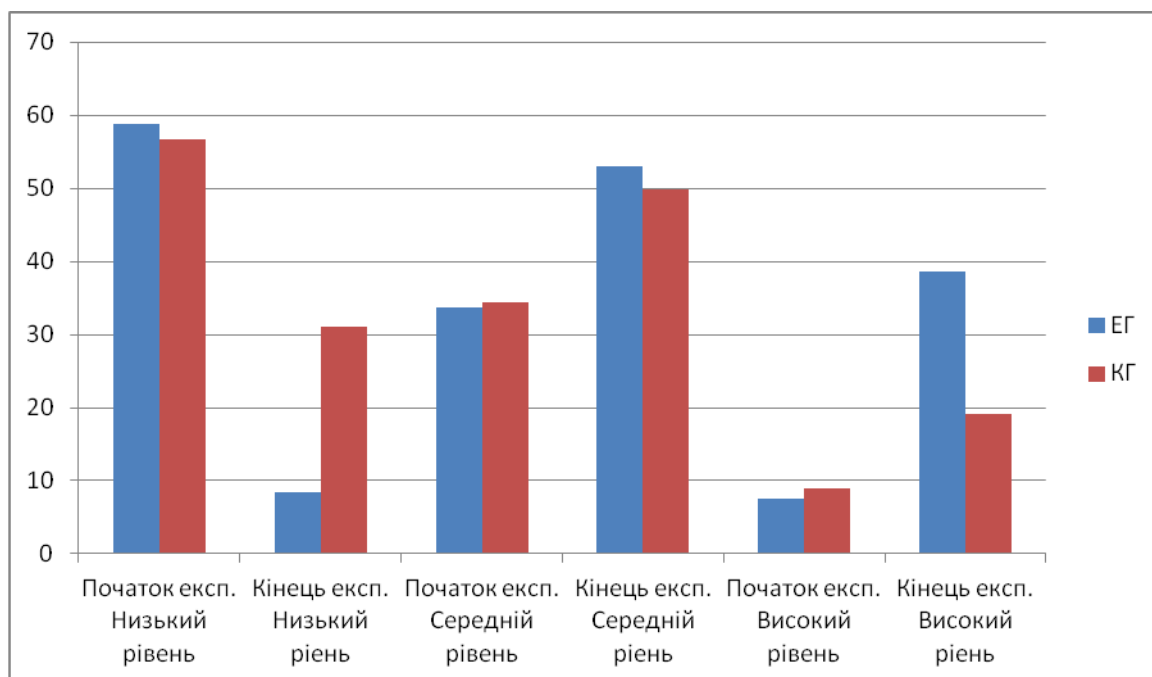
За результатами повторної діагностики було встановлено наступні рівні сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за гностичним критерієм на кінець експерименту, які представлено у табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Результати діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за гностичним критерієм на кінець експерименту

Рівень	ЕГ		КГ	
	абс.	%	абс.	%
Високий	88	38,60	45	19,15
Середній	121	53,07	117	49,79
Низький	19	8,33	73	31,06

Динаміка зміни розподілу студентів ЕГ та КГ за рівнями сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за гностичним критерієм представлена на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Динаміка зміни розподілу студентів ЕГ та КГ за рівнями сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за гностичним критерієм

Як бачимо, по закінченню формульовального етапу експериментальної роботи кількість студентів ЕГ, що мають високий рівень сформованості

полікультурної компетентності за гностичним критерієм, зросла на 71 особу, або на 31,14% і становила більш ніж третину від усіх студентів ЕГ, що брали участь в експерименті. Кількість студентів ЕГ, що знаходяться на середньому рівні сформованості полікультурної компетентності за цим же критерієм, після впровадження у навчально-виховний процес медичного ВНЗ розроблених нами педагогічних умов зросла майже на 20% і становила 53,07%, тобто більшу частину від усіх студентів, що приймали участь в експерименті. Значно скоротилась кількість студентів ЕГ, які мають низький рівень сформованості полікультурної компетентності за гностичним критерієм, – більш ніж на 50%. Ми також відстежуємо позитивні зміни у розподілі студентів КГ за рівнями сформованості полікультурної компетентності за гностичним критерієм: кількість студентів на високому рівні зросла вдвічі, на 15% зросла кількість студентів, що мають середній рівень сформованості полікультурної компетентності, на чверть скоротилась кількість студентів, які перебувають на низькому рівні сформованості даної якості. Проте, у порівнянні із динамікою змін, що її продемонстрували студенти ЕГ, ці дані не є такими вражаючими. Різниця між кількістю студентів ЕГ та КГ, що мають високий рівень сформованості полікультурної компетентності за гностичним критерієм, складає майже 20% на користь студентів ЕГ, в той час як кількість студентів КГ, що мають низький рівень сформованості полікультурної компетентності за гностичним критерієм, на кінець експерименту майже в чотири рази перебільшує кількість їх одногрупників в ЕГ.

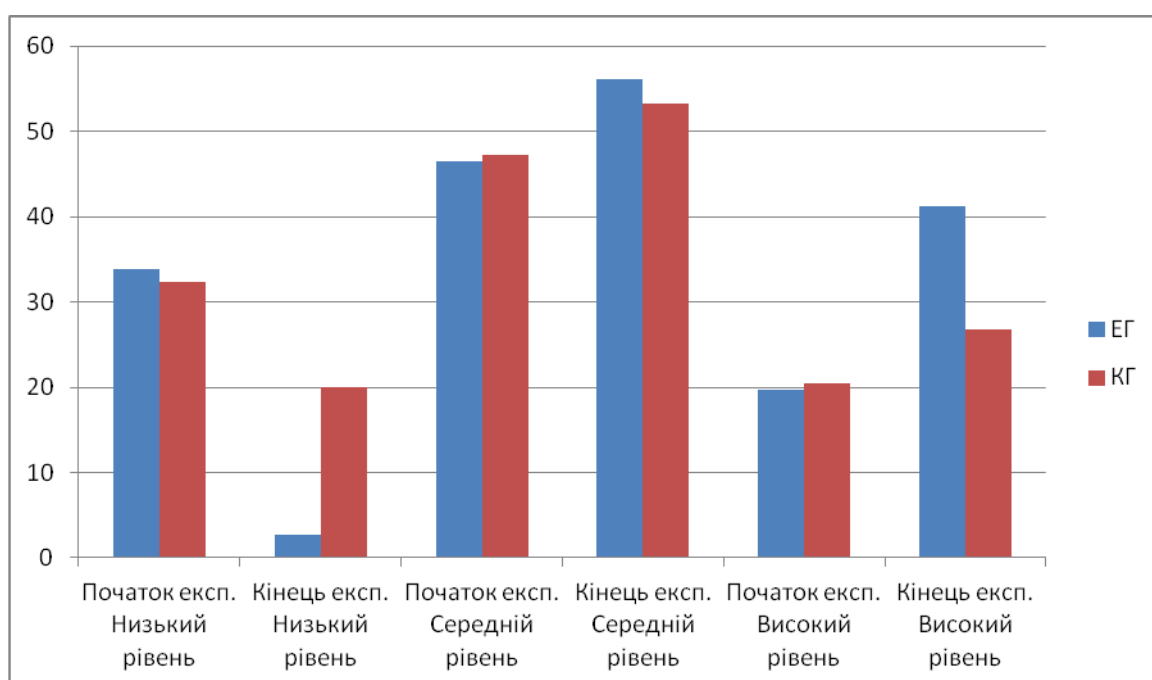
Після проведення повторної діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за мотиваційно-ціннісним критерієм у кінці експерименту ми отримали наступні результати, які представлено у табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Результати діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за мотиваційно-ціннісним критерієм на кінець експерименту

Рівень	ЕГ		КГ	
	абс.	%	абс.	%
Високий	94	41,23	63	26,81
Середній	128	56,14	125	53,19
Низький	6	2,63	47	20,00

Динаміка зміни розподілу студентів ЕГ та КГ за рівнями сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за мотиваційно-ціннісним критерієм представлена на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Динаміка зміни розподілу студентів ЕГ та КГ за рівнями сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за мотиваційно-ціннісним критерієм

Як бачимо, у кінці експерименту студенти обох груп продемонстрували приблизно однакові відсоткові показники на середньому рівні сформованості полікультурної компетентності за мотиваційно-ціннісним критерієм (56,14%

– ЕГ та 53,19% – КГ). Це можна пояснити тим, що й на початку проведення експерименту (на констатувальному етапі) кількість студентів як ЕГ, так і КГ, що мали середній рівень сформованості даної якості, значно превалювала над кількістю студентів, що мали інші рівні. Більш важливою є динаміка змін у розподілу студентів ЕГ та КГ, які перебували на високому та низькому рівнях сформованості полікультурної компетентності за мотиваційно-ціннісним критерієм. Так, кількість студентів ЕГ з високим рівнем сформованості полікультурної компетентності за мотиваційно-ціннісним критерієм зросла на 21,5% і становила 41,23% від загальної кількості учасників експерименту, в той час як цей показник у КГ збільшився лише на 6%. Більш ніж на 31% зменшилася кількість студентів ЕГ з низьким рівнем сформованості полікультурної компетентності за мотиваційно-ціннісним критерієм, в той час як у КГ таких студентів стало менше на 12%.

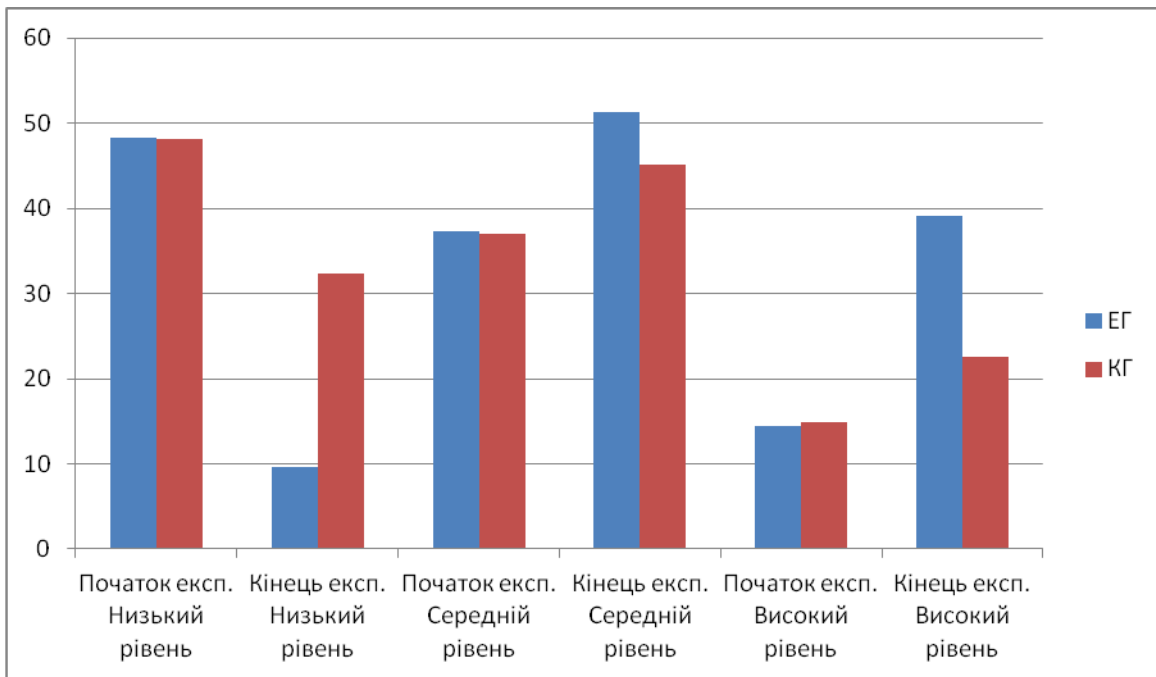
Результати проведення повторної діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за праксеологічним критерієм у кінці експерименту представлено у табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Результати діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за праксеологічним критерієм на кінець експерименту

Рівень	ЕГ		КГ	
	абс.	%	абс.	%
Високий	89	39,04	53	22,55
Середній	117	51,32	106	45,11
Низький	22	9,64	76	32,34

Динаміка зміни розподілу студентів ЕГ та КГ за рівнями сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за праксеологічним критерієм представлена на рис. 2.4.

Рис. 2.4. Динаміка зміни розподілу студентів ЕГ та КГ за рівнями сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за праксеологічним критерієм

Як бачимо, майже втричі збільшилася кількість студентів ЕГ, що мають високий рівень сформованості полікультурної компетентності за праксеологічним критерієм, у порівнянні із ситуацією на початку експерименту. Позитивна динаміка спостерігається і серед студентів ЕГ, що перебувають на середньому рівні сформованості полікультурної компетентності за праксеологічним критерієм, а саме + 14%. Низький рівень сформованості полікультурної компетентності за праксеологічним критерієм продемонструвало майже в'ятеро менша кількість студентів ЕГ у кінці експерименту, ніж на його початку. Зміни у розподілі студентів КГ за рівнями сформованості полікультурної компетентності за праксеологічним критерієм є значно менш вражаючими: + 7,5% на високому рівні, + 8% на середньому рівні та – 16% на низькому рівні.

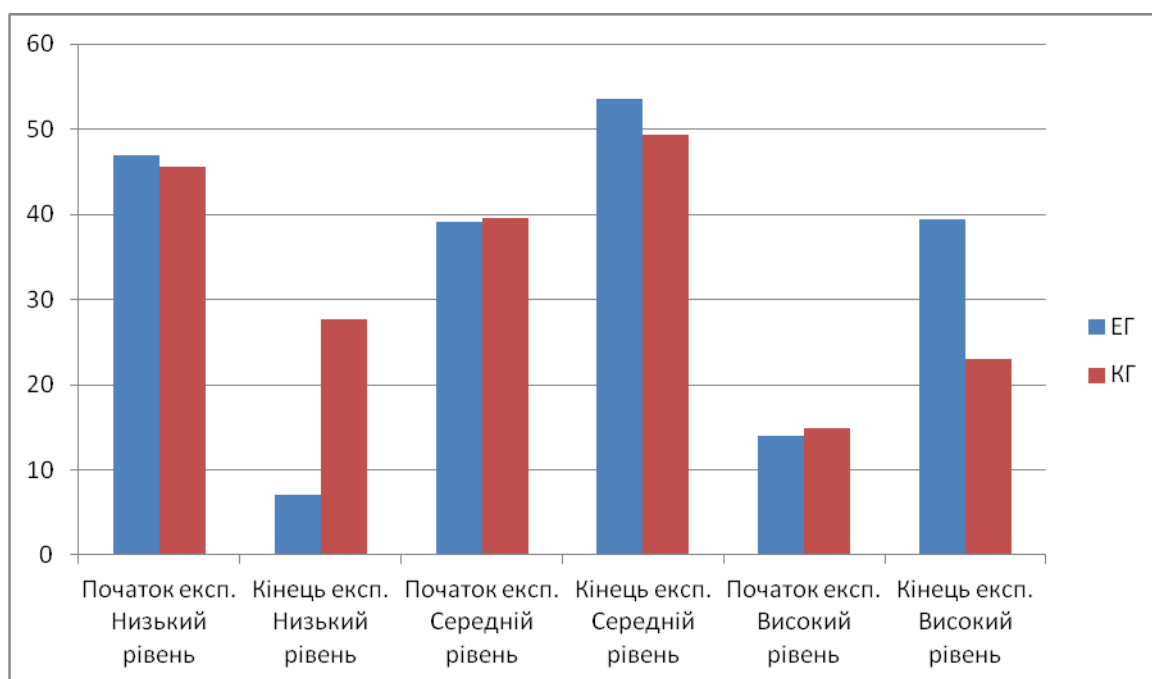
Загальні рівні сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за трьома критеріями на кінець експерименту представлено у табл. 2.12.

Таблиця 2.12

Рівні сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків на кінець експерименту

Рівень	ЕГ		КГ	
	абс.	%	абс.	%
Високий	90	39,47	54	22,98
Середній	122	53,51	116	49,36
Низький	16	7,02	65	27,66

Динаміка зміни розподілу студентів ЕГ та КГ за рівнями сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за трьома критеріями представлена на рис. 2.5.

Рис. 2.5. Динаміка зміни розподілу студентів ЕГ та КГ за рівнями сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків за трьома критеріями

У результаті впровадження у навчально-виховний процес медичного ВНЗ педагогічних умов формування полікультурної компетентності студентів-медиків, їх кількість в ЕГ, що мають високий рівень у кінці експерименту складає 90 осіб (39,47% від загальної кількості студентів в

групі), що на 16,5% більше, ніж студентів КГ. Позитивний приріст студентів з високим рівнем сформованості полікультурної компетентності за всіма критеріями в ЕГ склав майже 25,5% (для порівняння у КГ – 8%). Значно збільшилась кількість студентів ЕГ із середнім рівнем сформованості полікультурної компетентності – з 89 до 122 осіб, або на 14,5% (у КГ – менш ніж на 10%). У шість з половиною разів зменшилась кількість студентів із низьким рівнем сформованості полікультурної компетентності в ЕГ і на кінець експерименту скала всього 16 осіб із 228 в групі, в той час як у КГ більш ніж чверть студентів (27,66%) залишилися на низькому рівні сформованості полікультурної компетентності.

З метою перевірки вірогідності отриманих даних на оцінювально-корекційному етапі експерименту ми застосували метод експертних оцінок. 38 експертів оцінювали кожного студента ЕГ та КГ за кожним показником трьох критеріїв за трибальною системою: 3 бали – показник розвинений, чітко виражений, виявляється часто; 2 бали – показник помітно виражений, але виявляється не постійно, хоча відхилень у негативну сторону не спостерігається; 1 бал – показник виражений, але виявляється обмежено та неефективно. Рівень сформованості полікультурної компетентності за кожним критерієм розраховувався за такою формулою:

$$P = \frac{O}{n * e} ,$$

де P – рівень сформованості полікультурної компетентності за відповідним критерієм;

O – сума балів експертів;

n – кількість показників у відповідному критерії;

e – кількість експертів.

В результаті ми отримали наступні дані щодо рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків в ЕГ та КГ за оцінками експертів, які представлені у табл. 2.13 (для порівняння наводимо їх разом з даними основної методики діагностики).

Таблиця 2.13

**Розподіл студентів ЕГ та КГ за рівнями сформованості
полікультурної компетентності студентів-медиків за оцінками експертів
у порівнянні з даними основної методики діагностики**

Критерій	Рівень	ЕГ				КГ			
		оцінка експертів		основна діагностика		оцінка експертів		основна діагностика	
		абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Гностичний	Високий	84	36,84	88	38,60	47	20,00	45	19,15
	Середній	122	53,51	121	53,07	118	50,21	117	49,79
	Низький	22	9,65	19	8,33	70	29,79	73	31,06
Мотиваційно-ціннісний	Високий	95	41,67	94	41,23	60	25,53	63	26,81
	Середній	130	57,02	128	56,14	128	54,47	125	53,19
	Низький	3	1,32	6	2,63	47	20,00	47	20,00
Праксеологічний	Високий	90	39,47	89	39,04	51	21,70	53	22,55
	Середній	120	52,63	117	51,32	103	43,83	106	45,11
	Низький	18	7,89	22	9,64	81	34,47	76	32,34
За всіма критеріями	Високий	90	39,47	90	39,47	52	22,13	54	22,98
	Середній	124	54,39	122	53,51	117	49,79	116	49,36
	Низький	14	6,14	16	7,02	66	28,08	65	27,66

Як бачимо з табл. 2.13, різниця між даними оцінки експертів та даними, отриманими методами основної діагностики, знаходиться в межах статистичної похибки від 0% до 3%.

Отже, аналіз результатів експериментального дослідження свідчить про ефективність розроблених та впроваджених у навчально-виховний процес медичного ВНЗ педагогічних умов формування полікультурної компетентності студентів-медиків. Сформованість полікультурної компетентності майбутніх медичних працівників відображається у якісному покращенні усвідомлення студентами-медиками полікультурних особливостей професійного оточення, включаючи пацієнтів і колег, пов'язаних з національно-релігійною, віковою, гендерною, соціальною й

іншою приналежністю, поважному відношенні до них; розвинених уміннях діяти згідно до культурних особливостей суб'єктів професійної медичної діяльності, зберігаючи при цьому власну культурну ідентичність; систематичному прояві здатності організовувати конструктивну міжкультурну взаємодію у процесі роботи й використовувати міжкультурні відмінності для збагачення особистого культурного досвіду; володінні знаннями психологічних особливостей сприйняття й поведінки особистості, обумовлених її культурною приналежністю; сформованій здатності забезпечувати полікультурну спрямованість професійної взаємодії, прогнозувати, попереджати й розв'язувати міжкультурні конфлікти у своїй професійній діяльності. Таким чином, гіпотеза дослідження була повністю підтверджена емпіричним шляхом.

Висновки до другого розділу

Експериментальна робота ставила на меті перевірку гіпотези нашого дослідження, яка полягала у припущенні про те, що формування полікультурної компетентності у студентів-медиків у навчально-виховному процесі медичного ВНЗ буде ефективним, якщо розробити та впровадити у навчально-виховний процес вищого медичного навчального закладу таких педагогічних умов:

- 1) актуалізація полікультурного потенціалу змісту дисциплін фахової підготовки студентів-медиків;
- 2) використання в освітньому процесі вищого медичного навчального закладу інтерактивних методів, спрямованих на формування полікультурних якостей студентів-медиків, а також умінь та навичок конструктивного міжкультурного міжособистісного спілкування;
- 3) забезпечення єдності аудиторної та позааудиторної роботи в медичному ВНЗ з метою організації міжкультурного діалогу та формування толерантних відносин між студентами.

Організація експерименту здійснювалася нами відповідно до експериментального плану та передбачала використання контрольної та експериментальних груп і проведення вихідного та підсумкового тестування, а також серії проміжних зрізів, що дозволяло зафіксувати вихідні дані та відстежити динаміку змін у кожній групі.

В експериментальному дослідженні взяли участь 493 майбутніх медичних працівників. Для здійснення педагогічного експерименту були сформовано дві групи: контрольна (КГ) і експериментальна (ЕГ). Загальна кількість студентів у ЕГ склала 228 осіб, до складу КГ увійшло 235 студентів.

Сутнісні характеристики полікультурної компетентності студентів-медиків дозволили нам визначити наступні критерії її сформованості: гностичний, мотиваційно-ціннісний та праксеологічний. Також нами було розроблено зміст показників сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків по кожному із визначених критеріїв та загалом за наступними рівнями: високий, середній та низький.

Для проведення діагностики рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків ми застосовували комплекс методів, які включали в себе проведення анкетування та тестування студентів, аналіз результатів поточного й підсумкового контролю їх полікультурних знань, проведення індивідуальних та колективних бесід, проведення кількісно-якісного аналізу діяльності й поведінки студентів, а також результатів цих дій, здійснюваних за допомогою педагогічного спостереження

Проведена на основі визначених критеріїв та показників діагностика рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків на констатувальному етапі експерименту довела, що біля половини студентів як ЕГ, так і КГ мають низький рівень сформованості даної якості, біля 40% студентів, що приймали участь в експерименті мають середній рівень сформованості полікультурної компетентності, і лише кожний сьомий студент має високий рівень сформованості полікультурної компетентності.

На формувальному (змістовно-діяльнісному) етапі експериментального дослідження нами була проведена робота з реалізації педагогічних умов формування полікультурної компетентності студентів-медиків, а саме: збагачення змісту дисциплін гуманітарного і соціально-економічного та природничо-наукового циклів фахової підготовки студентів-медиків темами, що відбивають основні тенденції розвитку сучасного полікультурного суспільства, завдяки розробці та впровадженню додаткових модулів навчання у зміст таких навчальних дисциплін, як „Медицина і психологія надзвичайних ситуацій”, „Безпека життєдіяльності та основи охорони праці”, „Медичне правознавство”, „Медична етика” та ін.; використання у процесі навчання таких форм та методів організації навчання студентів-медиків, як проблемна лекція-діалог, семінари-дискусії, моделювання проблемних ситуацій, методу ігрового проектування, методу аналізу конкретних ситуацій, імітаційних вправ, методу „мозкового штурму” та „круглого столу”, що сприяло розвитку особистісного та діяльнісного компонентів полікультурної компетентності майбутніх медичних працівників; забезпечення єдності аудиторної та позааудиторної роботи в медичному ВНЗ з метою організації міжкультурного діалогу та формування толерантних відносин між усіма суб’єктами освітньо-виховного процесу, що забезпечувалося реалізацією полікультурного потенціалу позааудиторної виховної роботи у медичному ВНЗ, завдяки таким формам роботи, які збагачували досвід здобутий під час аудиторної роботи, позааудиторною роботою з використанням методики „занурення в національну культуру”.

Аналіз результатів впровадження у навчально-виховний процес медичного ВНЗ педагогічних умов формування полікультурної компетентності студентів-медиків показав, що кількість студентів в ЕГ, що мали високий рівень у кінці експерименту склала 90 осіб (39,47% від загальної кількості студентів в групі), що на 16,5% більше, ніж студентів КГ з таким само рівнем. Позитивний приріст студентів з високим рівнем сформованості полікультурної компетентності за всіма критеріями в ЕГ склав

майже 25,5% (для порівняння у КГ – 8%). Значно збільшилась кількість студентів ЕГ із середнім рівнем сформованості полікультурної компетентності – з 89 до 122 осіб, або на 14,5% (у КГ – менш ніж на 10%). У шість з половиною разів зменшилась кількість студентів із низьким рівнем сформованості полікультурної компетентності в ЕГ і на кінець експерименту скала всього 16 осіб із 228 в групі (7,02%), в той час як у КГ більш ніж чверть студентів (27,66%) залишилися на низькому рівні сформованості полікультурної компетентності.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми формування полікультурної компетентності в студентів-медиків у навчально-виховному процесі вищого медичного навчального закладу, що пов'язане з розробкою та впровадженням відповідних педагогічних умов, які забезпечують ефективність цього процесу.

1. Узагальнення результатів історико-філософського та історико-педагогічного аналізу проблеми дослідження, міждисциплінарного контексту проблеми полікультурної компетентності особистості дає підстави для висновку про актуальність питань полікультурності протягом різних періодів розвитку суспільства, складність та необхідність звернення до вивчення таких соціально-філософських та психолого-педагогічних понять, як „культура”, „мультикультуралізм”, „толерантність”, „міжкультурна взаємодія”, „полікультурна освіта”, „компетентність”, які визначено теоретичним підґрунтям для розкриття сутнісних характеристик ключового поняття дослідження.

2. Аналіз наукової літератури з проблем полікультурної освіти, різних підходів до визначення поняття „полікультурна компетентність”, урахування особливостей професійної діяльності майбутнього лікаря (професійне оточення, включаючи пацієнтів і колег, які характеризуються різною національно-релігійною, віковою, гендерною, соціальною приналежністю; необхідність діяти відповідно до культурних особливостей суб'єктів професійної медичної діяльності, зберігаючи при цьому власну культурну ідентичність, та організувати конструктивну міжкультурну взаємодію в процесі роботи; потреба враховувати психологічні особливості сприйняття й поведінки особистості, що зумовлені її культурною приналежністю, забезпечення полікультурної спрямованості професійної взаємодії, прогнозування, попередження й розв'язання міжкультурних конфліктів у процесі професійної діяльності) дав підстави для визначення ключового

поняття дисертаційної роботи та розкриття його структури й сутнісних характеристик.

Полікультурна компетентність студента-медика ми розглядаємо як компонент професійної компетентності, особистісно-професійну якість, що забезпечує здатність вирішувати професійні завдання в умовах глобального полікультурного середовища сучасного світу на основі здобутих ним полікультурних знань, умінь, навичок та сформованих професійно-особистісних мотивів, цінностей у реальних ситуаціях професійної полікультурної взаємодії з представниками різних соціальних груп, національностей та релігійних конфесій за умови безперечного виконання обов'язку лікаря.

Урахування інтегративного, надпредметного характеру полікультурної компетентності студентів-медиків, її поліфункціональності зумовили виокремлення її компонентів (аксіологічний, мотиваційний, когнітивний, особистісний та діяльнісний), методологічних підходів (діяльнісний, культурологічний, особистісно зорієнтований, компетентнісний) та принципів (цілісності, гуманізації, діалогічності, контрверсивності, мультиаспектності, рефлексивності, суб'єктності, випереджального характеру), на яких ґрунтується процес формування полікультурної компетентності студентів-медиків.

3. Послугуючись теоретико-методичними положеннями щодо організації освітнього процесу у вищих медичних навчальних закладах, ураховуючи ідеї діалогіки в освіті, принцип переходу від етноцентризму до етнорелятивізму (М. Беннет), надпредметний та міжпредметний характер навчально-професійних завдань у процесі формування полікультурної компетентності, наукові положення щодо використання інтерактивних форм і методів навчання у ВНЗ, визначено педагогічні умови формування полікультурної компетентності в студентів-медиків у навчально-виховному процесі вищого медичного навчального закладу: актуалізація полікультурного потенціалу змісту дисциплін фахової підготовки студентів-

медиків; використання в освітньому процесі вищого медичного навчального закладу інтерактивних методів, спрямованих на формування полікультурних якостей студентів-медиків, а також умінь та навичок конструктивного міжкультурного міжособистісного спілкування; забезпечення єдності аудиторної та позааудиторної роботи в медичному ВНЗ з метою організації міжкультурного діалогу та формування толерантних взаємин між студентами.

4. Діагностика рівнів сформованості полікультурної компетентності студентів-медиків на організаційно-діагностичному (констатувальному) етапі дослідження за такими критеріями, як гностичний, мотиваційно-ціннісний та праксеологічний, довела, що близько половини студентів і ЕГ, і КГ мають низький рівень сформованості цієї якості (46,92% та 45,54% відповідно), біля 40% студентів – середній рівень сформованості полікультурної компетентності (39,04% в ЕГ та 39,57% у КГ), і лише кожному сьомому студенту притаманний високий рівень сформованості полікультурної компетентності (14,04% в ЕГ та 14,89% у КГ).

5. Установлено ефективність реалізації на формувальному (змістовно-діяльнісному) етапі дослідження теоретично обґрунтованих педагогічних умов формування полікультурної компетентності студентів-медиків у навчально-виховний процес медичного ВНЗ шляхом: збагачення змісту дисциплін гуманітарного й соціально-економічного та природничо-наукового циклів фахової підготовки студентів-медиків темами, що відбивають основні тенденції розвитку сучасного полікультурного суспільства, завдяки розробці та впровадженню додаткових модулів навчання у зміст таких навчальних дисциплін, як „Медицина і психологія надзвичайних ситуацій”, „Безпека життєдіяльності та основи охорони праці”, „Медичне правознавство”, „Медична етика” та ін.; використання у процесі навчання таких форм і методів організації навчання студентів-медиків, як проблемна лекція-діалог, семінари-дискусії, моделювання проблемних ситуацій, методу ігрового проектування, методу аналізу конкретних ситуацій, імітаційних вправ,

методу „мозкового штурму” та „круглого столу”, що сприяло розвитку особистісного та діяльнісного компонентів полікультурної компетентності майбутніх медичних працівників; забезпечення єдності аудиторної та позааудиторної роботи в медичному ВНЗ з метою організації міжкультурного діалогу та формування толерантних відносин між усіма суб’єктами освітньо-виховного процесу, що забезпечувалося реалізацією полікультурного потенціалу позааудиторної виховної роботи в медичному ВНЗ, завдяки таким формам роботи, які збагачували досвід, здобутий під час аудиторної роботи, позааудиторною роботою з використанням методики „занурення в національну культуру”.

6. Доведено педагогічну доцільність упровадження спецкурсу „Особистість лікаря в сучасному полікультурному просторі” з використанням активних та інтерактивних методів навчання, що сприяло ефективному формуванню в них таких професійно особистісних якостей, як емпатія, толерантність у міжнаціональних, міжкультурних та соціальних відносинах, гуманізм, комунікабельність, які забезпечують розвиток у майбутнього лікаря вміннями позитивного спілкування та взаємодії у полікультурному середовищі, удосконалення вмінь аналізувати наявну полікультурну ситуацію й самовизначатися в ній, гнучко реагувати на її зміни, здійснювати саморегуляцію поведінки з позицій гуманізму й толерантності.

7. Аналіз результатів експериментальної роботи на контрольньо-узагальнювальному етапі показав значне зростання кількості студентів ЕГ з високим рівнем сформованості полікультурної компетентності до 39,47% порівняно із 22,98% студентів у КГ. Позитивний приріст студентів з високим рівнем сформованості полікультурної компетентності за всіма критеріями в ЕГ склав майже 25,5% (для порівняння у КГ – 8%). Значно збільшилась кількість студентів ЕГ із середнім рівнем сформованості полікультурної компетентності – з 89 до 122 осіб, або на 14,5% (у КГ – менш ніж на 10%). У шість з половиною разів зменшилась кількість студентів із низьким рівнем

сформованості полікультурної компетентності в ЕГ і на кінець експерименту скала всього 16 осіб із 228 в групі (7,02%), водночас у КГ більш ніж чверть студентів (27,66%) залишилися на низькому рівні сформованості полікультурної компетентності.

Наше дисертаційне дослідження, маючи достатнє теоретичне обґрунтування та вірогідну експериментальну довідність, все ж не може вирішити усі питання, пов'язані з проблемою формування полікультурної компетентності студентів-медиків. Перспективи наукового пошуку ми бачимо у вдосконаленні процедури оцінювання рівнів полікультурної компетентності студентів-медиків, у розробці комплексної програми формування даної компетентності на основі реалізації різноманітних навчальних і виховних проектів з урахуванням професійних інтересів майбутніх медичних працівників, у вивченні зарубіжного досвіду вирішення проблеми формування полікультурної компетентності у майбутніх лікарів та його адаптації до умов вітчизняної вищої медичної школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абелян В. Х. Социально-педагогические аспекты становления культуры межнациональных отношений субъектов образовательного процесса : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Абелян Вреж Хоренович. – Майкоп, 1998. – 122 с.
2. Абрамова Г. А. Деловые игры : теория и организация / Г. А. Абрамова, В. А. Степанович. – Екатеринбург : Деловая книга, 1999. – С. 30 – 106.
3. Агадуллин Р. Р. Поликультурна освіта : методолого-теоретичний аспект / Р. Р. Агадуллин // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 3 (44). – С. 18 – 29.
4. Агранат Ю. В. К вопросу о содержании и структуре поликультурной личности будущих специалистов социальной сферы / Ю. В. Агранат // Высшее образование сегодня, № 9 . – М. : Высшее образование сегодня, 2008. – С. 64 – 67.
5. Алексеев А. И. Роль некоторых факторов в выборе профессии врача / А. И. Алексеев // Здравоохранение РФ. – 1982. – № 3. – С. 37 – 39.
6. Алексеев Е. Н. О проблемах внедрения инновационных технологий на клинических кафедрах / Е. Н. Алексеев // Использование информационных образовательных технологий и электронных средств обучения в вузе : материалы науч.-метод. конф. / редкол.: В. А. Снежицкий (отв. ред.) и др. – Гродно : ГрГМУ, 2011. – С. 3 – 5.
7. Ананьян Е. Генезис становлення і розвитку ідей полікультурної освіти / Е. Ананьян // Рідна школа, 2006. – № 2. – С. 12 – 14.
8. Андрійчук О. Я. Виховання гуманності у студентів медичного коледжу в процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Андрійчук Ольга Ярославівна. – К., 2004.

9. Андрущенко В. П. Пріоритети розвитку освіти ХХІ ст. / В. П. Андрущенко // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. – К. : Знання України, 2000. – С. 3 – 11.
10. Аношкина В. Л. Политкультурное образование в современном российском социуме (на примере технологии "диалога культур" [Електронний ресурс] / В. Л. Аношкина, С. В. Резванов. – Режим доступа : <http://www.i-u.ru/biblio/archive/resvanov%5Fobrasovanie/04.aspx>
11. Антонюк О. В. Формування етнополітики в Україні : історичні та теоретико-методологічні засади / О. В. Антонюк. – К., 1999.
12. Антонюк Р. І. Полікультурне виховання, полікультурна свідомість та відповідальність / Р. І. Антонюк // Проблеми освіти. – К., 2001. – Вип. 24. – С. 29 – 37.
13. Арасланова А. Т. Формирование коммуникативной компетентности студентов в условиях медицинского колледжа : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Арасланова Алия Талгатовна – Оренбург, 2008. – 237 с.
14. Аристотель. Сочинения: В 4-х т. – М.: Мысль, 1978. – Т. 2. – 687 с.
15. Афіньська декларація "Міжкультурна освіта: керування різноманітністю, зміцнення демократії" 16 квітня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/uchred_docs/afinsk_dekl.htm
16. Бабаліч В. А. Формування у студентів медичного коледжу готовності до пропаганди і реалізації ідей здорового способу життя у майбутній професійній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Бабаліч Вікторія Анатоліївна. – Кіровоград, 2006. – 196 с.
17. Бабенко П. А. Формирование толерантности как профессиональной компетентности в процессе подготовки будущих врачей : дис. ... кандидата педагогических наук : 13.00.08 / Бабенко Полина Александровна. – Ростов-на-Дону, 2009. – 155 с.

18. Багатокультурність і освіта. Перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти України. Аналітичний огляд та рекомендації / За ред. О. Гриценка. – К.: УЦКД, 2001. – 96 с.
19. Байденко В. И. Болонский процесс : структурная реформа высшего образования Европы / В. И. Байденко. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, Российский новый университет, 2003.
20. Бакальчук В. О. Толерантність як ціннісна складова української культурної ідентичності / В. О. Бакальчук // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 2(3). – С. 153 – 158.
21. Баркова Э. В. Межкультурные коммуникации как средство становления гуманизма XXI века / Э. В. Баркова // Межкультурный и межрелигиозный диалог в целях устойчивого развития : материалы междунар. конф. Москва, Рос. Академия гос. службы при Президенте Российской Федерации, 13-16 сентября 2007 г. / под общ. ред. В. К. Егорова. – М. : Изд-во РАГС, 2008. – 846 с. – С. 233 – 235.
22. Барнс Л.Б. Преподавание и метод конкретных ситуаций / Л. Б. Барнс, К. Р. Кристенсен, Э. Дж. Хансен // пер. с англ. / под ред. А. И. Наумова. – М., 2000. – 501 с.
23. Батвинков Н. И. Роль лекционного курса в формировании клинического мышления у студентов / Н. И. Батвинков // Использование информационных образовательных технологий и электронных средств обучения в вузе : материалы науч.-метод. конф. / редкол. : В. А. Снежицкий (отв. ред.) и др. – Гродно : ГрГМУ, 2011. – С. 163 – 164.
24. Бателаан П. Межкультурное образование – больше, чем долг / П. Бателаан. – М. : Просвещение, 2002. – С. 243.
25. Бахтин М. М. К методологии гуманитарных наук / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М., 1994. – С. 57.
26. Бахтин М. М. Философия поступка / М. М. Бахтин // Философия науки и техники. – М., 1986.

27. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики: учебник / Ф. С. Бацевич. – 2-е вид., доп. – К. : ВЦ „Академія”, 2009. – 376 с.
28. Бейлін П. Поговори со мной, доктор / П. Бейлін. – К. : Радянський письменник, 1980. – 368 с.
29. Белик А. А. Культурология : Антропологические теории культур / А. А. Белик. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1999. – 241 с.
30. Белогуров А. Ю. Фактор поликультурности в контексте этнонациональной стратегии развития российского образования / А. Ю. Белогуров // Проблемы поликультурного образования : междунар. сб. науч. ст. – Махачкала : ДГУ, 2001. – С. 43 – 51.
31. Белоконева Е. В. Формирование гуманистических ценностей у студентов медицинских вузов в процессе изучения иностранного языка : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Белоконева Елена Владимировна. – Елец, 2012. – 232 с.
32. Бенкс Дж. Мультикультурное образование : цели и измерения / Дж. Бенкс // Новые ценности образования : культуросообразная школа. – М., 2002. – Вып. 11. – С. 188 – 192.
33. Бережнова Л. Н. Этнопедагогика : учеб. пособие / Л. Н. Бережнова, И. Л. Набок, В. И. Щеглов. – М. : Академия, 2007. – 240 с.
34. Бермус А. Г. Концептуальные и методологические основы педагогической поддержки в поликультурном социально-воспитательном пространстве [Электронный ресурс] / А. Г. Бермус // Режим доступа : http://rspu.edu.ru/science/conferences/01_04_09/2bermus.html
35. Бессарабова И. С. Поликультурное образование в России и США: к постановке проблемы / И. С. Бессарабова // Современные проблемы науки и образования. – 2008. – № 5.
36. Библиер В. С. От наукоучения к логике культуры / В. С. Библиер. – М., 1991.

37. Библер В. С. Школа диалога культур. Целостная концепция школы диалога культур. Теоретические основы программы / В. С. Библер // Психологическая наука и образование. – 1996. – № 4. – С. 24 – 27.
38. Бібік Н. М. Компетентісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Н. М. Бібік // Компетентісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи. – К. : К.І.С., 2004. – С. 47 – 52.
39. Бігич О. Б. Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції : курс лекцій / О. Б. Бігич, Н. Ф. Бориско, Г. Е. Борецька та ін. / за ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2011. – 344 с.
40. Білоус Т. М. Виховання толерантності в студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Білоус Тамара Миколаївна. – Рівне, 2004. – 231 с.
41. Бойко А. І. Лібералізм як світоглядна засада філософського аналізу особистісно орієнтованого навчання / А. І. Бойко // Філософські обрії. Науково-теоретичний журнал інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України та Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Вип. 22. – Київ-Полтава, 2009. – С. 226 – 235.
42. Бойченко В. В. Полікультурне виховання молодших школярів у навчально-виховному процесі школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Бойченко Валентина Василівна. – Умань, 2006. – 202 с.
43. Болгаріна В. Культура і полікультурна освіта / В. Болгаріна, І. Лощенова // Шлях освіти. – 2002. – №1. – С. 2 – 6.
44. Болонская Декларация 19 июня 1999 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://nkaoko.kz/bolon_process/key_documents_of_the_bologna_process/136/
45. Большой психологический словарь / Под ред. Б. Г. Мещерякова и В. П. Зинченко. – М. : Олма-ПРЕСС, 2004. – 672 с.
46. Большой энциклопедический словарь. – М. : Большая рос. энцикл.; СПб.: Норинт, 1997. – 1257 с.

47. Бондырева С. К. Феномен толерантности в системе межэтнических отношений С. К. Бондырева // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика). – М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК». – 2003. – С. 9 – 20.

48. Борисенко О. І. Психологічна адаптація слухачів-іноземців підготовчого факультету вищого медичного закладу освіти : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.02 / Борисенко Олександр Іванович. – Вінниця, 2000. – 244 с.

49. Борисенков В. П. Поликультурное образовательное пространство России : история, теория, основы проектирования / В. П. Борисенков, О. В. Гукаленко, А. Я. Данилюк. – Москва-Ростов-на-Дону, 2004.

50. Борисова О. Б. Полікультурні основи професійного саморозвитку сучасного вчителя / О. Б. Борисова // Освіта Донбасу. – 2010. – № 1 (138). – С. 41 – 47.

51. Борисова О. В. Соціально-історична антропологія : Електронний навчальний посібник / О. В. Борисова. – Луганськ 2009. – 270 с.

52. Бороноев А. О. Этническая психология / А. О. Бороноев, В. Н. Павленко. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1994.

53. Борытко Н. М. Педагогика : учеб. пособие / Н. М. Борытко, И. А. Соловцова, А. М. Байбаков / под ред. Н. М. Борытко. – М. : Академия, 2007. – 496 с.

54. Бубер М. Я и ты / М. Бубер. – М. : Высшая школа, 1993. – 175 с.

55. Буюева Л. П. Человек : деятельность и общение / Л. П. Буюева. – М. : Мысль, 1978. – 216 с.

56. Булах І. Є. Медична інформатика в модулях. Практикум / І. Є. Булах. – К. : Медицина, 2009. – С. 7 – 25.

57. Булыгина М. В. Педагогические условия развития культурологической компетенции при обучении иностранным языкам: дис. ... канд. пед. наук / М. В. Булыгина. – Екатеринбург, 1997. – 173 с.

58. Бурман Л. В. Педагогічні умови формування діалогічних умінь у студентів вищих навчальних педагогічних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Л. В. Бурман. – Тернопіль, 2008. – 21 с.
59. Бухарина Т. Л. Педагогические основы профессиональной ориентации молодежи на медицинскую профессию : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 : Бухарина Татьяна Леонидовна. – М., 1998. – 361 с.
60. Валицкая А. П. Культуротворческая школа: концепция и модель образовательного процесса / А. П. Валицкая // Педагогика. – № 4. – 1998. – С. 12 – 18.
61. Варданын Ю. В. Строеие и развитие профессиональной компетентности специалиста с высшим образованием : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра пед.наук. – М., 1999. – 40 с.
62. Васецька Л. І. Методика навчання професійного російського мовлення студентів-іноземців вищого медичного закладу : дис. ... канд. наук : 13.00.02 / Васецька Лариса Іванівна. – 2005.
63. Васильева О. В. Педагогические условия развития социальной активности студентов медицинского колледжа : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Васильева Ольга Валентиновна. – Тюмень, 2008. – 193 с.
64. Васютенкова И. В. Сущностные аспекты и актуальность поликультурного образования в современных условиях / И. В. Васютенкова // Личность, общество и образование в современной социокультурной ситуации : Межвуз. сб. науч. тр. – СПб. : ЛОИРО, 2007. – 574 с.
65. Великий психологічний словник / Заг. ред. Б. Мещеряков, В. Зінченко. – К. : Прайм-Єврознак, 2003. – 672 с.
66. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з. Дод., допов. на CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2009. – 1736 с.

67. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: Контекстный подход : метод. пособие / А. А. Вербицкий. – М. : Высшая школа, 1991. – С. 127 – 130.
68. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М., 1989.
69. Вернадский В. И. Размышления натуралиста / В. И. Вернадский. – М., 1977.
70. Верхратський С. А. Історія медицини / А. Верхратський, П. Ю. Заблудовський. – К., 1991. – 431 с.
71. Видт И. Е. Культурологические основы образования / И. Е. Видт. – Тюмень : ТГУ, 2002. – 164 с.
72. Висоцька О. В. Канадський досвід полікультурного виховання толерантної особистості / Висоцька О. В. // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, 2012. – № 1(236) : Педагогічні науки. – С. 122 – 127.
73. Віденська декларація та Програма дій від 25.06.1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_504
74. Волик Л. В. Полікультурний світогляд майбутнього вчителя – актуальна проблема сучасної професійної освіти / Л. В. Волик // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2003. – № 3. – С. 77 – 84.
75. Волков Г. Н. Педагогика национального спасения / Г. Н. Волков. – Элиста : АПП «Джангар», 2003. – 440 с.
76. Волков Г. Н. Этнопедагогика : учеб. / Г. Н. Волков. – М. : Академия, 1999. – 168 с.
77. Воронина Н. И. Теоретическая культурология : учеб. : в 2 ч. / Н. И. Воронина ; 2-е изд., перераб. и доп. – Саранск : Красный Октябрь, 2006. – 228 с.

78. Воронович В. П., Бизунков А. Б. Игровые технологии в преподавании медицинских дисциплин / В. П. Воронович, А. Б. Бизунков / Гл. ред. В. И. Стражаў. – Минск : БДУ, 2009. – № 2. – С. 68 – 70.
79. Вострова С. В. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні особливості сучасного англомовного медичного дискурсу (на матеріалі медичних текстів з проблематики ВІЛ/СНІДу) : дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / Вострова Світлана Володимирівна. – К., 2003.
80. Галузеві стандарти вищої освіти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://testcentr.org.ua/index.php/menu-methwork.html>
81. Гасанов З. Т. Национальные отношения и воспитание культуры межнационального общения / З. Т. Гасанова // Педагогика. – 1996. – № 6. – С. 51 – 55.
82. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер. – М. : Наука, 1977. – 703 с.
83. Гершунский Б. С. Культура памяти на пороге третьего тысячелетия / Б. С. Гершунский // Педагогика. – № 2. – 2000. – С. 90 – 102.
84. Гершунский Б. С. Менталитет и образование / Б. С. Гершунский. – М., 1996.
85. Ги Л. Прикладная педагогическая психология / Л. Ги. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. – 416 с.
86. Гис В. Й. Формування та розвиток полікультурної компетентності засобами іноземної мови / В. Й. Гис // Англ. мова та л-ра : наук.-метод. журн. – 2010. – № 6. – С. 2 – 6.
87. Глушко А. Н. Психолого-эргономические основы и средства профессионализации студентов медицинских вузов : дис. ... д-ра психол. наук. – М., 2006.
88. Голик Л. О. Полікультурна освіта в Україні / Л. О. Голик, Т. В. Клищенко, М. Ю. Красовицький, Г. І. Левченко // Завуч. – 1999. – № 29/35 (жовтень). – С. 3 – 4.

89. Грива О. А. Соціально-педагогічна модель формування толерантності у дітей та молоді в полікультурному суспільстві / О. А. Грива // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Київ-Житомир : вид-во ЖДУ, 2004. – Кн. 1. – С. 46 – 52.
90. Громкова М. Т. Модульное обучение на основе компетенций : Учебно-методическое пособие / М. Т. Громкова. – М. : Изд-во РГАУ – МСХА имени К. А. Тимирязева, 2009. – 96 с.
91. Гукаленко О. В. Поликультурное образование : теория и практика : моногр. / О. В. Гукаленко. – Ростов н/Д, 2003. – 510 с.
92. Гулецька Я. Г. Полікультурна освіта студентської молоді в університетах США : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / Я. Г. Гулецька. – Київ, 2008. – 20 с.
93. Гуревич П. С. Культурология : учеб. пособ. / П. С. Гуревич. – М. : Знание, 1996. – 286 с.
94. Гуревич П. С. Философия культуры / П.С. Гуревич. – М. : NOTA BENE, 2001. – 352 с.
95. Гурьянова Т. Ю. Формирование поликультурной компетентности студентов ссузов (на материале обучения иностранному языку) : автореф. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Т. Ю. Гурьянова. – Чебоксары, 2008.
96. Данилова Л. Формирование поликультурной компетентности студентов [Электронный ресурс] / Л. Данилова // Режим доступа: <http://uchitel2.valuehost.ru/journal/journ03-07/journ03-07p1.html>
97. Данилюк А. Я. Теория интеграции образования / А. Я. Данилюк. – Ростов-на-Дону, 2000. – 440 с.
98. Двіжона О. В. Психологічні особливості формування професійних якостей майбутнього медичного психолога. : дис... канд. наук : 19.00.07 / Двіжона Оксана Володимирівна. – 2004.
99. Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии или убеждений. Резолюция 36/55

Генеральной Ассамблеи ООН от 25 ноября 1981 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_284

100. Декларация о мерах по ликвидации международного терроризма. Утверждена резолюцией 49/60 Генеральной Ассамблеи от 9 декабря 1994 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_502

101. Декларация принципов толерантности. Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференцией ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года / Век толерантности : Научно-публицистический вестник. – М. : МГУ, 2001. – С. 131 – 137.

102. Декларация Мехіко щодо політики у сфері культури. ЮНЕСКО, Міжнародний документ 06.08.1982 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_730

103. Декларация про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. Резолюція 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_318

104. Декларация про расу та расові забобони ЮНЕСКО. Міжнародний документ від 27.11.1978 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_906

105. Делянченко В. М. Виховання навичок толерантної поведінки в полікультурному студентському середовищі / В. М. Делянченко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, 2013. – № 3 (262) : Педагогічні науки. – С. 249 – 257.

106. Демокрит. Изречения Демокрита. История зарубежной дошкольной педагогики : Хрестоматия // Сост. Н. Б. Мчедлидзе и др. – М. : Просвещение, 1986. – 464 с.

107. Денисов И. Н. Общая врачебная практика (семейная медицина) : перспективы развития / И. Н. Денисов // Здравоохранение. – 2003. – № 12. – 1522 с.

108. Джура О. Д. Глобалізаційні виклики життєтворчій функції освіти / О. Д. Джура // Філософські обрії. Науково-теоретичний журнал інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України та Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Вип. 22. – Київ-Полтава, 2009. – С. 216 – 225.

109. Джуринский А. Н. Поликультурное воспитание : сущность и перспективы развития / А. Н. Джуринский // Педагогика. – 2002. – № 10. – С. 93.

110. Джуринский А. Н. Развитие образования в современном мире : учеб. пособ. для студ. вузов, обуч. по пед. спец. / А. Н. Джуринский. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : ВЛАДОС, 2004. – 239 с.

111. Дианова В. М. Введение в культурологию : курс лекций / В. М. Дианова // под ред. Ю. Н. Солонина, Е. Г. Соколова. – СПб., 2003. – С. 125 – 130.

112. Дианова В. М. Постмодернистская философия искусства: Истоки и современность / В. М. Дианова. – СПб. : Петрополис, 1999. – 238 с.

113. Дмитриев Г. Д. Многокультурное образование / Г. Д. Дмитриев. – М., 1999.

114. Дмитриев Г. Д. Многокультурность как дидактический принцип / Г. Д. Дмитриев // Педагогика. – 2000. – №10. – С. 3 – 12.

115. Добровська Л. М. Комп'ютерні експертні системи в професійному навчанні майбутніх лікарів (на пропедевтичному етапі) : дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Добровська Людмила Миколаївна. – К., 2003. – 223 с.

116. Довгополова Я. В. Формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу : дис... канд. пед. наук : 13.00.05 / Довгополова Я. В. – Луганськ : Б.в., 2007. – 206 с.

117. Доморовская О. Г. Социально-педагогические условия адаптации студентов-мигрантов в культурном образовательном пространстве вуза :

автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : 13.00.08 / О. Г. Доморовская. – Ростов-на-Дону, 2007. – 22 с.

118. Доника А. Д. Комплексный анализ формирования профессионально значимых качеств у студентов-медиков : дис. ... канд. медицинских наук : 14.00.52 / Доника Алена Димитриевна. – Волгоград, 2005. – 148 с.

119. Дороз В. Розвиток ідей полікультурної освіти в контексті світового досвіду / В. Дороз. – С. 69 – 74.

120. Дороз В. Філософія гуманізму, крос-культуралізму та синергетики як теоретико-методологічна основа полікультурної освіти / В. Дороз // Рідна школа. – 2009. – № 2-3. – С. 21 – 25.

121. Дротянко Л. Г. Герменевтичні процедури в системі вищої освіти / Л. Г. Дротянко // Філософські обрії. Науково-теоретичний журнал інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України та Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Вип. 22. – Київ-Полтава, 2009. – С. 204 – 215.

122. Дубасенюк О. А. Проблема полікультурної підготовки студентів у зарубіжній педагогічній науці і практиці / О. А. Дубасенюк, Н. В. Якса // Професійна освіта : педагогіка і психологія : Польсько-український, україно-польський щорічник / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. – Вип. X.11. – Ченстохова-Київ, 2010. – С. 91 – 98.

123. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления / Д. Дьюи. – М., 1997. – 208 с.

124. Дьюи Д. Школа и общество. История зарубежной дошкольной педагогики : Хрестоматия / Д. Дьюи // Сост. Н. Б. Мчедлидзе и др. – М. : Просвещение, 1986. – 464 с.

125. Епифанцева А. С. Формирование иноязычной коммуникативной компетентности студента медицинского колледжа : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Епифанцева Анна Сергеевна. – 2010. – 199 с.

126. Ершов В. А. Формирование поликультурного мышления – путь преодоления межкультурных конфликтов / В. А. Ершов // Мир образования – образование в мире. – 2002. – № 1. – С. 111 – 115.

127. Євтух В. Б. Тенденції етнонаціонального розвитку українського суспільства / В. Б. Євтух // Етнічні спільноти України : довідник / Ін-т етнічних, регіональних та діаспорозначих студій. – К. : Фенікс, 2001. – С. 4–13.

128. Жукова М. И. Социально-психологические факторы успешности деятельности врача : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. психол. наук / М. И. Жукова. – М., 1990.

129. Жуковский И. Б. Глобализация : новый мировой порядок в образовании / И. Б. Жуковский. – М., 2005. – 166 с.

130. Журавльова Л. П. Психологія емпатії : монографія / Л. П. Журавльова. – Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2007. – 328 с.

131. Заблоцька О. С. Міжнародний досвід формування компетенцій / О. С. Заблоцька // Вісник Житомирського державного університету. – Вип. 42. – Педагогічні науки. – 2008. – С. 20 – 24.

132. Заиченко Г. А. Некоторые методологические вопросы взаимоотношения национальной психологии и общечеловеческих ценностей / Г. А. Заиченко // Сб. научных трудов (доклады, статьи, философские заметки). – Днепропетровск : Научное образование, 2001. – С. 184 – 186.

133. Закір'янова І. А. Формування соціокультурної компетентності у майбутніх учителів іноземної мови в процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 / І. А. Закір'янова. – К., 2006. – 19 с.

134. Закон України „Про вищу освіту” : офіційний текст від 17 січня 2002 р. № 2984-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 8. – С. 1 – 43.

135. Зверева І. Д. Культура життєвого самовизначення. Програма інтегративного курсу для учнів загальноосвітніх закладів. Глосарій понять

та термінів. / Наукове керівництво та редакція І. Д. Звереві. – К. – 2004. – 87 с.

136. Зеер Э. Ф. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования / Э. Ф. Зеер, Э. Сыманюк // Высшее образование в России. – 2005. – № 4. – С. 23 – 29.

137. Зеер Э. Ф. Психология профессий : учеб. пособие для студентов вузов / Э. Ф. Зеер. – 3-е изд. – М. : Академический Проект; Фонд «Мир», 2005. – 360 с.

138. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учеб. для вузов / И. А. Зимняя. – 2-е изд., доп., испр. и перераб. – М. : Логос, 2003. – 384 с.

139. Зиновьев Д. В. Социокультурная толерантность – ее сущностные характеристики / Д. В. Зиновьев // Парадигма. – 1998. – № 1. – С. 50 – 61.

140. Зинченко В. П. Человек развивающийся. Очерки российской психологии / В. П. Зинченко, Е. Б. Моргунов. – М. : Тривола, 1994. – 304 с.

141. Зюзіна Т. Реалізація принципів полікультурності та етизації в організації культурологічного напрямку : (змістовно-процесуальний аспект) / Зюзіна Т. О. // Освіта Донбасу, 2007. – № 3. – С. 86 – 93.

142. Зязюн І. А. Гуманістична парадигма в освіті / І. А. Зязюн // Вища освіта в Україні : реалі, тенденції, перспективи розвитку. – К. : Знання, 1996. – С. 8–12.

143. Зязюн І. А. Культура і суспільство / І. А. Зязюн // Українська та зарубіжна культура : навч. посібник. – К. : Знання, 2002. – С. 46 – 66.

144. Иванова Е. О. Содержание образования: культурологический подход / Е. О. Иванова, И. М. Осмоловская, И. В. Шалыгина // Педагогика. – 2005. – № 1. – С. 13 – 19.

145. Иванова Н. В поликультурном мире / Н. Иванова, И. Мнацакян // Высшее образование в России. – 2003. – № 1. – С. 140 – 145.

146. Иконникова С. Н. Многополярный мир и векторы развития культуры в XXI веке / С. Н. Иконникова // Векторы развития культуры на

грани тисячелетий : матеріали междунар. науч. конф. – СПб. : Изд-во СПбГУКИ, 2001. – С. 7–14.

147. Иконникова С. Н. Теория культуры : учеб. / С. Н. Иконникова, В. П. Большаков. – СПб. : Питер, 2008. – 592 с.

148. Исаев И. Ф. Творческая самореализация учителя : культурологический подход / И. Ф. Исаев, М. И. Ситникова. – Москва–Белгород : БГУ, 1999. – 224 с.

149. Каган М. С. Философия культуры / М. С. Каган. – СПб., 1996.

150. Кайдалова Л. Г. Професійне спілкування фахівців фармації : посіб. для провізорів-інтернів зі спец. „Загальна фармація”, „Клінічна фармація” / Л. Г. Кайдалова – Х. : Вид-во НФаУ, 2013. – 82 с.

151. Кайдалова Л. Г. Психологія спілкування : навч. посіб / Л. Г. Кайдалова, Л. В. Пляка. – Х. : НФаУ, 2011. – 132 с.

152. Калінін В. О. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами діалогу культур : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Калінін Вадим Олександрович. – Житомир, 2005. – 173 с.

153. Квасниця І. Полікультурне виховання майбутнього громадянина як складова національного / І. Квасниця // Початкова школа, 2009. – № 4. – С. 43 – 46.

154. Кларин М. В. Интерактивное обучение – инструмент освоения нового опыта / М. В. Кларин // Педагогика. – № 7. – 2002.

155. Клепко С. Цінності буття і цінності освіти / С. Клепко // Філософські обрії. Науково-теоретичний журнал інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України та Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Вип. 10. – Київ-Полтава, 2003. – С. 260 – 271.

156. Клиненко Т. Культурний плюралізм: ідейні, правові засади і українські реалії / Клиненко Т. // Зміни у свідомості українського суспільства на зламі тисячоліть. – К., 2001. – С. 176 – 182.

157. Ковальчук О. С. Теорія і практика полікультурної освіти в сучасній школі Росії : наукове дослідження / О. С. Ковальчук, Л. О. Голік. – Луцьк : Надстир'я, 2003. – 176 с.
158. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике (междисциплинарный) : для учащихся, студентов, аспирантов, учителей и преподавателей вузов / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. ; СПб. : МарТ, 2005. – 448 с.
159. Козлова Антуанетта Георгиевна. Теоретические основы педагогики ненасилия СПб., 1997. – 372.
160. Козырев В. А. Гуманитарная образовательная среда : языковая культура / В. А. Козырев. – СПб. : РГПУ, 1999. – 107 с.
161. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения : В 2-х т. / Я. А. Коменский // Академия пед. наук СССР. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 2. – 576 с.
162. Компанієць В. О. Сутність і особливості сучасного полікультурного виховання / В. О. Компанієць // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Київ – Житомир : Вид-во ЖДУ, 2004. – Вип. 6. – Кн. 1. – С. 62 – 67.
163. Кон И. С. Социологическая концепция Герберта Спенсера / И. С. Кон // История буржуазной социологии XIX — начала XX века / под ред. И. С. Кона. – М. : Наука, 1979. – С. 40 – 52.
164. Конвенція 1951 р. про статус біженців. ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 28. 07. 1951 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_011
165. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 18.12.1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_207

166. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти. ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 14 грудня 1960 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_174

167. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 09.12.1948 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_155

168. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

169. Конвенція про права дитини. ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 20.11.1989 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021

170. Конституція України. Верховна Рада України; Закон від 28.06.1996 № 254к /96 ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

171. Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року. МОН, № 1/9-584 від 20 серпня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/30817/

172. Концепція виховної роботи зі студентами ДЗ „Луганський державний медичний університет” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kr.farm-bad.ru/>

173. Концепція громадянського виховання. Міністерство освіти і науки України // Інф. Зб. Мін. Освіти України. – 2000. – № 22. – С. 7 – 20. Кузьменко В. В., Гончаренко Л. А. Формування полікультурної компетентності вчителів загальноосвітньої школи : навч. посібник / В. В.Кузьменко, Л. А.Гончаренко – Херсон: РІПО, 2006 – 92 с.

174. Концепція гуманітарної освіти України : Педагогічні концепції / Всеукраїнське Педагогічне Товариство ім. Г.Ващенка; Київський

національний ун-т ім. Т. Г. Шевченка; Ін-т українознавства; Академія наук вищої освіти України; Ред. тижневика „Освіта”. – К. : Школяр, 1997.– 149 с.

175. Концепція національного виховання студентської молоді. Рішення Колегії МОН України від 25.06.09 року. Протокол № 7/2-4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/4310/

176. Координаційна рада з виховної роботи та соціального розвитку ДЗ „Луганський державний медичний університет” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kr.farm-bad.ru/>

177. Корончик А. С., Кузмицкий Н. И. Метод кейсов в проведении практических занятий по предмету «Судебная медицина» (методика и организация) / А. С. Корончик, Н. И. Кузмицкий // Использование информационных образовательных технологий и электронных средств обучения в вузе : матер. науч.-метод. конф. / редкол.: В. А. Снежицкий (отв. ред.) и др. – Гродно : ГрГМУ, 2011. – С. 211 – 213.

178. Костюков Н. Н. Формирование интереса к учению у студентов медицинского вуза : дис. ... канд. психол. наук / Костюков Н. Н. – М., 1980. 160 с.

179. Котенко О. В. Розвиток полікультурної компетентності вчителів світової літератури в системі післядипломної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 / О. В. Котенко. – К., 2011. – 20 с.

180. Красовицький М. Ю. Проблеми полікультурної освіти і виховання в загальноосвітній школі / М. Ю. Красовицький // Полікультурна освіта в Україні : зб. статей. – К., 1999. – С. 16 – 19.

181. Кребер А. Конфигурации развития культуры / А. Кребер // Антология исследований культуры. – Т. 1. – Интерпретация культуры. – СПб. : Университетская книга, 1997. – С. 465 – 498.

182. Кремень В. Г. Вища освіта і наука – пріоритетні сфери розвитку суспільства у 21 столітті : Доповідь на підсумковій колегії М-ва освіти і

науки 28 лютого 2003 р. / В. Г. Кремень // Вища школа. – 2002. – № 4/5. – С. 3 – 33.

183. Кривонос О. Б. Формування професійно-творчих умінь студентів медичних коледжів у навчальній діяльності : дис. ... канд. наук : 13.00.09 / Кривонос Ольга Борисівна. – 2008.

184. Криченко Е. В. Акмеологические особенности смысложизненных стратегий врачей урологической специализации : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. психол. наук / Е. В. Криченко. – Ростов-н/Д, 2006.

185. Кропачева М. Л. Приобщение студентов медицинского вуза к профессиональной этико-деонтологической культуре (на материале преподавания гуманитарных дисциплин) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Кропачева Марина Леонидовна. – Ижевск, 2012. – 229 с.

186. Крылова Н. Б. Культурология образования / Н. Б. Крылова. – М. : Народное образование. 2000.

187. Крылова Н. Б. Формирование культуры будущего специалиста: Метод, пособие / Н. Б. Крылова. – М. : Высш. шк., 1990. – 142 с.

188. Кузнецова І. В. Педагогічні умови формування емпатійної культури студентів вищих медичних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Кузнецова Ірина Василівна. – Х., 2004. – 205 с.

189. Кузьменко В. В. Виховання толерантності – запорука діалогу культур / В. В. Кузьменко, Л. А. Гончаренко // Педагогіка толерантності. – 2004. – № 4. – С. 11 – 14.

190. Кузьменко В. В. Формування полікультурної компетентності вчителів загально-освітньої школи : навч. посібник / В. В. Кузьменко, Л. А. Гончаренко. – Херсон : РІПО, 2006. – 92 с.

191. Культура добрососедства для родителей: полезная информация, советы и рекомендации / Авт.-сост.: М. А. Араджиони, И. В. Брунова-Калисецкая, О. Е. Духнич, О. К. Смирнов / под общ. ред. М. А. Араджиони. – Симферополь : АнтикВА, 2008. – 44с.

192. Культурологія : учебник / под ред. Ю. Н. Солонина, М. С. Кагана. – М. : Высшее образование, 2005. – 566 с.
193. Кульчицький О. Риси характерології українського народу / О. Кульчицький // Енциклопедія Українознавства. – I (загальна частина). – Т. 2. – Мюнхен - Нью-Йорк, 1949. – С. 708 – 718.
194. Куренкова К. М. Формування професійних цінностей майбутніх медичних сестер у процесі фахової підготовки / дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Куренкова Катерина Михайлівна. – Харків, 2009. – 253 с.
195. Лебедева Н. М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию / Н. М. Лебедева. – М., 1999. – С. 208 – 209.
196. Лекторский В. А. Идеалы и реальность гуманизма / В. А. Лекторский // Вопросы философии. – 1994. – № 6. – С. 27 – 32.
197. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46 – 54.
198. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность. Изд. 2-ое / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.
199. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. 2-е изд. доп. / А. Н. Леонтьев. – М. : Мысль, 1965. – 572 с.
200. Лиотар Ж.-Ф. Знание в постиндустриальном обществе / Ж.-Ф. Лиотар // Alma mater (Вестник высшей школы). – 2008. – № 4. – С. 53 – 56.
201. Лігоцький А. О. Теоретичні основи проектування сучасних освітніх систем / А. О. Лігоцький; АПН України, Інститут педагогіки і психології професійної освіти. – К. : Техніка, 1997. – 210 с.
202. Лісовий М. І. Формування професійного мовлення майбутніх медичних працівників у вищих медичних навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Лісовий Микола Іванович. – Вінниця, 2006. – 196 с.
203. Лозинська Л. Ф. Виховання толерантності у студентів вищих медичних навчальних закладів : автореф. на здобуття наук. ступ. канд. пед.

наук : спец. 13.00.07 „Теорія і методика виховання” / Л.Ф. Лозинська. – Луганськ : Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля, 2014. – 20 с.

204. Лотман Ю. М. Культура и взрыв / Ю. М. Лотман. – М., 1992.

205. Лощенова І. Ф. Полікультурне виховання майбутніх учителів у процесі вивчення іноземних мов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Лощенова Ірина Феліксівна. – К., 2004. – 224 с.

206. Лощенова І. Ф. Розвиток ідеї полікультурного виховання у світовій педагогічній думці / І. Ф. Лощенова // Педагогіка і психологія. – К., 2002. – № 1–2. – С. 68 – 76.

207. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти : навч. посібник. – К. : Центр „Магістр-S” Творчої спілки вчителів України, 1996. – 256 с.

208. Льюис Р. Д. Деловые культуры в международном бизнесе. От столкновения к взаимопониманию / Р. Д. Льюис. – М., 1998.

209. Мазепа Х. П. Організаційно-педагогічні умови виховної роботи в медичному коледжі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Мазепа Христина Петрівна. – К., 2001. – 220 с.

210. Макаев В. В. Поликультурное образование – актуальная проблема современной школы / В. В. Макаев, З. А. Малькова, Л. Л. Супрунова // Педагогика. – 1999. – № 4. – С. 3 – 10.

211. Максимова Э. А. Формирование профессиональной компетентности студентов медицинских учебных заведений информационно-коммуникационными средствами : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Максимова Эльвира Анатольевна. – Ульяновск, 2005. – 224 с.

212. Малий словник історії України / Відповідальний редактор Валерій Смолій. – К. : Либідь, 1997.

213. Малькова З. А. Поликультурное образование как область научного знания / З. А. Малькова // Мир на Северном Кавказе через языки, образование, культуру (Тезисы докладов 2 Международного конгресса 15-20 сентября 1998 года).

214. Маркарян Э. С. Культура как способ деятельности / Э. С. Маркарян // Вопросы философии. – 1977. – № 11. – С. 126 – 144.
215. Маркарян Э. С. Науки о культуре и императивы эпохи / Э. С. Маркарян. – М., 2000. – 127 с.
216. Марков А. П. Аксиологические и антропологические ресурсы национально-культурной идентичности : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра культур. / А. П. Марков. – СПб., 2000. – 41 с.
217. Маркова А. К. Психология профессионализма / Маркова А. К. – М. : «Знание», 1996. – 308 с.
218. Мартынова М. А. Развитие культуротворческих ценностей в системе образовательной подготовки студентов высшей медицинской школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Мартынова Марина Алексеевна. – М., 2009. – 202 с.
219. Медведева Г. А. Формирование межкультурной компетентности студентов в деловом общении : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : 13.00.08 / Г.А. Медведева. – Челябинск, 2008. – 22 с.
220. Медицинское образование в мире и в Украине / Ю. В. Поляченко, В. Г. Передерий, А. П. Волосовец, В. Ф. Москаленко и др. – Харьков : ИПП «Контраст», 2005. – 464 с.
221. Межведилова Л. Б. Инфокоммуникационные технологии в профессиональной подготовке студентов медицинских вузов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Межведилова Луиза Бремовна. – Ставрополь, 2005. – 148 с.
222. Межуев В. М. Культура и история / В. М. Межуев. – М. : Политинздат, 1977. – 199 с.
223. Межуев В. М. Философия культуры. Эпоха классики : курс лекций / В. М. Межуев. – М. : Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2003. – 200 с.
224. Мельник А. І. Формування професійно-пізнавальної спрямованості студентів вищих медичних навчальних закладів у процесі

навчання іноземних мов : дис. ... канд. наук : 13.00.04 / Мельник Алла Іванівна. – 2008.

225. Менская Т. Б. Поликультурное образование : Программы и методы / Т. Б. Менская // Общество и образование в современном мире: Сб. матер. из зарубеж. опыта. Вып. 2. – М., 1993.

226. Мид М. Культура и мир детства / М. Мид. – М., 1988.

227. Милерян В. Е. Методические основы подготовки и проведения учебных занятий в медицинских вузах (методическое пособие) / В. Е. Милерян. – Киев, «Крещатик», 1998. – 64 с.

228. Миронова Г. В. Организация мультикультурного образовательного пространства педагогического колледжа : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : 13.00.08 / Г. В. Миронова. – Волгоград, 2007. – 25 с.

229. Митина Л. М. Психология труда и профессионального развития учителя : учеб. пособ. для высш. пед. учеб. заведений / Л. М. Митина. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 320 с.

230. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. ООН; Конвенція, Міжнародний документ, Заява від 21.12.1965 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_105

231. Міжнародний кодекс медичної етики. Всесвітня медична асоціація, Кодекс, Міжнародний документ 01.10.1949 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/990_002

232. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043

233. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042

234. Мілерян В. Є. Методичні основи підготовки та проведення навчальних занять у медичних вузах. Методичний посібник для слухачів ФПК первинних циклів / В. Є. Мілерян. – К., 2006. – 80 с.

235. Мордань О. І. Полікультурне виховання в сучасній школі [Електронний ресурс]. / О. І. Мордань // Режим доступу : <http://nauka.zinet.info/6/mordan.php>

236. Мруга М. Р. Оцінка клінічної компетентності студентів медичних навчальних закладів за допомогою стандартизованих пацієнтів / М. Р. Мруга, І. Є. Булах // Медична освіта. – 2000. - № 4. – С. 14 – 19.

237. Мубинова З. Ф. Педагогика этничности и толерантности : теория, практика, проблемы / З. Ф. Мубинова. – Уфа : Издание Башкирского университета, 2000. – 136 с.

238. Мясоедов А. М. Динамика профессиональной медицинской культуры: от традиционализма к «открытым» проблемам / А. М. Мясоедов // Вестник БДУ / Гл. ред. В. И. Стражаў. – Мінск : БДУ, 2009. – № 4. – С. 69 – 72.

239. Нечаева Е. А. Подготовка педагога к профессиональной деятельности в мультикультурном коллективе учащихся : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Е. А. Нечаева. – Калининград, 2008. – 25 с.

240. Ничкало Н. Г. Сучасні проблеми розвитку системи неперервної професійної освіти : вітчизняний і зарубіжний досвід / Н. Г. Ничкало // Неперервна професійна освіта, філософія, педагогічні парадигми, прогноз / за ред. В. Г. Кременя. – К. : Наукова думка, 2003. – С. 58 – 81.

241. Носкова С. В. Компетентностная модель специальной подготовки преподавателя к педагогической деятельности в поликультурной среде медицинского вуза : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : 13.00.08 / С. В. Носкова. – Саратов, 2007. – 26 с.

242. Овчарук О. Ключові компетентності: Європейське бачення / О. Овчарук // Управління освітою. – 2004. – № 2. – С. 6 – 9.

243. Огурцов А. П. Постмодернистский образ человека и педагогика / А. П. Огурцов // Человек. – 2001. – № 4. – С. 17 – 26.
244. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова // РАН. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
245. Ольшанский Д. А. Психоаналитические концепции у Жака Деррида / Д. А. Ольшанский. – Берлин : LAMBERT Academic Publishing, 2011. – 132 с.
246. Островская Л. В. Формирование педагогической культуры и этики в системе подготовки студентов-медиков : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01, 13.00.08 / Островская Лидия Васильевна. – М., 2004. – 325 с.
247. Офіційний сайт Івано-Франківського Національного медичного університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ifnmu.edu.ua/uk/>.
248. Офіційний сайт Луганського державного медичного університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lsmu.edu.ua/>.
249. Офіційний сайт Національного медичного університету імені О.О. Богомольця [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nmu.ua/>.
250. Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства / Ю. В. Павленко. – К., 2000.
251. Панфилова А. П. Инновационные педагогические технологии : Активное обучение : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. П. Панфилова. – М. : Издательский центр «Академия», 2009. – 192 с.
252. Педагогика : Большая современ. энцикл. / Авт.-сост. Е. С. Рапацевич. – Минск : Современ. слово, 2005. – 720 с.
253. Педагогическая энциклопедия. – М. : Сов. энциклопедия, 1965. – Т. 2. – 626 с.
254. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б. М. Бим-Бад. – М. : Большая Рос. энцикл., 2003. – 528 с.

255. Першукова О. Формуючи „європейську свідомість” (європейський досвід структурування соціокультурного компонента змісту навчання іноземної мови) / О. Першукова // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2005. – № 2. – С. 15 – 20.

256. Пехота О. М. Особистісно-орієнтоване навчання: підготовка вчителя : Монографія / О. М. Пехота, А. М. Старєва. – 2-е вид. доп. та перероб. – Миколаїв : Вид-во «Іларіон», 2007. – 276 с.

257. Платон. Диалоги / Платон // пер. с древнегреч. В.Н. Карпова ; вступ. ст. Р. Светлова. – СПб. : Азбука, 2000. – 445 с.

258. Платонова Н. А. Воспитание межэтнической толерантности студентов педколледжа : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : 13.00.08 / Н. А. Платонова. – Барнаул, 2007. – 21.

259. Подымова Л. С. Теоретические основы подготовки учителя к инновационной деятельности : дис. ... д-ра пед. наук / Л. С. Подымова. – М., 1995. – 395 с.

260. Пометун О. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – С. 16 – 33.

261. Порох Д. О. Соціально-педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих медичних навчальних закладах України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Порох Дар'я Олександрівна. – Луганськ : [б.в.], 2011. – 272 с.

262. „Порядок денний на ХХІ століття”, прийнятий Конференцією ООН з навколишнього середовища та розвитку, Ріо-де-Жанейро, 3–4 червня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21.shtml. – Назва з екрана.

263. Про Національну доктрину розвитку освіти. Президент України; Указ, Доктрина від 17.04.2002 № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>

264. Програма розвитку вищої медичної освіти в Україні до 2015 року. МОЗ України, Кабінет Міністрів України від 23.11.2010 № 69158/1/1-10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20101227_p.html#2

265. Проект Концепції громадянської освіти та виховання в Україні. МОН, від 29.11.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mon.gov.ua/img/.../doc_30112012.doc

266. Психологические факторы учебной успешности студентов // Психологические факторы успешности обучения в медицинском вузе / Под ред. В. А. Аверина, Б. С. Кибрика. – Ярославль : ЯГМИ, 1990. – С. 41 – 56.

267. Психологический словарь / под ред. В. В. Давыдова, А. В. Запорожца, Б. Ф. Ломова и др. – М. : Просвещение, 1983. – 480 с.

268. Психология личности и труда врача : Курс лекций / Б. А. Ясько. – Ростов-н/Д : Феникс, 2005. – 304 с.

269. Пугачева Е. А. Формирование толерантности студентов в поликультурной среде вуза : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Е. А. Пугачева. – Нижний Новгород, 2008.

270. Рекомендації до Концепції полікультурної освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://culturalstudies.in.ua/knigi_3_d_1.php

271. Рубинштейн С. Л. Принцип творческой самодеятельности: к философским основам современной педагогики / С. Л. Рубинштейн // Вопросы психологии. – 1986. – № 4. – С. 101 – 109.

272. Руденко І. П. Співіснування етносів і культур у межах політичної нації / І. П. Руденко // Діалог культур і духовний розвиток людини : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – К, 1995. – С. 214 – 217.

273. Рудь М. В. Формування громадянських якостей старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи (в умовах полікультурного регіону) : дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / Рудь Марія Валентинівна. – Луганськ : ЛДПУ ім. Тараса Шевченка, 2002.

274. Савченко О. Я. Ознаки особистісно-орієнтованої підготовки майбутнього вчителя / О. Я. Савченко // Творча особистість вчителя : проблеми теорії і практики : Зб. наук. пр. НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К. : НПУ, 1997. – С. 3 – 5.

275. Садовничий В. А. Роль образования и науки при переходе к устойчивому развитию / В. А. Садовничий // Alma mater (Вестник высшей школы). – 2002. – № 10. – С. 9 – 14.

276. Садыкова Л. Р. Поликультурное образование – актуальная проблема высшего учебного заведения / Л. Р. Садыкова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [//http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2004/issue4/Educate5.htm](http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2004/issue4/Educate5.htm)

277. Сафина З. Н. Ключевые компетенции как компонент модели специалиста [Электронный ресурс] / З. Н. Сафина // Режим доступа: <http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2001/issue1/vest1.html>

278. Світова художня культура: Від первісного суспільства до початку середньовіччя : навч. посібник / О. П. Щолокова, С. В. Шип, О. Л. Шевнюк, О. М. Семашко. – К. : Вища шу., 2004. – 175 с.

279. Силкина Т. В. Формирование социального статуса медицинской сестры : дис. ... канд. социол. наук / Силкина Т. В. – Волгоград, 2002. – 187 с.

280. Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих : навч.-метод. посіб. / С. О. Сисоєва. – К. : ВД «ЕКМО», 2011. – 324 с.

281. Ситаров В. А. Педагогика ненасилия / В. А. Ситаров, В. Г. Маралов. – М. : МИП «НВ. Магистр», 1994. – 132 с.

282. Січкарук О. Інтерактивні методи навчання у вищій школі : навч.-метод. посіб. / О. Січкарук. – К. : Таксон, 2006. – 88 с.

283. Скуратівський В. Соціогуманітарна сфера українського суспільства: стан та пріоритети розвитку / В. Скуратівський // Вісник НАДУ. – 2003. – № 3. – С. 414 – 418.
284. Слостенин В. А. Педагогика / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов. – М. : изд-во «Академия», 2002. – 576 с.
285. Словарь-справочник по педагогике / авт.-сост. В. А. Мижериков; под общ. ред. П. И. Пидкасистого. – М. : ТЦСфера, 2004. – 448 с.
286. Словник-довідник з професійної педагогіки / За ред. А. В. Семенової. – Одеса : Пальміра, 2006. – 272 с.
287. Соколов Б. Г. Культура и глобальные проблемы современности / Б. Г. Соколов // Культурология : учеб. / под ред. Ю. Н. Солонина, М. С. Кагана. – М. : Высшее образование, 2005. – С. 426 – 439.
288. Соколов Е. Г. Субъект культуры / Е. Г. Соколов // Культурология : учеб. / под ред. Ю. Н. Солонина, М. С. Кагана. – М. : Высшее образование, 2005. – С. 82 – 100.
289. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности / Г. У. Солдатова. – М. : Прогресс, 1998. – 250 с.
290. Солодка А. К. Теорія та практика полікультурного виховання старшокласників / А. К. Солодка // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – К.–Житомир : вид-во ЖДУ, 2004. – Кн. 1. – С. 72 – 75.
291. Солонин Ю. Н. Культурология и философия культуры / Ю. Н. Солонин // Культурология : учеб. / под ред. Ю. Н. Солонина, М. С. Кагана. – М. : Высшее образование, 2005. – С. 39 – 47.
292. Солонин Ю. Н. Понятие культуры: методологические и онтологические проблемы ее сущности / Ю. Н. Солонин // Введение в культурологию : курс лекций // под ред. Ю. Н. Солонина, Е. Г. Соколова. – СПб., 2003. – С. 14 – 33.
293. Сорокин П. Социальная и культурная динамика : Исслед. изм. в больших системах искусства, истины, этики, права и обществ. отношений =

Social & Cultural dynamics : A Study of Change in Major Systems of Art, Truth, Ethics, law and Social Relationships / Питирим Сорокин; Пер. с англ. В. В. Сапова. – Санкт-Петербург : Изд-во Рус. Христиан. гуманитар. Ин-та, 2000. – 1054 с.

294. Стебакова Д. А. Личностные особенности студентов медучилища с разными типами самоактуализации : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. психол. наук / Д. А. Стебакова. – М., 2010. – 25 с.

295. Степин В. С. Культура / В. С. Степин // Вопросы философии. – 1999. – № 8. – С. 9 – 12.

296. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология / Т. Г. Стефаненко. – М. : Институт психологии РАН, «Академический проект», 1999. – 320 с.

297. Столяренко А. М. Психология и педагогика : учеб. пос. для вузов / А. М. Столяренко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001.

298. Субетто А. И. Качество образования как синтезатор. Качество образования : концепции, проблемы / А. И. Субетто, Н. А. Селезнева // Материалы III Международной научно-методической конференции. – Новосибирск, 2000. – С. 15 – 16.

299. Сумцов М. Ф. Дослідники народного мистецтва : Біобібліографічні нариси / М. Ф. Сумцов / За ред. М. Селівачова. – Київ: Ант, 2008.

300. Супрунова Л. Л. Этнопедагогика как источник поликультурного образования. Этнопедагогика – педагогика жизни / Л. Л. Супрунова. – Элиста : «АПП «Джангар», 2001. – С. 68 – 70.

301. Сучасний тлумачний словник української мови : 100000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Х. : Школа, 2009. – 1008 с.

302. Сущенко А. В. Проблема професійно-педагогічної підготовки майбутніх викладачів вищої школи до роботи в умовах полікультурного середовища [Електронний ресурс] / А. В. Сущенко. – Режим доступу : http://www.bdpu.org/scientific_published/pedagogics_1_2005/18

303. Табачковський В. Г. Світоглядно-антропологічні колізії процесу глобалізації / В. Г. Табачковський // Людина і культура в умовах глобалізації. – К. : ПАРА-ПАН, 2003. – С. 22 – 34.
304. Тайлор Э. Первобытная культура / Э. Тайлор. – М., 1989.
305. Тайчинов М. Г. Развитие национального образования в поликультурном, многонациональном обществе / М. Г. Тайчинов // Педагогика. – 1999. – № 2. – С. 30 – 37.
306. Тарарышкина М. А. Формирование профессионально-личностной культуры студентов в образовательном процессе высшей медицинской школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Тарарышкина Мария Александровна. – М., 2007. – 180 с.
307. Татур Ю. Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалистов / Ю. Г. Татур // Высшее образование сегодня. – М., 2004. – № 3.
308. Тейлор Ч. Мультикультурализм и политика признания / Ч. Тейлор. – М., 2004. – 172 с.
309. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М., 2000.
310. Терно С. Полікультурна освіта: чи потрібна вона Україні? / С. Терно // Історія в школах України, 2008. – № 9. – С. 15 – 20.
311. Тимофієва М. П. Психологія здоров'я / М. П. Тимофієва, О. В. Двіжона. – Чернівці : Книги-XXI, 2009. – 296 с.
312. Тимошук І. В. Педагогічні умови виховання у студентів медичного технікуму гуманістичних цінностей : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Тимошук Ірина Володимирівна. – Вінниця, 2004. – 236 с.
313. Тлумачний словник // Українська мова: Енциклопедія. Редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

314. Толковый словарь русского языка / под ред. Дмитриева Д. В. / М. : ООО «Издательство Астрель», 2003. – 1578 с.
315. Томенко Т. Ю. Формирование социально-коммуникативной компетентности в профессиональной подготовке студентов медицинского колледжа : дис. канд. пед. наук : 13.00.08 / Томенко Татьяна Юрьевна. – Саратов, 2006. – 198 с.
316. Уваркіна О. В. Формування комунікативної культури студентів вищих медичних закладів освіти в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Уваркіна Олена Василівна. – К., 2003.
317. Уваров М. С. Поликультурный синтез как парадигма гуманитарного образования / М. С. Уваров // Вопросы культурологии. – 2005. – № 8. – С. 15 – 19.
318. Уткин А. И. Новый мировой порядок / А. И. Уткин. – М. : ЭКСМО, 2006. – 640 с.
319. Федюнина С. М. Концептуальные основания и условия мультикультуризма в современном российском обществе : автореф. ... д-ра. соц. наук / С. М. Федюнина. – Саратов, 2007.
320. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – М. : Республика, 2001. – 719 с.
321. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА. – М, 2001. – 576 с.
322. Філіпчук Г. Г. Глобалізація і етнокультурні цінності української освіти / Г. Г. Філіпчук // Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти : педагогічна майстерність, творчість, технології : зб. наук. пр. / за заг. ред. Н. Г. Ничкало. – Харків : НТУ „ХПІ”, 2007. – 644 с.
323. Флиер А. Я. Культурология для культурологов / А. Я. Флиер. – М. : Акад. проект, 2000. – С. 92.
324. Фомина Т. К. Иностранные студенты в медицинском вузе России : интериоризация профессиональных ценностей : интериоризация

профессиональных ценностей : дис. ... д-ра социол. наук : 14.00.52 / Фомина Татьяна Константиновна. – Волгоград, 2004. – 289 с.

325. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне / Ю. Хабермас // Пер. с нем. – М. : Издательство «Весь Мир», 2003. – 416 с.

326. Хайруллин Р. З. Формирование культуры межнационального общения и толерантности в молодежной среде / Р. З. Хайруллин. Мир психологии : Научно-методический журнал. – 2009. – № 3. – М. ; Воронеж. – С. 85 – 93.

327. Хацаева Д. Т. Личность преподавателя медицинского вуза, как фактор успешности педагогической деятельности / Д. Т. Хацаева // Актуальные проблемы современной педагогики (под редакцией Н. Ю. Белогурова). – Владикавказ : СОГУ, 2006.

328. Хенви Р. Достижимая глобальная перспектива / Р. Хенви. – Рязань, 1994. – С.70.

329. Художня культура України : навч. посіб. / Л. М. Масол, С. А. Ничкало, Г. І. Веселовська, О. І. Оніщенко // За заг. ред. Л. М. Масол. – К. : Вища школа, 2006.

330. Хупсарокова А. М. Содержание поликультурной компетентности педагога [Электронный ресурс] / А. М. Хупсарокова. – Режим доступа : <http://www.fan-nauka.narod.ru/2008-1.html>

331. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2.

332. Шадриков В. Д. Психология деятельности человека / В. Д. Шадриков. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2013. – 464 с.

333. Шалин В. В. Толерантность: культурная норма и политическая необходимость : монография / В. В. Шалин. – Ростов-на-Дону, 2000. – 356 с.

334. Шаян В. Віра забутих предків // В. Шаян. – Лондон – Гага: Млин, – 1979. – 24 с.

335. Шестопалова С. Г. Условия адаптации студентов в образовательном пространстве российского медицинского вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Шестопалова Светлана Григорьевна. – М., 2009. – 171 с.
336. Шиллер Ф. Письма об эстетическом воспитании / Ф. Шиллер // В кн. : Идеи эстетического воспитания. – М., 1976. – Т. 2. – С. 114.
337. Шишов С. Е. Понятие компетенции в контексте качества образования / С. Е. Шишов // Стандарты и мониторинг в образовании. – 1999. – № 2. – С. 30 – 34.
338. Шиянов Е. Н. Идея гуманизации образования в контексте отечественных теорий личности / Е. Н. Шиянов, И. Б. Котова. – Ростов-на-Дону, 1995.
339. Шнекендорф З. К. Воспитание учащихся в духе мира, взаимопонимания, прав человека / З. К. Шнекендорф // Педагогика. – 1997. – № 2. – С. 43 – 50.
340. Шолудченко И. Е. Формирование поликультурной компетентности руководителей образовательных учреждений в процессе повышения квалификации : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : 13.00.08 / И. Е. Шолудченко. – СПб., 2007. – 22 с.
341. Щеглова Е. М. Развитие поликультурной компетентности будущих специалистов (На примере курсантов академии МВД) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Е. М. Щеглова. – Омск, 2005.
342. Щепаньский Я. Элементарные понятия социологии / Я. Щепаньский // Пер. с польск. М. М. Гуренко под общ. ред. и послеслов. акад. А. М. Румянцева. – М. : Прогресс. - 1969. – 240 с.
343. ЮНЕСКО [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.unesco.org.ua/ua/index.html>
344. Ягнов К. К. Технология формирования профессионально-личностного самоопределения студентов медицинского колледжа : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Ягнов Константин Константинович. – Волгоград, 2007. – 209 с.

345. Яковлева М. В. Психология межкультурной коммуникации как новая образовательная дисциплина в современных условиях обучения / М. В. Яковлева // Наука і освіта : наук.-практ. журн. Півд. наук. Центру АПН України. – 2011. – № 1 (Психологія). – С. 90 – 94.

346. Якса Н. В. Міжкультурна взаємодія суб'єктів освітнього процесу : навч. посіб. / Н. В. Якса. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 321 с.

347. Якса Н. В. Теоретичні засади професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів до взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах полікультурності Кримського регіону : / Н. В. Якса; наук. ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2006. – 433 с.

348. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М., 1994.

349. Яценко Ю. С. Воспитание толерантности студентов в процессе межкультурной профессиональной коммуникации : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : 13.00.08 / Ю. С. Яценко. – Ростов-на-Дону, 2007. – 22 с.

350. Auernheimer G. Diskrimination ist nicht gleich Diskriminierung / G. Auernheimer // Erwägen Wissen Ethik. – 2010. – Vol. 21. – Issue 2. – P. 222.

351. Banks J.A. Multiethnic education : Theory and practice / J. A. Banks. – Boston : Allyn and Bacon, 1988. – 312 p.

352. Becker H. Howard Becker on Education (Modern Educational Thought) / H. Becker. – Harvard : Open University Press, 1995. – 144 p.

353. Bennett M. J. Intercultural communication : A current perspective / M. J. Bennett // Basic concepts of intercultural communication. – Yarmouth, ME : Intercultural Press, 1998. – P. 1 – 34.

354. Frobenius L. Der Ursprung der afrikanischen Kulturen. B., 1898

355. Gray J. Pluralism and Toleration in Contemporary Political Philosophy / J. Gray // Political Studies. – Vol. 48. – Oxford, 2000. – 323 p.

356. Nederman C. J. "Difference and Dissent: Introduction" / C. Nederman, J. Laursen // *Difference and Dissent*. – Lanham, Maryland : Rowman & Littlefield Publishers, 1996. – P. 1 – 16.

357. Nederman C. Problem of periodization in the history of toleration / C. Nederman, J. Laursen // *Storia della Storiografia*. – 2000. – No. 37. – P. 32 – 39.

358. Nieke Wolfgang. *Interkulturelle Erziehung und Bildung. Wertorientierungen im Alltag. Reihe Schule und Gesellschaft. Band 4.* Leske + Budrich, Opladen 1995. 255 S.

359. Sandfuchs U. *Lehren und Lernen mit Ausländerkindern* / U. Sandfuchs. – Bad Heilbrunn, 1986. – 142 s.

360. Storti S. *The Art of Crossing Cultures* / Storti S. – Yarmont, Maine, 1989. – 167 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Робоча навчальна програма дисципліни

„Особистість лікаря у сучасному полікультурному просторі ”

1. Назва курсу.
„Особистість лікаря у сучасному полікультурному просторі ” Форма(-и) навчання: денна. Спеціальність (-ості): 7.12010001 «Лікувальна справа», 7.12010002 «Педіатрія», 7.12010003 «Медико-профілактична справа», 7.12010004 «Медична психологія», 7.12010005 «Стоматологія» галузі знань 1201 «Медицина» та 7.12020101 «Фармація», 7.12020102 «Клінічна фармація», 7.12020103 «Технології фармацевтичних препаратів», 7.12020104 «Технологія парфумерно-косметичних засобів» галузі знань 1202 «Фармація»
2. Код курсу.
3. Тип курсу (обов'язковий або за вибором студента).
За вибором навчального закладу
4. Рік (роки) навчання.
6
5. Семестр / семестри.
11
6. Кількість кредитів ECTS.
0,77
7. Прізвище ім'я по-батькові, посада, вчене звання та науковий ступінь викладача (викладачів), які викладають дисципліну.
Щербакова Ганна Вікторівна – викладач кафедри соціальної медицини, економіки охорони здоров'я ФПО Луганського державного медичного університету
8. Мета курсу (в термінах результату навчання й компетенції).
Мета спецкурсу: розвиток полікультурної компетентності студентів-медиків через розв'язок наступних завдань: 1) сформуванню у студентів усвідомлення, внутрішнє прийняття багатогранної полікультурної картини світу як однієї з основних загальнолюдських цінностей, переконання у рівноправності й рівноцінності складових її націй і етнічних культур, прагнення до існування у душі гармонійної єдності загальнолюдських і національних цінностей; 2) розвивати у студентів позитивне відношення до майбутньої професійної діяльності лікаря як до цінності, потребу у формуванні й самовихованні своєї полікультурної компетентності, прагнення до особистісного самовдосконалення;

<p>3) сформувати розвинену історико-географічну та художньо-естетичну свідомість студентів (озброїти їх системою знань у галузі культурології, краєзнавства, історії, етнічної психології й педагогіки, уміннями вносити нові ідеї, що відбивають етнічне й культурне різноманіття світу, специфіку полікультурної ситуації в тому або іншому регіоні світу, країни);</p> <p>4) розвивати у студентів такі професійно особистісні якості, як емпатія, толерантність у міжнаціональних, міжкультурних і соціальних відносинах, гуманізм, комунікабельність, національна самосвідомість, світоглядна зрілість, громадянська відповідальність і активність, творча активність, високий рівень культури;</p> <p>5) навчити студентів навчальним, дослідницьким і компенсаторним стратегіям, що забезпечують майбутнього лікаря вміннями позитивного спілкування та взаємодії в полікультурному середовищі, сформувати вміння й готовність сприймати та з повагою і толерантністю ставитися до іншої культури та її носіїв.</p>						
9. Передумови (актуальні знання, необхідні для опанування курсу).						
Знання історії України, історії української культури, історії медицини, основ психології та основ педагогіки, політології, філософії, соціальної медицини та організації охорони здоров'я						
10. Зміст курсу.						
№	Змістовні модулі та їхня структура	загальна	лекції	семінари / (пр. зан.)	лаб.	самост.
	Перший модуль					
1.1.	Культурна різноманітність як найголовніша ознака сучасного світу	8	2	2		4
1.2.	Проблема діалогу культур і діалогу цивілізацій	8	2	2		4
1.3.	Світоглядні, соціокультурні, економічні та екологічні проблеми сучасного світу	8	2	2		4
1.4.	Проблеми розвитку національних держав під впливом глобалізаційних процесів	8	2	2		4
	Другий модуль					
2.1.	Роль загальнолюдських цінностей у професійній діяльності лікаря	8	2	2		4
2.2.	Вітально-біологічні, морально-етичні, правові, професійні та досугові цінності лікаря	8	2			4
2.3.	Сутність та структура медичної субкультури	8	2	2		4
	Третій модуль					
3.1.	Сутність полікультурної компетентності майбутнього лікаря	8	2	2		4
3.2.	Зміст та структура полікультурної компетентності студента-медика	8	2	2		4

3.3.	Особливості організації міжкультурної взаємодії сучасного лікаря	8	2	2		4
3.4.	Проблеми самовиховання полікультурної компетентності лікарів	8	2	2		4
	Четвертий модуль					
4.1.	Роль історико-географічних знань у професійній діяльності лікаря	8	2	2		4
4.2.	Формування художньо-естетичної свідомості майбутнього лікаря	8	2	2		4
4.3.	Культура і медицина	8	2	2		4
	П'ятий модуль					
5.1.	Основні напрямки діяльності Всесвітньої організації охорони здоров'я	8	2	2		4
5.2.	Діяльність міжнародних громадських організацій у галузі охорони здоров'я	8	2	2		4
5.3.	Українські лікарі у міжнародних медичних програмах та проектах	8	2	2		4
	ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ ГОДИН	136	34	34		68

11. Список рекомендованої навчальної літератури.

Основна навчальна література

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. – М. : Академия, 1999. – 238 с.
2. Гурова В. Н. Формирование толерантной личности в полиэтнической образовательной среде : учеб. пособ. / В. Н. Гурова. – М. : Педагогическое общество России, 2004. – 240 с.
3. Данилова Д. Ю. Формирование поликультурной компетентности студентов / Л. Ю. Данилова // Учитель. – 2007. – № 3. – С. 12 – 15.
4. Жупанський Я. І. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства / Я. І. Жупанський, В. П. Круль // Краєзнавство. – 1994. – Ч. 1 – 2. – С. 3 – 6.
5. Кісіль М. В. Якісна вища освіта в системі загальнолюдських цінностей / М. В. Кісіль // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Формування національних і загальнолюдських цінностей в українському суспільстві»: Збірник статей / За заг. ред. канд. філол. наук, доц. О. С. Черемської. – Х. : ФОП Лібуркіна Л. М., 2006. – С. 39 – 44.
6. Кобернік С. Г. Концепція змісту освіти для європейського виміру України / Кобернік С. Г., Кузьміна Н. Ю., Овчарук О. В., Тараненко І. Г. / Інформаційний бюлетень Проекту Міжнародного фонду «Відродження», «Навчальний курс «Європейські студії для шкіл». – Режим доступу : http://osvita.ua/school/school_today/.
7. Костриця М. Ю. Географічне краєзнавство: актуальні питання теорії / М. Ю. Костриця // Географія та основи економіки в школі. – 1999. – № 3. – С. 35 – 37.
8. Кузь В. Г. Основи національного виховання / Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Сергійчук З. О. – К. : ІСДО, 2003. – 152 с.
9. Культурологія : Навч. посіб. / Упорядн. О. І. Погорілий, М. А. Собуцький. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 316 с.

10. Кутова О. Ю. Естетичний підхід як ціннісна основа навчально-виховного процесу / Кутова О. Ю. – К. : Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, 2006. – 122 с.
11. Кушаков Ю. В. Нариси з історії філософії Нового часу : навч. посіб. / Ю. В. Кушаков. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 572 с.
12. Лазарук А. Цінності людини у науково-психологічному осмисленні / А. Лазарук // Психологія і суспільство. – 2003. – № 2. – С. 19 – 37.
13. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / Д. А. Леонтьев // Вопр. философии. – 1996. – № 4. – С. 35–44.
14. Михальченко М. Яка філософія потрібна сучасності? / М. Михайличенко, В. Скотний. – Режим доступу : www.viche.info/journal/989.
15. Міжнародний кодекс медичної етики «Права людини і професійна відповідальність лікаря» у документах міжнародних організацій. – К. : Сфера, 1999. – 361 .
16. Москаленко В. Ф. Охорона здоров'я України у світлі вимог Європейського Союзу, конституційних реформ / В. Ф. Москаленко // Український медичний часопис. Науково-практичний загальномедичний журнал. – 2000. – № 6(20). – С. 22 – 32.
17. Нароліна В. И. Подготовка специалиста к межкультурной коммуникации / В. И. Нароліна // Высшее образование в России. – 2009. – № 1. – С. 124 – 129.
18. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. – М. : Академ. проект, 2000. – 880 с.
19. Перетяга Л. Є. Етнічне різнобарв'я України : навч. посіб. / Л. Є. Перетяга. – Харків : Нове слово, 2007. – 296 с.
20. Права людини в системі взаємовідносин «лікар-пацієнт» у відкритому суспільстві / Авт.-уклад. Т. К. Набухотний, В. П. Павлюк, Т. С. Макієнко, Ю. М. Скалецький. – К. : Телеоптик. – 2000. – 219 с.
21. Сагатовський М. І. Цінності і роль їх у житті суспільства і людини / М. І. Сагатовський // Філософія: Підручник / За ред. Г.А.Заїченка та ін. – К. : Вища школа, 1995. – С. 424 – 435.
22. Слостенин В. А. Введение в педагогическую аксиологию / В. А. Слостенин, Г.И. Чижакова. – М. : Академия, 2003. – 192 с.
23. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : ООО “Издательство АСТ”, 2004. – 781 с.
24. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури / П. Т. Тронько. – К. : Рідний край, 1994. – 186 с.
25. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 474 с.
26. Якубовяк В. Международный опыт стандартизации в здравоохранении / В. Якубовяк // Проблемы стандартизации в здравоохранении. – 2002. – № 4. – С. 31 – 44.

1. Методи викладання.

Діяльність студента:

- слухання лекцій;
- семінарські заняття;
- вирішення практичних завдань;
- вирішення самостійних завдань;

Поточний контроль:

П'ять письмових модульна робіт.

Форма семестрового контролю: Залік		
2. Критерії оцінювання (у %).		
Семестрова рейтингова оцінка розраховується, виходячи з критеріїв:		
	- письмова модульна робота	60% (у тому числі 15% на контроль самостійної роботи студента)
	- участь в практичних роботах	30%
	- самостійна робота	10%
Карта оцінювання СРС		
№	Види самостійної роботи студента	Максимальний бал рейтингу за вид (%)
1.	Доповідь на науково-практичній конференції „Особистість лікаря у сучасному полікультурному просторі”	5%
2.	Наукове есе з теми «Роль історико-географічних знань у професійній діяльності лікаря»	5%
3	Реферат на обрану тему	15%
	УСЬОГО:	25%
3. Мови викладання.		
Українська		

ЗМІСТ МОДУЛІВ

дисципліни „ Особистість лікаря у сучасному полікультурному просторі”

Перший модуль „Соціокультурні виклики сучасного світу”

1. Культурна різноманітність як найголовніша ознака сучасного світу.
2. Проблема діалогу культур і діалогу цивілізацій.
3. Світоглядні, соціокультурні, економічні та екологічні проблеми сучасного світу.
4. Проблеми розвитку національних держав під впливом глобалізаційних процесів

Другий модуль „Загальнолюдські цінності та особистісні якості у професійній діяльності сучасного лікаря”

1. Роль загальнолюдських цінностей у професійній діяльності лікаря.
2. Вітально-біологічні, морально-етичні, правові, професійні та досугові цінності лікаря.
3. Сутність та структура медичної субкультури.

Третій модуль „Полікультурна компетентність сучасного лікаря”

1. Сутність полікультурної компетентності майбутнього лікаря
2. Зміст та структура полікультурної компетентності студента-медика.
3. Особливості організації міжкультурної взаємодії сучасного лікаря.
4. Проблеми самовиховання полікультурної компетентності лікарів.

Четвертий модуль „Історико-географічна та художньо-естетична свідомість сучасного лікаря”

1. Роль історико-географічних знань у професійній діяльності лікаря.
2. Формування художньо-естетичної свідомості майбутнього лікаря.
3. Культура і медицина.

П'ятий модуль „Міжнародна діяльність медичних працівників у глобальних умовах полікультурності”

1. Основні напрямки діяльності Всесвітньої організації охорони здоров'я.
2. Діяльність міжнародних громадських організацій у галузі охорони здоров'я.
3. Українські лікарі у міжнародних медичних програмах та проектах.

Анкета на виявлення полікультурних знань студентів-медиків**Питання закритого типу**

1) Предмет культурології:

- а) суспільство
- б) культура суспільства, людина**
- в) цивілізації

2) Що означає грецький термін „пайдея”

- а) освіта, навчання, просвіта**
- б) місто-держава
- в) громада

3) Що означає грецький термін „поліс”

- а) медичний поліс
- б) система рік
- в) місто-держава**

4) Назвіть дві системи уявлень про культуру:

- а) Грецька та Римська
- б) Західна та Східна
- в) Афінська та Спартанська**

5) Головне в культурі Спартанського суспільства?

- а) духовна освіта
- б) військове мистецтво**
- в) культура мови

б) Іліоти – це....

а) воїни

б) низи суспільства в Прадавній Греції

в) мандрівники на Сході

7) Система керування в Спарті

а) монархія

б) комунізм

в) демократія

8) Що є характерним в поглядах на культуру в античності?

а) космоцентризм

б) теоцентризм

в) антропоцентризм

9) Що є характерним в поглядах на культуру в середньовіччя?

а) космоцентризм

б) теоцентризм

в) антропоцентризм

10) Що є характерним в поглядах на культуру в Новий час

а) космоцентризм

б) теоцентризм

в) антропоцентризм

11) Згідно з О. Шпенглером, цикл кожної культури укладається в той самий часовий інтервал. Він містить у собі чотири періоди, назвіть їх:

а) зародження; розквіт; старіння; смерть

б) смерть, зародження, розквіт, старіння

в) дитинство, отроцтво, юність, смерть

12) Як називається рання форма релігії, пов'язана з поклонінням якимось реальним предметам і наділенням їх надприродними властивостями?

а) фетишизм;

б) тотемізм;

в) анемізм.

13) Назвіть один з великих напрямків у християнстві, що оформився в ході Реформації в XVI столітті:

а) протестантизм;

б) католицизм;

в) баптизм.

14) Як називалася „столиця” італійського Відродження?

а) Рим;

б) Неаполь;

в) Флоренція.

15) Як називається один з найбільш прадавніх зводів законів, що дійшли до наших днів?

а) закони Ману;

б) закони Хаммурапі;

в) закони Дракона.

16) Як називається рання форма релігії, пов'язана з поклонінням будь-якій тварині або рослині та з вірою в походження від них?

а) тотемізм;

б) фетишизм;

в) анімізм.

17) Які релігії належать до світових?

- а) зороастризм, синтоїзм, даосизм;
- б) буддизм, християнство, індуїзм;
- в) буддизм, християнство, іслам.**

18) Назвіть одну зі світових релігій:

- а) синтоїзм;
- б) буддизм;**
- в) адвентизм.

19) Перший матеріал, який освоїла людина, або пралюдина?

- а) свинець
- б) молоток
- в) камінь**

20) На зміну культури каменю приходить культура обробки металів, а якого саме?

- а) алюміній
- б) бронза**
- в) мідь

21) У рамках культури виробництва виділяються два види діяльності.

Які?

- а) землеробство та скотарство**
- б) збирання та полювання
- в) землеробство та полювання

22) Еволюція цивілізації дозволяє виділити в ній дві основні стадії.

Які?

а) аграрно-традиційну та індустріальну

б) каменю та заліза

в) привласнюючу та виробляючу

23) Деякі вчені пропонують розділити всі цивілізації на два типи: одна з них – оголошується характерною для Західної Європи, а друга – для східних країн. Назвіть їх.

а) західна та східна

б) техногенна та психогенна

в) прадавня та нова

24) Хто з філософів висунув ідею про моральну перевагу „природної людини”, не зіпсованою культурою та цивілізацією, а також гасло про „повернення в природу”

а) Гегель

б) Сократ

в) Руссо

25) Хто із учених дивиться на життя людини через призму двох основних, на його думку, інстинктів – сексуального (інстинкт Еросу, або продовження життя) і руйнівного (інстинкт Танатоса, або смерті)?

а) Юнг

б) Фрейд

в) Ніцше

26) Культура виконує декілька життєво важливих функцій. Назвіть головну з них.

а) продовження роду

б) регулятивна функція

в) функція соціалізації

27) Як називається твір німецького філософа та історика О. Шпенглера, у якому він викладає свої погляди на культуру?

- а) „Феномен людини”
- б) „Ідеї до філософії історії людства”
- в) „Захід Європи”**

28) Назвіть країну – батьківщину готики:

- а) Франція**
- б) Італія
- в) Данія

29) Століття, яке за традицією прийнято вважати кінцем античності та початком середньовіччя:

- а) V**
- б) IV
- в) III

30) Філософ, що створив концепцію „Осьового часу”:

- а) В. К. Ясперс**
- б) В.Ф. Гегель
- в) Ф.В. Ніцше

31) Світова релігія, яка не є монотеїстичною:

- а) Християнство
- б) Буддизм**
- в) Іслам

32) Загальне найменування найдавніших священних текстів в індійській культурній традиції:

- a) Талмуд
- б) Євангеліє
- в) Веди**

33) Не належить до „7 чудес світу”

- а) Храм Зевса в Афінах**
- б) Єгипетські піраміди
- в) Римський Колізей

34) Етап кам'яного віку, що вважається часом революційного переходу від привласнюючого господарства до виробляючого:

- а) Неоліт**
- б) Палеоліт
- в) Мезоліт

35) Країна, від якої прийняла „культурну естафету” Київська Русь:

- а) Македонія
- б) Візантія**
- в) Рим

36) Універсальна історично перша форма культури:

- а) Міф**
- б) Молитва
- в) Розповідь

37) Основоположник вчення про культурні архетипи як колективне несвідоме:

- а) Сократ
- б) З. Фрейд
- в) К. Юнг**

38) Держава, яку прийнято вважати місцем виникнення найдавнішої писемності:

а) Прадавній Рим

б) Шумер

в) Дворіччя

39) Представники одного з напрямків російської суспільної думки, що виступали за принципово відмінний від західного шлях розвитку Росії на основі самобутності:

а) Гуманісти

б) Декабристи

в) Слов'янофіли

40) Згідно з К. Ясперсом, у спектр п'яти „осьових культур” входять:

а) Китай, Індія, Персія, Палестина, Греція

б) Індія, Китай, Італія, Греція, Македонія

в) Греція, Персія, Палестина, Італія, Індія

41) У якій країні почалася (раніше інших) епоха Ренесансу:

а) Італія

б) Англія

в) Данія

42) Яка релігія з перерахованих не є світовою:

а) Християнство

б) Іудаїзм

в) Буддизм

43) Яка релігія з перерахованих є наймолодшою:

- а) Іслам**
- б) Іудаїзм
- в) Буддизм

44) Метою якого релігійно-філософського навчання є злиття з першоосновою світу та знаходження тілесного безсмертя за допомогою магії, алхімії та психофізичного тренінгу:

- а) Буддизм
- б) Іслам
- в) Даосизм**

45) Фетишизм – це ...

- а) Поклоніння обожненій тварині
- б) Віра в надприродні властивості деяких предметів**
- в) Священність роду

46) Релігійний і соціально-політичний рух XVI ст. у Німеччині, спрямований на перетворення християнської церкви:

- а) Деградація
- б) Сепарація
- в) Реформація**

47) Що спочатку означало латинське слово „cultura”:

- а) Цивілізація
- б) Мистецтво
- в) Оброблення землі**

48) Столиця елліністичної цивілізації:

- а) Олександрія**
- б) Афіни

в) Спарта

49) Основоположник російського друкарства:

а) Н. Бердяєв

б) А. Лосєв

в) В. І. Федоров

50) Богиня любові в Прадавній Греції:

а) Афродіта

б) Мінерва

в) Лада

51) Богиня мудрості в Прадавньому Римі:

а) Мінерва

б) Афродіта

в) Вікторія

52) Богиня любові в східних слов'ян:

а) Вікторія

б) Лада

в) Венера

53) Бог – Хоронитель у брахманізмі:

а) Будда

б) Аллах

в) Вішну

54) Бог Прадавнього Єгипту, що вершив (згідно з віруваннями єгиптян)
суд у Царстві мертвих:

а) Осіріс

б) Цербер

в) Ра

55) Бог – Творець у міфології більшості східних слов'ян у стародавності:

а) Ярило

б) Рід

в) Авсень

56) Апостол – заступник Святої Русі:

а) Михайло

б) Ярослав

в) Андрій

57) Християнський мислитель, автор роботи „Про місто Боже”:

а) А. Августин

б) В. Бабіхін

в) З. Аверінцев

58) Коли виник термін „цивілізація”:

а) XVII ст.

б) XVIII ст.

в) XVI ст.

59) Автором знаменитого „Дискобола” є скульптор:

а) Леохар

б) Поліклет

в) Мирон

60) Хто вперше вжив термін „культура” відносно до людського розуму, духу:

- а) Платон
- б) Цицерон**
- в) Цезар

61) Поняття „культура” і „цивілізація”

- а) пов'язані між собою**
- б) тотожні
- в) ніяк не пов'язані

62) Духовна культура це:

- а) мистецтво й усе, що пов'язане з його створенням, відтворенням, вивченням, поширенням
- б) діяльність, спрямована на духовний розвиток людини та суспільства, а також продукти, результати цієї діяльності.**
- в) матеріальне виробництво з погляду його впливу на розвиток людини

63) Давньоруська культура належить до періоду:

- а) античності**
- б) середньовіччя
- в) нового часу

64) У середньовічному суспільстві формується:

- а) церковна культура**
- б) лицарська культура
- в) народна культура (фольклор)

65) На розвиток давньоруської культури великий вплив мала культура:

- а) Італії
- б) Візантії**
- в) Китаю

66) Андрій Рубльов був видатним росіянином:

- а) архітектором
- б) іконописцем**
- в) скульптором

67) У культурі Росії XVII століття починається процес:

- а) інтеграції
- б) змирення**
- в) консолідації

68) Хто з мислителів ототожнював поняття „цивілізація” і „культура”:

- а) Н. Бердяєв
- б) А. Тойнбі**
- в) О. Шпенглер

69) Назвіть найперших давньогрецьких мислителів, що дали початок давньогрецькій філософії:

- а) Демокрит, Сократ**
- б) Фалес, Солон
- в) Геракліт, Піфагор

70) Як називалося давньогрецьке місто, де, за збереженими відомостями, народилася європейська філософія:

- а) Афіни**

- б) Мілет
- в) Мікени

71) Кастовий лад – загальна риса багатьох давньосхідних цивілізацій, але в одній державі він виявився з найбільшою силою. Що це за держава Прадавнього Сходу?

- а) Китай
- б) Індія**
- в) Вавилон

72) Коли відбувся розрив між західною та східною галузями християнської церкви?

- а) у 1054 р.**
- б) у 431 р.
- в) у 1543 р.

73) Який клас суспільства Аристотель уважав найбільш корисним?

- а) аристократію
- б) ремісників
- в) хліборобів**

74) Як перекладається грецьке слово „Біблія”?

- а) святиня
- б) книги**
- в) притчі

75) Чому люди античності називали своїх північних сусідів *варварами*?

- а) за їх неосвіченість і невихованість
- б) за те, що ті не знали грецької або латинської мови
- в) за їхню жорстокість**

76) Які форми керування Аристотель уважав „добрими”?

- а) демократію
- б) аристократію
- в) політію**

77) У якій картині світу природне не відрізняється від надприродного?

- а) у релігійній**
- б) у науковій
- в) у міфологічній

78) Що таке *артефактний світ*?

- а) штучно створена природа**
- б) природа, що оточує людину
- в) біосфера

79) Який давньогрецький поліс став еталоном давньогрецької демократії?

- а) Спарта
- б) Афіни**
- в) Коринф

80) Назвіть одну з „неправильних” форм держави з погляду Аристотеля?

- а) монархія
- б) тиранія**
- в) політія

81) Найважливішим видом мистецтва республіканського Рима вважається:

- а) зодчество
- б) скульптура**
- в) театр

82) Хронологічні рамки європейського Середньовіччя:

- а) X – XV ст.
- б) V – XVII ст.
- в) V – XV ст.**

83) Де в прадавньому світі існували міста-держави, політично організовані як рабовласницькі демократії?

- а) у Єгипті
- б) в Аттиці та Іонії**
- в) у Китаї

84) Що означало слово „демократія” у стародавніх греків?

- а) влада народу**
- б) рівні права
- в) рівні можливості

85) Хто був третьою за рахунком людиною на землі, першим сином Адама та Єви за християнською версією?

- а) Сіф
- б) Авель
- в) Каїн**

86) Коли і де виникла релігія?

- а) у Прадавньому Єгипті в V тисячоріччі до н.е.**
- б) у Прадавній Месопотамії в IV тисячоріччі до н.е.
- в) в епоху верхнього палеоліту, близько 40-50 тис. років тому

87) Найважливіший пам'ятник англійської літератури XIII ст.:

а) „Тристан і Ізольда”

б) балади про Робін Гуда

в) „Пісня про Нібелунгів”

г) „Сага про Еріка Рудого”

88) Назвіть ім'я знаменитого римського оратора:

а) Сенека

б) Марк Аврелій

в) Цицерон

89) Що таке *релігійний синкретизм*?

а) релігійна нетерпимість

б) релігійна обрядовість

в) синтез декількох релігійних навчань

90) Що є засобом прилучення людини до способу життя та способу дії суспільства, тобто до його культури?

а) наука

б) освіта

в) світогляд

91) Яка держава була найбільшою із заснованих германцями в ранньому середньовіччі?

а) Франкська

б) держава Одоакра в Італії

в) „Держава Само”

92) На території якої сучасної європейської країни була утворена перша феодална держава?

- а) Іспанії
- б) Франції**
- в) Англії

93) Суть якого архітектурного стилю Середньовіччя виражає геометризм, панування вертикальних і горизонтальних ліній, найпростіших фігур геометрії при наявності великих площин?

- а) бароко
- б) готика
- в) романський**

94) Як чернець Т. Кампанелла назвав книгу, у якій він виклав свій проєкт ідеального суспільного устрою?

- а) „Утопія”
- б) „Кодекс природи”
- в) „Місто Сонця”**

95) Світову славу Вергілієві принесла поема?

- а) „Метаморфози”
- б) „Теогонія”
- в) „Енеїда”**

96) Як називається система поглядів, що відкидає релігійні уявлення (віра в бога, у безсмертя душі, у потойбічний світ і т.п.) і релігію в цілому?

- а) атеїзм**
- б) релігійний анархізм
- в) свобода совісті.

97) Назвіть одну з ранніх форм релігії, що означала віру в існування надприродних сил у вигляді парфумів, душ:

- а) тотемізм
- б) анімізм**
- в) фетишизм.

98) Як, за релігійними уявленнями, називається здійснення вищої божественної справедливості, нагорода або кара людині залежно від виконання або невиконання нею християнських заповідей?

- а) відплата**
- б) евхаристія
- в) таїнство.

99) Головною художньою мовою Освіти був (було):

- а) класицизм**
- б) бароко
- в) рококо

Питання відкритого типу

- 1) Що таке культура?
- 2) Що таке субкультура?
- 3) Які субкультури ви знаєте?
- 4) Що таке полікультурне суспільство?
- 5) Чи є Україна полікультурним суспільством?
- 6) Чи є в сучасному світі країни, на 100% однорідні в культурних відносинах?
- 7) Як „культури” можуть переміщатися з однієї країни в іншу?
- 8) Чому іноді виникають конфлікти між культурами?
- 9) Що позитивного в полікультурному суспільстві?

- 10) Чи може одна людина бути полікультурною? Яким чином?
- 11) Яким чином приналежність до декількох культур може бути ресурсом?
- 12) У кожній культурі є свої цінності й у людей – свої. Чи завжди вони співпадають?
- 13) Культури є різними. Чи це правда, що у різних культур різні цінності? Як ви думаєте, молоді люди з США, Китаю або Росії вибрали б ті ж самі цінності, що й ви?
- 14) Чи можна розділити цінності на ті, які сприяють розвитку та благополуччю в суспільстві, і ті, які тільки сприяють саморозвитку? Можете привести приклади?
- 15) Чому важливо міркувати та бути впевненим в „своїх” цінностях?
- 16) Чи так сильно ми поважаємо цінності інших людей, як свої власні?
- 17) Чи є цінності основою для наших думок, відносин і вчинків?
- 18) Чому деякі звички та звичаї нормальні для одних і не нормальні для інших?
- 19) Чи беруть початок наші судження та оцінки звичаїв у нашій власній культурі?
- 20) Були б ми більш сприйнятливі до тих звичаїв, які ми вважаємо „дивними”, якби більше знали про них?
- 21) Чи складніше сприймати одні звичаї та традиції, ніж інші?
- 22) Чи правильно судити про інших людей і звичаї тільки з позицій нашої культури?
- 23) Які елементи нашої культури інші люди можуть поррахувати дивними?
- 24) Чи повинні ми бути терпимі до тих елементів культури, які суперечать правам людини?
- 25) Чи обов’язковий для людини культурний шок? Назвіть його позитивні та негативні наслідки.

26) Навіщо людині усвідомлювати культурні відмінності? Яку роль це відіграє в освоєнні чужої культури?

27) Як пов'язані між собою полікультуралізм і полікультурна компетентність?

28) Провідною функцією полікультурного виховання є усунення протиріч між системами та нормами виховання домінуючих націй, з одного боку, і етнічною меншиною – з іншого. Основними цілями є виховання в душі плюралізму, рівності, об'єднання.

Питання:

Які короткі характеристики таких цілей?

29) У багатонаціональній державі мова провідної етнокультури є одночасно унікальним інструментом міжнаціонального спілкування, основним посередником зі світовою культурою. У багатьох країнах з великими різномовними громадами законом встановлена двомовність. Білінгвізм – це володіння двома мовами. Залежно від того, як і з яким результатом вивчають дві мови, розрізняють різні типи білінгвізму.

Питання:

Які існують типи білінгвізму?

30) Виховання толерантності – це виховання в душі відкритості, розуміння, поваги, активного співробітництва з іншими етнокультурами. Антиподом толерантності є інтолерантність, яка має два протилежні полюси.

Питання:

Які початковий і заключний етапи виховання толерантності?

Як сформулювати суть виховання двох типів інтолерантності?

31) 7) Етнопедагогіка – це педагогічна народна мудрість, акумульована насамперед у фольклорі. Використання потенціалу етнопедагогіки може підводити вихованців до усвідомлення близькості різних культур, розумінню цих культур. Поза таким застосуванням етнопедагогіка стає педагогічним етноцентризмом і антиподом полікультурного виховання.

Питання:

Чим є небезпечний етноцентризм для полікультурного виховання?

32) Культурна асиміляція – це злиття одного народу з іншим із втратою одним з них власних мови, культури, національної самосвідомості. У багатьох країнах є прихильники культурної асиміляції, у тому числі за допомогою виховання. Її ідеологи виходять із припущення, що виховний простір у багатонаціональній державі повинен мінятися при згладжуванні відмінностей, спрощенні. Один з помітних проявів асиміляції як стратегії виховання та освіти – концепція та практика „плавильного казана” у США.

Питання:

У чому полягає концепція та практика „плавильного казана” і наскільки обґрунтованими вони виявилися?

33) Кроскультуралізм у вихованні – це визнання та заохочення різноманіття (плюралізму) ціннісних орієнтації різних етнокультур у загальному соціумі. Фактично кроскультуралізм консервує відмінності етнокультурних груп у сфері виховання та освіти. Це не відповідає концепції та практиці багатоетапного полікультурного виховання, яке не обмежується визнанням культурного плюралізму.

Питання:

Які головні етапи полікультурного виховання?

34) Інтернаціональне виховання має чимало загального з полікультурним вихованням. Мова йде в першу чергу про спільні завдання формування розуміння та поваги інших народів, культур і цивілізацій. При такій спільності полікультурному вихованню властиві особливі акценти та адресати.

Питання:

Які основні відмінності полікультурного виховання від інтернаціонального?

Питання на пошук відповідностей

1) Проблеми зв'язків культури та виховання займали мислителів минулого: Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Ф.А. Дістервега та ін. Вони вважали, що культуровідповідне виховання означає організацію виховного процесу з урахуванням зовнішньої, внутрішньої та суспільної культури.

Питання:

Як сформулювати наступні поняття (поєднайте початок і кінець фраз)?

1. Зовнішня культура – це ...	а) духовне життя особистості
2. Внутрішня культура – це ...	б) норми моралі, побуту
3. Суспільна культура – це ...	в) соціальні відносини, національні духовні цінності

2) У якості суб'єктів полікультурного виховання задіяні провідні та малі етнокультурні групи. Під такими етнокультурними групами розуміються соціальні спільності, яким можуть бути властиві кілька основних характеристик: 1) генетична спільність; 2) культурна спільність; 3) власна оригінальна мова; 4) статус національної меншин; 5) статус національної більшості.

Питання:

Які з наведених характеристик є визначальними для:

а) афроамериканців у США	1) генетична спільність
б) валлійців у Великобританії	2) культурна спільність
в) татар у Криму	3) власна оригінальна мова
г) росіян в Україні	4) статус національної меншості
д) російськомовних у країнах близького зарубіжжя	5) статус національної більшості

3) Студент, перебуваючи в багатонаціональній групі, розширює знання та особисті уявлення про свою та інші етнокультури. Особливу актуальність здобуває самоідентифікація учня, тобто вибір ідентичності в певному

напрямку. Існують: 1) групова самоідентифікація, 2) маргінальна самоідентифікація, 3) множинна самоідентифікація.

Питання:

Який тип самоідентифікації виникає, якщо школяр:

а) підтримує групову культуру та ухиляється від діалогу із представниками інших культур	1) групова самоідентифікація
б) не володіє жодною культурою та має психологічний дискомфорт	2) маргінальна самоідентифікація
в) сприймає багатства інших культур і поглиблює знання про культуру своєї етногрупи	3) множинна самоідентифікація

4) Поєднайте типи класифікацій культури з їх визначеннями:

1. нормативні	а) культура розуміється як фактор організації громадського життя, як сукупність ідей, принципів, соціальних інститутів, що забезпечують колективну життєдіяльність людей.
2. дидактичні	б) коли акцент робиться на те, що культура є продуктом історії суспільства та розвивається шляхом передачі досвіду, що здобувається людиною, від покоління до покоління.
3. соціологічні	в) згідно з якими зміст культури становлять норми та правила, що

	регламентують життя людей.
4.антропологічні	г) які ґрунтуються на взаємозв'язку культури із психологією поведінки людей і бачать у ній соціально обумовлені особливості людської психіки.
5. психологічні	д) розглядають культуру як сукупність якостей, які людина отримує в процесі навчання і які не успадковуються нею генетично.
6. історичні	е) які основний зміст культури бачать у діяльності та розуміють її як сукупність результатів діяльності людського суспільства у всіх сферах життя та усіх факторів (ідей, вірувань, звичаїв, традицій), що становлять і зумовлюють спосіб життя нації, класу, групи людей у певний період часу.

5) Поєднайте терміни з їх визначеннями:

1. реальна картина світу	а) ідеальна, об'єктивно існуюча структура підкоряє собі, організує сприйняття світу його носіями.
2. культурна (або понятійна)	б) об'єктивна позалюдська даність, це світ, картина світу навколо людини.
3. мовна картина світу	в) сукупність раціональних знань і уявлень про цінності, норми, натуру,

	менталітет власної культури та культури інших народів.
4. аспекти культури:	а) мистецтво
	б) артефакти
	в) право
	г) мова
	д) організація
5. сфери культури:	е) одяг
	ж) харчування
	з) ідеологія
	і) поведінка
	к) релігія

6. організація мови включає:	а) слова та інші мовні форми в їх звуковій і письмовій оболонці, лінгвістичну друковану продукцію (словники та т.ін.), аудіовізуальні засоби та т.ін.
7. артефакти мови включають:	б) форми навчання мові та форми користування мовою (організація публічних виступів, форми використання мови в інформаційних цілях: усна та друкована преса й багато чого іншого).
8. поведінковий аспект у сфері мови включає:	в) обладнання самої мови (семантичний аспект мовних форм) і погляди суспільства на свою мову.
9. ідеологія мови включає:	г) вербальні реакції в конкретних культурних сферах і

	умовах і загальні тенденції (константи) мовної поведінки, які проявляються незалежно від культурної сфери.
--	--

10. невербальні засоби комунікації	а) кінесика
	б) екстралінгвістика
	в) сенсорика комунікації
	г) просодика
11. паравербальні засоби комунікації	д) проксеміка
	е) хронеміка
	ж) такесика

12. екстралінгвістика:	а) сукупність жестів, поз, рухів тіла
13. кінесика:	б) рукостискання, поцілунки, поглажування, поплескування та інші дотики до тіла партнера по комунікації
14. проксеміка:	в) сукупність почуттєвих сприйнятів, що ґрунтуються на інформації від органів почуттів
15. хронеміка:	г) способи використання простору в процесі комунікації
16. сенсорика	д) способи використання часу в процесі комунікації
17. просодика:	е) темп мови, тембр, висота та гучність голосу
18. такесика:	ж) паузи, кашель, подихи, сміх і плач (тобто звуки, які ми відтворюємо за

Ключі:

1)

1 – б, 2 – а, 3 – в.

2)

а – 3, б – 1, в – 2, г – 5, д – 4.

3)

а – 1, б – 2, в – 3.

4)

1 – в; 2 – д; 3 – а; 4 – е; 5 – г; 6 – б.

5)

1 – б; 2 – в; 3 – а; 4 – б, д, з, і; 5 – а, в, г, е, ж, до; 6 – б; 7 – а; 8 – г; 9 – в; 10 – а, в, д, е, ж; 11 – б, г; 12 – ж; 13 – а; 14 – г; 15 – д; 16 – в; 17 – е; 18 – б.

Тест на виявлення полікультурних знань студентів-медиків

1. Під культурою в найбільш загальному змісті розуміється:

- а) рівень вихованості
- б) уся перетворювальна діяльність людини
- в) виробництво та застосування знарядь праці
- г) пристосування організму до навколишньої дійсності

2. Усі види виробничої, суспільної та духовної діяльності людини про суспільство, а також усі їх результати в сукупності можна назвати:

- а) культурою
- б) економікою
- в) світоглядом
- г) історією

3. Історично встановлений порядок поведінки соціальної групи в конкретній ситуації називається:

- а) звичаєм
- б) статусом
- в) етикетом
- г) звичкою

4. Відомо, що хрестоносці привезли в Європу зі Сходу ряд культурних норм, наприклад, звичку мити руки перед їжею. Про яку тенденцію в розвитку культури свідчить цей факт?

- а) про збереження самобутності
- б) про відродження традицій
- в) про національну ізоляцію

г) про взаємне збагачення

5. Чи є вірними наступні судження про культурні процеси?

А. Інтернаціоналізації культури сприяють світовий поділ праці, зростаюча рухливість населення.

Б. Інтернаціоналізації культури сприяють науково-технічний прогрес, розвиток інформаційних технологій

а) вірне тільки А

б) вірне тільки Б

в) вірні обидва судження

г) обидва судження невірні

6. Чи є вірними наступні судження про масову культуру?

А. Для всіх явищ масової культури характерне звертання до народних традицій

Б. Для всіх явищ масової культури характерний простий та доступний зміст

а) вірне тільки А

б) вірно тільки Б

в) вірні обидва судження

г) обидва судження невірні

7. Чи є вірними наступні судження про різновиди культури?

А. Свобода творця завжди обмежена необхідністю продажу своїх творів

Б. Твори масової культури, як правило, орієнтовані на вираження соціального протесту

- а) вірне тільки А
- б) вірне тільки Б
- в) вірні обидва судження
- г) обидва судження невірні

8. Чи є вірними наступні судження про засоби масової інформації (ЗМІ)?

- А. Зміст інформації, надаваної ЗМІ, ураховує запити аудиторії
- Б. Запити масової аудиторії багато в чому формуються впливом на неї ЗМІ

- а) вірне тільки А
- б) вірне тільки Б
- в) вірні обидва судження
- г) обидва судження невірні

9. Яку функцію науки ілюструє розробка нових способів захисту житла людини від несанкціонованого вторгнення?

- а) пізнавальну
- б) прогностичну
- в) пояснювальну
- г) соціальну

10. Яку функцію науки ілюструє створення штучних замінників цукру для людей, що страждають на різні захворювання?

- а) пояснювальну
- б) прогностичну
- в) соціальну
- г) виробничу

11. Яка риса відрізняє науку від інших галузей культури?

- а) віра в надприродні сили
- б) теоретичне обґрунтування законів розвитку природи та суспільства
- в) вираження суб'єктивного ставлення до світу
- г) пропозиція закінченої світоглядної системи

12. Чи є вірними наступні судження про науку?

Науку можна охарактеризувати як:

А. особливу систему знань, що дозволяє обґрунтовано пророкувати процеси і явища дійсності

Б. систему наукових досліджень, організацій, установ і інститутів

- а) вірно тільки А
- б) вірно тільки Б
- в) вірні обидва судження
- г) обидва судження невірні

13. Процес прилучення до культури, цінностей людського суспільства, знань про світ, накопичених попередніми поколіннями, називається:

- а) наукою
- б) мистецтвом
- в) освітою
- г) творчістю

14. Яке з наступних понять відповідає визначенню: „Самостійна робота із придбання знань про природу, суспільство, особистість”?

- а) самоаналіз
- б) самоосвіта
- в) самореалізація

г) самодіяльність

15. Принцип гуманізації освіти вимагає:

- а) посилення уваги суспільства до особистості, її інтересів
- б) створення єдиної системи освіти для різних країн
- в) підвищення ролі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін
- г) регулювання системи освіти державою

16. Процес гуманізації освіти припускає:

- а) дотримання статуту школи
- б) обов'язкову основну освіту
- в) урахування потреб і інтересів учнів
- г) навчання у дві зміни

17. Гуманізація освіти припускає:

- а) різноманітність освітніх послуг
- б) комп'ютеризацію навчальних закладів
- в) уніфікацію вимог до навчального встаткування
- г) особливу увагу до суспільних дисциплін

18. Чи є вірними наступні судження про знання, отримувані в школі?

А. Знання, отримувані в школі, повинні відповідати сучасним науковим уявленням

Б. Знання, отримувані в школі, повинні відповідати пізнавальним можливостям учнів

- а) вірне тільки А
- б) вірне тільки Б
- в) вірні обидва судження

г) обидва судження невірні

19. Яка з рис відрізняє релігію як феномен культури?

- а) опис і пояснення природних і соціальних явищ
- б) твердження ідеї створення світу
- в) достовірне довгострокове прогнозування розвитку
- г) естетичне освоєння навколишнього світу

20. Загальним для науки та художньої творчості є:

- а) прагнення до осмислення дійсності
- б) обґрунтованість припущень
- в) прагнення до вірогідності
- г) формування почуття прекрасного

21. Чи є вірними наступні судження про науку?

А. Наука виробляє та теоретично систематизує об'єктивні знання про дійсність

Б. Наука створює емоційно-почуттєвий образ об'єктивної реальності

- а) вірне тільки А
- б) вірне тільки Б
- в) вірні обидва судження
- г) обидва судження невірні

22. Опис, пояснення та пророкування процесів і явищ дійсності є безпосередньою метою:

- а) мистецтва
- б) науки
- в) культури

г) освіти

23. Про яку тенденцію розвитку освіти свідчить увага до реалізації права людей з обмеженими фізичними можливостями на одержання загальної та професійної освіти?

- а) глобалізації
- б) гуманізації
- в) комп'ютеризації
- г) профілізації

24. Запишіть слово, яке пропущено в наступній фразі:

„Науку, моральність, релігію, філософію, мистецтво, наукові установи, установи культури, релігійні організації, відповідну діяльність людей охоплює _____ сфера життя суспільства”

25. Впишіть пропущене слово: „_____ це сукупність ідей, учинків, що піднімають гідність і цінність людської особистості”

26. Встановіть відповідність між соціальними фактами та формами культури: до кожної позиції, даної в першому стовпчика, підберіть відповідну позицію із другого стовпчика:

СОЦІАЛЬНІ ФАКТИ

ФОРМИ КУЛЬТУРИ

А) Прем'єра телесеріалу

1) масова

Б) Конкурс фольклорних колективів

2) народна

В) Святкування дня Івана Купала

Г) Скандал за участю поп-зірки

Д) Перевидання детектива-бестселера

Запишіть у рядок відповіді отриману комбінацію цифр (великими літерами, без пробілів та інших символів)

27. Встановіть відповідність між характерною рисою та сферою культури: до кожної позиції першого стовпчика підберіть відповідні позиції з другого:

ХАРАКТЕРНІ РИСИ

СФЕРА КУЛЬТУРИ

А) прагнення до вірогідності

1) наука

Б) обґрунтованість припущень

2) мистецтво

В) суб'єктивність

Г) почуттєве відображення реальності

Запишіть у рядок відповіді отриману комбінацію цифр (великими літерами, без пробілів та інших символів)

28. Знайдіть у наведеному нижче списку твори народної культури:

1) шкільні анекдоти

2) історичний роман

3) пісня про Стеньку Разіна

4) пісні-колядки

5) бразильський телесеріал

Отриману послідовність цифр запишіть у рядку відповідей

Анкета на визначення рівня етнічної свідомості та культури

Просимо уважно зачитати запитання і варіанти відповідей на кожне з них. Виберіть відповідь, що відповідає Вашій думці і обведіть кружечком номер цього варіанту. Не пропускайте запитань і не радьтеся з оточуючими, головною є ваша думка.

1. Що на вашу думку повинно бути головним у виборі своєї національності людиною (помітьте лише одну ознаку):

- 1.1. національність батька;
- 1.2. національність матері;
- 1.3. мова у сім'ї;
- 1.4. власне бажання;
- 1.5. місце або країна проживання;
- 1.6. що ще (вказіть)

2. Як ви вважаєте, чим перш за все, відрізняються представники різних націй (можна відмітити три ознаки):

- 2.1. рисами характеру, психологією;
- 2.2. особливостями поведінки;
- 2.3. культурними традиціями;
- 2.4. зовнішнім виглядом;
- 2.5. віруваннями;
- 2.6. національною мовою;
- 2.7. важко визначити;
- 2.8. суттєвої різниці немає;

2.9. чим ще (вказіть).

3. Чи є серед Ваших друзів і близьких знайомих представники інших національностей:

3.1. так;

3.2. ні.

4.Що зближує Вас з представниками вашої національності (можна відзначити три ознаки);

4.1. звичаї, обряди, культура;

4.2. рідна мова;

4.3. релігія;

4.4. важко сказати;

4.5. що ще (вказіть).

5. Чи дратує Вас, коли у колективі представники однієї національності спілкуються своєю рідною мовою, а всі решта їх не розуміють:

5.1 дратує, бо у багатонаціональному колективі треба спілкуватися на доступній для всіх мові;

5.2. дратує, хоча вважаю, що люди мають право розмовляти рідною мовою де завгодно і коли завгодно;

5.3. не дратує, вважаю це цілком природно;

5. 4. мені байдуже.

6. Які риси характеру ви найбільше цінуєте в:

6.1. українців;

6.2. росіян;

6.3. представників інших національностей.

7. Які риси характеру не подобаються в:

7.1. українців;

7.2. росіян;

7.3. представників інших національностей.

8. Чи важить для вас національність людини, з якою маєте намір одружитися:

8.1. так;

8.2. ні;

8.3. не знаю.

9. Якою мовою будете спілкуватися у сім'ї, якщо ваша друга половина буде іншої національності:

9.1. виключно мовою своєї національності;

9.2. будемо намагатися навчати дітей розмовляти двома мовами;

9.3. не знаю.

10. Чи важливо для Вас усвідомлювати себе українцем (росіянином, угорцем тощо);

10.1. важливо;

10.2. ні.

Анкета на визначення мотивів вибору професії

Інструкція до виконання анкети: з перерахованих мотивів необхідно вибрати ті, які більше за інші відповідають вашій особистій точці зору. У картці відповідей поставте „+”, якщо даний мотив є значимим, і „-”, якщо не має значення.

Питання з виявлення мотивів професії:

1. Інтерес до змісту професії
2. Прагнення до самовдосконалення
3. Престиж професії
4. Сімейні традиції
5. Матеріальна незалежність
6. Інтерес до даної професії
7. Бажання керувати людьми
8. Приваблює індивідуальна робота
9. Бажання займатися творчою роботою
10. Упевненість у своїх здібностях
11. Матеріальна забезпеченість
12. Захоплення професією
13. Самостійність у роботі
14. Приваблює підприємницька діяльність
15. Необхідність матеріально допомагати родині
16. Бажання отримати економічні знання
17. Прагнення отримати вищу освіту
18. Приваблює професія, що не вимагає тривалого навчання
19. Бажання працювати в престижному місці
20. Прагнення знайти вдалий спосіб заробляти собі на життя
21. Приваблюють модні професії

22.Бажання приносити користь людям

23.Інтерес до матеріальної сторони професії

24.Приваблюють зовнішні властивості професії.

Інтерпретація анкети: підрахувати кількість плюсів у кожному стовпчику окремо. Найбільша кількість плюсів означає в стовпчику А – переважають мотиви вибору престижної професії, яскраво виражене прагнення зайняти видне положення в суспільстві, реалізувати свій високий рівень домагань. У стовпці Б – більше приваблює матеріальне благополуччя, бажання заробити. У стовпці В – прагнення до творчої роботи, інтерес до нових технологій, отримання необхідних навичок і вмінь, які вимагає професія, що обирається.

А	Б	В
3	5	1
4	8	2
7	11	6
17	14	9
18	15	10
19	16	12
21	20	13
24	23	22

Тест на оцінку рівня конфліктності особистості

Ціль тесту: оцінка рівня конфліктності особистості.

Вам необхідно вибрати один із трьох запропонованих варіантів відповіді.

1. Чи характерно для вас прагнення до переваги, тобто до того, щоб підкорити своїй волі інших?

- А. немає;
  - Б. коли як;
  - В. так.
-

2. Чи є у вашому колективі люди, які вас побоюються, а, можливо, і ненавидять?

- А. так;
  - Б. важко відповісти;
  - В. немає.
-

3. Хто ви більшою мірою?

- А. пацифіст;
  - Б. принциповий;
  - В. заповзятливий.
-

4. Як часто вам доводилося виступати із критичними судженнями?

- А. часто;
  - Б. періодично;
  - В. рідко.
-

5. Що для вас було б найбільш характерним, якби ви очолили новий колектив?

- А. розробив би програму роботи колективу на рік уперед;
  - Б. визначив би, хто є хто, і встановив би контакт із лідерами;
  - В. частіше радився б з людьми.
-

6. У випадку невдач, який стан для вас найбільше характерний?

- А. песимізм;
  - Б. поганий настрій;
  - В. образа на самого себе.
-

7. Чи характерно для вас відстоювати та дотримуватися традицій колективу?

- А. так;
  - Б. швидше за все, так;
  - В. ні.
-

8. Чи відносите ви себе до людей, яким краще сказати гірку правду в очі, ніж промовчати?

- А. так;
  - Б. швидше за все, так;
  - В. ні.
-

9. Із трьох особистих якостей виберіть те, з яким ви найбільше боретеся:

- А. дратівливість;
  - Б. уразливість;
  - В. нетерплячість до критики інших.
-

10. Хто ви з погляду співробітників:

- А. аутсайдер;
- Б. лідер;

В. генератор ідей.

---

11. Якою людиною вас уважають друзі?

- А. екстравагантною;
  - Б. оптимістичною;
  - В. наполегливою.
-

12. Із чим вам найчастіше доводиться боротися?

- А. несправедливістю;
  - Б. бюрократизмом;
  - В. егоїзмом.
-

13. Що є для вас найбільш характерним?

- А. недооцінюю свої здібності;
  - Б. оцінюю свої здібності досить об'єктивно;
  - В. переоцінюю свої здібності.
-

14. Що приводить вас до зіткнення та конфлікту з людьми найчастіше?

- А. зайва ініціативність;
- Б. зайва критичність;
- В. зайва пряmolінійність.

**МЕТОДИКА
ДІАГНОСТИКИ СХИЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ
ДО КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ К. ТОМАСА
(АДАПТАЦІЯ Н. В. ГРИШИНОЇ)**

ОПИС

Тест адаптовано Н.В.Гришиною. Однією з найпоширеніших методик діагностики поведінки особистості в конфліктній ситуації (точніше, у конфлікті інтересів) є опитувач Кеннета Томаса (*Kenneth Thomas*) „Визначення способів регулювання конфліктів”. К. Томас виходив з того, що людям не слід уникати конфліктів або вирішувати їх за всяку ціну, а потрібно вміти грамотно ними управляти. Він разом з Ральфом Кілманном (*Ralph Kilmann*) запропонував двомірну модель регулювання конфліктів, один вимір якої – поведінка особистості, заснована на увазі до інтересів інших людей; другий – поведінка, що припускає ігнорування цілей навколишніх і захист власних інтересів.

Методика визначає типові способи реагування людини на конфліктні ситуації, виявляє тенденції її стосунків у складних умовах.

Ця методика дозволяє з'ясувати, наскільки людина схильна до суперництва та співробітництва у колективі співробітників, у шкільному класі або студентській групі, чи прагне вона до компромісів, уникає конфліктів або, навпаки, намагається загострити їх. За допомогою даної методики можна також оцінити ступінь адаптації кожного члена того або іншого колективу до спільної діяльності.

Стосовно педагогічної діяльності, за допомогою методики можна виявити найбільш преферовані форми соціальної поведінки випробуваного в ситуації конфлікту з учнями, батьками, з колегами або адміністрацією, а також ставлення до спільної діяльності.

Конфлікт - зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок або поглядів опонентів або суб'єктів взаємодії. В основі будь-якого конфлікту лежить ситуація, що включає або суперечливі позиції сторін за яким-небудь приводом, або протилежні цілі або засоби їх досягнення в даних обставинах, або розбіжність інтересів, бажань, потягів опонентів. Щоб розвився конфлікт, потрібний інцидент, коли одна зі сторін починає діяти, защемляючи інтереси іншої сторони. Звичайно це викликає лютий опір іншої сторони, діалог супроводжується взаємними образами, руйнуються міжособистісні стосунки. Конструктивним конфлікт може бути тоді, коли опоненти не виходять за рамки ділових аргументів і стосунків.

У своєму підході до вивчення конфліктних явищ К.Томас наголошував на зміні традиційного ставлення до конфліктів. Указуючи, що на ранніх етапах їх вивчення широко використовувався термін „розв'язання конфліктів”, він підкреслював, що термін має на увазі, що конфлікт можна й необхідно розв'язати або елімінувати. Метою розв'язання конфліктів, таким чином, був деякий ідеальний безконфліктний стан, де люди працюють у повній гармонії. Однак останнім часом відбулася істотна зміна у ставленні фахівців до цього аспекту дослідження конфліктів. Вона була викликана, на думку К.Томаса, щонайменше, двома обставинами: усвідомленням даремності зусиль по повній елімінації конфліктів, збільшенням числа досліджень, що вказують на позитивні функції конфліктів. Звідси, за думкою автора, наголос повинен бути перенесений з елімінування конфліктів на керування ними. Відповідно до цього К.Томас вважає потрібним сконцентрувати увагу на наступних аспектах вивчення конфліктів: які форми поведінки в конфліктних ситуаціях характерні для людей, які з них є більш продуктивними або деструктивними; яким чином можливо стимулювати продуктивну поведінку.

Для опису типів поведінки людей у конфліктних ситуаціях К.Томас вважає застосовною двомірну модель регулювання конфліктів, основними вимірами в якій є кооперація, пов'язана з увагою людини до інтересів інших людей, залучених у конфлікт, і напористість, для якої характерний акцент на захисті

власних інтересів. Відповідно до цих двох основних вимірів К.Томас виділяє наступні способи регулювання конфліктів:

- 1) **змагання (конкуренція)** як прагнення добитися задоволення своїх інтересів на шкоду іншому;
- 2) **приспосування, що** означає, на противагу суперництву, приношення в жертву власних інтересів заради іншого;
- 3) **компроміс** — угода на основі взаємних поступків; пропозиція варіанта, що знімає виникле протиріччя;
- 4) **уникнення**, для якого характерні як відсутність прагнення до кооперації, так і відсутність тенденції до досягнення власних цілей;
- 5) **співробітництво**, коли учасники ситуації приходять до альтернативи, що повністю задовольняє інтереси обох сторін.

П'ять способів регулювання конфліктів К.Томаса.

К.Томас вважає, що при уникненні конфлікту жодна зі сторін не досягає успіху; при таких формах поведінки, як конкуренція, пристосування та компроміс, або один з учасників виявляється у виграші, а інший програє, або обоє програють, тому що йдуть на компромісні поступки. І тільки в ситуації співробітництва обидві сторони виявляються у виграші.

У своєму опитувачі з виявлення типових форм поведінки К.Томас описує кожний з п'яти перерахованих можливих варіантів 12 судженнями про поведінку індивіда в конфліктній ситуації. У різних комбінаціях вони згруповані в 30 пар, у кожній з яких респондентові пропонується вибрати те судження, яке є найбільш типовим для характеристики його поведінки.

ОБРОБКА

Ключ

№ питання	Стиль				
	<i>I</i>	<i>II</i>	<i>III</i>	<i>IV</i>	<i>V</i>

1				А	Б
2		Б	А		
3	А				Б
4			А		Б
5		А		Б	
6	Б			А	
7			Б	А	
8	А	Б			
9	Б			А	
10	А		Б		
11		А			Б
12			Б	А	
13	Б		А		
14	Б	А			
15				Б	А
16	Б				А
17	А			Б	
18			Б		А
19		А		Б	
20		А	Б		
21		Б			А
22	Б		А		
23		А		Б	
24			Б		А
25	А				Б
26		Б	А		
27				А	Б
28	А	Б			

29			А	Б	
30		Б			А

Тест можна використовувати в груповому варіанті, як у комбінації з іншими тестами, так і окремо. Витрати часу – не більше 15-20 хв.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ. Кількість балів, набраних індивідом по кожній шкалі, дає уявлення про виразність у нього тенденції до прояву відповідних форм поведінки в конфліктних ситуаціях.

Стиль конкуренції

Людина, що дає перевагу даному стилю, є досить активною і прагне йти до розв'язання конфлікту власним шляхом. Вона звичайно здатна до вольових рішень і негайних дій. Прагнучи в першу чергу задовольнити власні інтереси, добитися результату, який видасться їй найкращим, вона ігнорує інтереси та думки інших людей.

Залучення партнерів у ситуацію має наступні особливості. Їм не дозволяють чинити опір тому напрямку або тим способам досягнення результату, які декларуються. Опір пригнічується. Заохочується та санкціонується те, що виходить від лідера (того, хто задає відносини конкуренції). Люди, які слідуєть обраній ним стратегії, визнаються союзниками, однак тільки доти, поки не починають заперечувати або чинити опір. Правда, якщо сила їх волі, надаваний опір або елементарне везіння, удачливість є досить сильними, то, в остаточному підсумку, лідер буде готовий визнати їхню правоту, може перейти до них у підпорядкування та прийняти інший стиль поведінки та відносин при спільному вирішенні наступних проблем. Особи, не згодні з вибраною стратегією, найчастіше автоматично стають супротивниками („хто не із мною, той мій ворог”), нерідко знижується їхня загальна особистісна оцінка, з'являються недиференційоване негативне ставлення та бар'єри упередженості та передвзятості. Боротьба за особисту першість може бути настільки напруженою, що, потерпівши поразку в локальній ситуації, людина, що використовує

стратегію конкуренції, має таке відчуття, начебто звалилися всі життєві підвалини.

Що необхідно знати, користуючись даним стилем і вибудовуючи відповідну життєву стратегію взаємодії з партнерами?

Цей стиль ефективний тоді, коли ви маєте певну владу, переконані, що ваші рішення або підхід у даній ситуації є найбільш правильними і ви маєте можливість наполягати на них.

Однак це зовсім не той стиль, який доцільно використовувати в особистих відносинах, наприклад, якщо ви прагнете зберегти з людьми добрі стосунки. Якщо ви часто прибігаєте до стилю конкуренції, навіть виходячи із самих добрих намірів, навіть якщо партнери дійсно не можуть вибрати правильне рішення, як слід виконати завдання, однаково рано або пізно виникне почуття відчуження.

Стиль конкуренції вимагає й певних суб'єктивних передумов: упевненості в правильності обраного рішення та свої здібності втілити це рішення у життя, наполегливості, послідовності, енергії для подолання перешкод і доведення справи до кінця, уміння наполягти на своєму, навіть якщо навколишні настроєні негативно, а також деякої зневаги до психологічних нюансів спілкування. При твердому користуванні стилем конкуренції такі загальнолюдські якості, як гуманізм, рефлексія, емпатія, якщо починають заважати справі, відкидаються як незначимі, причому діюча особа схильна прикривати це досить витонченими аргументами: необхідністю обмежувати себе заради інтересів справи, надцінністю результату, що досягається, апеляція до думки авторитетів, національним менталітетом, політичними або загальнодержавними завданнями, соціальним або професійним боргом, сімейними традиціями, пам'яттю предків та ін. Спроби ж примирити інтереси справи та міжособистісних відносин можуть нагадувати метання зі сторони на сторону, у результаті чого й справа робиться як потрібно, і відносини стають хаотично дезорганізованими. І якщо стратегія конкуренції, авторитарного придушення, суперництва в даній ситуації є об'єктивно

обходженою для того, щоб скоординувати спільні зусилля, направити на розв'язок проблеми колективну енергію, то слід змиритися з тим, що ви можете бути не дуже популярним. Зате, якщо ви отримаєте позитивний результат, він відразу завоює вам прихильників, у тому числі з рядів учорашніх супротивників і критиків.

Тому перед тим як використовувати даний стиль, вирішуючи конкретні ситуації життєдіяльності, ви звичайно повинні зробити вибір, що вам важливіше – досягти результату або зберегти дружні стосунки. Крім того, вам слід зважити й власні можливості: чи вистачить у вас характеру, щоб прийняти та утримувати домінуючу позицію над навколишніми, чи чітко ви бачите мету, до якої повинні їх вести, чи у стані ви так організувати розподіл обов'язків, щоб не зіштовхувати партнерів між собою, зняти ситуації невизначеності та ін.

Стиль конкуренції доцільно використовувати в таких ситуаціях:

- результат справи дуже важливий для вас, ви робите велику ставку на розв'язок даної проблеми саме вашим способом;
  - ви маєте достатній авторитет і компетентність для ухвалення рішення, вам очевидно, що пропонуване вами рішення – найкраще в даних умовах і при обставинах, що склалися;
  - необхідно швидко ухвалити рішення, і у вас досить влади для того, щоб узяти на себе відповідальність за його результати;
  - ви відчуваєте, що у вас немає іншого вибору та вам нема чого втрачати, що, крім вас, ніхто цього не зробить;
  - ви перебуваєте в критичній ситуації, яка вимагає миттєвого реагування, а навколишні не поспішають брати відповідальність на себе;
  - ви не можете показати навколишнім, що перебуваєте в тупику.
- Важливо прийняти будь-яке рішення, щоб зрушити справу з мертвої точки; ви розумієте його непопулярність, однак вважаєте, що потрібно хоч якось діяти, і у вас досить повноважень, щоб потім виправити наслідки навіть помилкового кроку. Стиль конкуренції, прийнятий як основа відносин з

навколишніми, як стрижень життєвої стратегії, приводить до відчуження та ізоляції навколишніх, до певних особистісних деформацій (упевненості у власній правоті та непогрішності, прийняття в будь-якій ситуації позиції моральної та інтелектуальної переваги, втрати здатності бути самокритичним).

Стиль відхилення

Основною характеристикою даного стилю є відмова від негайного розв'язку виниклого конфлікту. Людина, що ухиляється, не тільки не відстоює свої права, але й відмовляється від взаємодії з іншими людьми з метою вирішення проблеми. Для відхилення від проблеми можуть бути використані найрізніші прийоми: ви можете непомітно для співрозмовника перевести розмову на менш лоскитливу тему або відкрито заявити, що не готові або не прагнете продовжувати цю безглузду суперечку; можете відговоритися тим, що вас чекають інші справи й піти, а можете сказати, що на фоні світових процесів нерозумно займатися такими дріб'язками; можете пообіцяти зробити необхідне в недалекому майбутньому й відразу викинути обіцянку з голови, а можете запропонувати зайнятися більш цікавою або виграшною діяльністю. У кожному разі (чи йдете ви від обговорення проблеми, ігноруєте її, домагаєтеся відстрочки рішення або перекладаєте відповідальність за його розв'язок на інших) ви реалізуєте стратегію відхилення. Якщо ваш партнер продовжує наполягати на тому, що ігнорувати проблему не можна або покаже, що йому стали зрозумілі ваші виверти, у справу зазвичай включається захисна аргументація. Ви почнете доводити, що „поспіх загибелі подібний”, що потрібно все ретельно зважити й уточнити, що „тихіше їдеш – далі будеш”, що не можна так давити на вас. Адже найчастіше за даним стилем стоїть одне бажання – щоб проблема розв'язалася сама собою, без вашої участі, не привносячи у ваше життя додаткової відповідальності та турбот.

Однак бувають ситуації, коли саме стиль відхилення є найкращим способом уникнути додаткових ускладнень. Найбільш доцільний він у випадку, якщо

ви змушені спілкуватися зі складним партнером, який ще не „дозрів” до розв’язку обговорюваної проблеми, або при взаємодії із глибоко конфліктною людиною, з якою просто неможливо знайти загальну мову, і немає серйозних підстав для подальшого продовження контактів. Тоді своєчасне припинення взаємодії, поки ви остаточно не зайшли в тупик, може бути єдиним правильним виходом. У такому випадку ваше керування діями даної людини полягає в припиненні спроб втягти вас у замкнене коло тих самих аргументів, з’ясування відносин, перерахування минулих образ. Корисний прийом відхилення й тоді, коли перед вами стоїть завдання знайти якийсь вихід із ситуації, що склалася, однак ви ще не знаєте, як почати, у вас не вистачає необхідної інформації й відповідної підготовки, та й приймати рішення негайно немає гострої необхідності. Замість того щоб підсилювати напруженість, намагаючись негайно знайти вихід, ви можете дати собі час на міркування й свідомо ухилитися від поспіху, що нав’язується. Ситуації, у яких стиль відхилення виявляється найкращим:

- напруженість ситуації дуже велика (наприклад, нерви учасників натягнуті до межі), і ви відчуваєте необхідність ослаблення;
- у вас був важкий день, ви й так уже напружені, почуваете, що неадекватно реагуєте на те, що відбувається, тому розв’язок проблеми в цей момент може бути неправильним, принесе додаткові неприємності для вас особисто або для інших людей;
- результат справи для вас не дуже важливий, а є безліч інших більш невідкладних і серйозних справ;
- ситуація настільки проста, а рішення, яке потрібно прийняти, таке тривіальне, що вам жалко витратити на нього свій час, або ж ви бажаєте дати партнерам реальну можливість потренуватися в прийнятті на себе відповідальності;
- ви бачите, що партнери настроєні вороже, не прагнуть іти на поступки або хоча б урахувати ваші інтереси;

- ви прагнете виграти час для прийняття більш аргументованого рішення, одержання необхідної інформації або ж для того, щоб заручитися чиеюсь допомогою або підтримкою;
- ситуація занадто складна, а у вас немає зараз часу для того, щоб її розв'язати на потрібному рівні або довести справу до кінця;
- ви реально зважуєте свої сили й доходите висновку, що в інших більше шансів ефективніше розв'язати цю проблему, а завдяки тому, що вони поки що в цьому не переконалися, ви усуваєтеся, щоб звільнити їм арену дій;
- ви переконані, що розкриття й відкрите обговорення конфлікту зараз, негайно, може тільки погіршити ситуацію, тому розв'язок проблеми слід відсунути хоча б на деякий час.

Прибігаючи до тих або інших прийомів реалізації стилю відхилення, ви повинні бути готові до того, що навколишні порохують це „втечею” від розв'язку проблеми, прагненням зняти із себе відповідальність. Ви повинні бути самі переконані, що ваше відхилення – це дійсний прийом конструктивного підходу до розв'язання конфлікту, зм'якшення конфліктогенної ситуації, що в будь-який момент ви готові ввімкнутися в розв'язок проблеми. Цілком можливо, що робити цього вам не треба, тому що конфлікт може розв'язатися сам по собі. Однак особливо уповати на це не варто. Адже не менш висока й імовірність того, що ваше ігнорування проблеми, прагнення не виражати ставлення до неї, відхід від розв'язку ще більш загострять ситуацію, та буде потрібним прийняття більш енергійних заходів і витрата більших сил у майбутньому.

Переважа тенденцій відхилення в життєвій стратегії приводить до самовиправдання власної бездіяльності, зниження соціальної та професійної активності, посилення психологічних захистів, що обґрунтовують особисту пасивність. При домінуванні такої стратегії людина неусвідомлювано шукає партнера, на якого перекладає відповідальність за свої справи. Однак визнати свою залежність від цього партнера вона не завжди може, тому втримує його в ролі „козла відпущення” різними, у тому числі прямо протилежними

засобами (як відвертими лестощами, так і обвинуваченням у всіх своїх бідах).

Стиль пристосування

Типовою для даного стилю є відмова від власних інтересів на користь інтересів іншої людини (дія як би зворотна стилю конкуренції, альтернатива суперництву). При цьому можуть бути різні варіанти пристосування. Перший, сприятливий, пов'язаний з тим, що ви уступаєте усвідомлено, добровільно, вибираєте даний спосіб виходу з конфлікту як найбільш доцільний. До того ж ви не жалуєте про вчинене і продовжуєте почувати себе комфортно. Ваші власні інтереси, бажання, прагнення або безболісно пригнічуються, або ви знаходите можливість їх реалізувати в іншій ситуації, з іншими людьми або в іншій сфері діяльності. Те, що інша людина добила кращих результатів фактично за ваш рахунок, не створює вам додаткової проблеми, ви можете дозволити собі бути щедрим.

Однак, найчастіше ситуація вимагає від вас пристосування, до якого ви не готові. Тобто, обставини змушують вас уступати тоді, коли ви прагли б добитися результатів у свою користь або вважаєте, що інша людина почала зловживати вашою добротою. Тоді ви будете почувати себе скривдженим, будете мати гостру незадоволеність від того, що відбувається, невдоволення собою за свою нездатність відстояти власні права. Буває й так, що обставини вимагають, щоб ви відступили; ви зовсім правильно дієте, відступаючи, пристосовуючись до характеру ситуацій або партнера по взаємодії, однак невдоволення зберігається. Нерідко в таких випадках виникає відчуття, що на вас неправомірно тиснуть, вами маніпулюють, надмірно зневажають вашими інтересами, а ви не можете або не прагнете відстоювати свої права. Тоді зовнішній конфлікт, вирішуючись, породжує у вас конфлікт внутрішній. Із цього приводу слід сказати тільки одне: „Уступаючи – уступайте”. Тобто, якщо ви порахували, що в даній ситуації або при даній розкладці сил необхідне пристосування, то не терзайте себе міркуваннями про те, чому саме ви завжди повинні уступати й чому навколишні не прагнуть піти назустріч вам.

Однак, якщо ви дійсно дійшли висновку, що є межа поступкам, що подальший відступ приводить до втрати життєво значимих цінностей, що інша людина не оцінить зробленого вами або зловживає вашими поступками, слід відмовитися від однобічного пристосування. Правда, тільки у тому випадку, коли ви відчуваєте сили для того, щоб удатися до іншого стилю або хоча б відкрито заявити про свої права. Інакше ваші боязкі спроби повернути увагу до ваших інтересів і потреб просто здивують партнера, сформулюють у нього думку, що ви раптом почали ні з того ні із цього вередувати. Адже привчивши його до ваших однобічних учинків, ви сформували звичку не зважати на вас. Несподівану відмову діяти у звичній для нього стратегії він може розцінити як порушення його власних прав діяти певним чином.

Тому, якщо ви привчили навколишніх до того, що пристосування до них – це стратегія вашого життя, добитися миттєвого перевороту відносин буде дуже важко. Адже постійні поступки з вашої сторони для них є дуже зручними, і відмовитися від них відразу добровільно ніхто не зможе. А нерідко їм доводиться заново навчатися новій техніці відносин, діалогу, суб'єкт-суб'єктному інструментуванню ситуацій взаємодії. Природно, що ці додаткові труднощі не всі партнери готові прийняти з радістю із приводу того, що „нарешті він став себе поважати й зажадав поваги до себе”. Стиль пристосування зовні трохи нагадує стиль відхилення. Його також часто використовують для отримання відстрочки в розв'язку проблеми. Наприклад, ви бачите, що, трохи уступаючи, ви нічого не втрачаєте, зм'якшуєте ситуацію, одержуєте можливість згодом знову повернутися до цього питання. Однак основна відмінність полягає в наступному. У стилі відхилення ви не робите нічого для задоволення інтересів іншої людини, ви просто відмовляєтеся вирішувати проблему. У стилі ж пристосування ви ведете іншу людину від дій „на шкоду самому собі” і вертаєтеся до тієї ж проблеми заради неї самої.

Найбільш доцільно прибїгати до стилю пристосування в наступних ситуаціях:

- вас не хвилює те, що відбувається, ви цілком можете дозволити обставинам розгортатися за їх логікою, а якщо від цього виграє хтось інший, то вам особисто однаково;
- ви прагнете зберегти мир і добрі стосунки з іншими людьми й готові „заплатити” за їх збереження ціною поступків, відмови від власних пріоритетів;
- гарні стосунки з даною людиною для вас важливіші, ніж той виграш, який може принести перемога над нею;
- ви бачите, що результат набагато важливіший для іншої людини, ніж для вас;
- ви розумієте, що для даної людини дуже важливо відчувати впевненість у собі, що ваша поступка допоможе їй знайти самоповагу або зберегти авторитет в очах навколишніх;
- ви розумієте, що не зовсім праві, що ваше рішення не є найкращим, і розумніше буде вчасно відмовитися від нього, ніж заводити справу в тупик;
- ви бачите, що у вас мало влади або шансів перемогти, тому краще вчасно перейти на сторону більш сильного або щасливого партнера – це забезпечить вам виграш у майбутньому за рахунок його благовоління або прямого заступництва;
- ви вважаєте, що ваша поступка дасть іншій людині урок „гарних манер”, вона зрозуміє, що краще жити у мирі, уступаючи один одному, що іноді відступити, навіть не погоджуючись із тим, що робить партнер, або уважаючи, що він робить помилку, – означає моральний виграш. Уступаючи, погоджуючись або жертвуючи своїми інтересами на користь іншої людини, ви можете зм’якшити конфліктну ситуацію й відновити нормальні стосунки з партнером, якщо іншими способами привести його до норми не вдається (він упертий, надмірно зацікавлений у результатах або потребує успіху для збереження самоповаги). Ви, однак, не зобов’язані

заспокоюватися на досягнутому. Звичайно, якщо ви вважаєте результат цілком задовільним, прийнятним для себе, то можете спокійно викинути все, що відбувалося, з голови. Якщо ж у вас залишилося почуття незадоволеності, то ви можете використовувати період отриманого затишку для накопичення сил, щоб потім знову повернутися до проблеми або скористатися іншими, більш сприятливими обставинами, аби тільки добитися остаточно бажаного для вас розв'язання конфлікту.

Стиль компромісу

Якщо попередній стиль ґрунтувався на одnobічних поступках, то в основі компромісу лежать взаємні поступки. Кожний з партнерів трохи знижує свої вимоги, уступає у своїх інтересах, щоб задовольнити їх хоча б частково. У результаті зустрічного руху кожна зі сторін досягає часткового задоволення свого бажання й часткового виконання бажання іншої сторони. Такий рух здійснюється покроково, шляхом постійного зважування всіх обставин для розробки компромісного рішення, яке улаштувало би обох. Дії, чинені партнерами, трохи нагадують стиль співробітництва (див. далі), однак здійснюються на більш поверхневому рівні. Тут не виникає необхідності виявляти сховані потреби та інтереси, взаємодія йде чисто по зовнішній, подійній стороні ситуації.

До стилю компромісу зазвичай прибігають, коли обидві сторони прагнуть того самого, але знають, що добитися найвищого результату при подібних обставинах просто неможливо. Не можна досягти того, щоб одночасно „і вовки були ситі, і вівці цілі”. Дві людини в напруженій ситуації переконуються, що обоє прагнуть до того самого результату й саме тому заважають один одному досягти його, і чим далі продовжиться протистояння, тим менша ймовірність досягнення цього результату кимось одним. Цілком можливо, що з'явиться третій, який зірве пальму першості, залишивши вчорашніх конкурентів „з носом”. Саме перспектива втратити все й приводить суперників до угоди задовольнитися частковими результатами.

Фактично вони упокорюються з тим, що „краще синиця в руках, ніж журавель у небі”.

У деяких випадках компроміс може виявитися єдиною можливістю якось розв’язати проблему. Наприклад, якщо супротивники настільки сильні, що боротьба між ними може тривати нескінченно довго й привести до повного спустошення їх сил. Як у відомому двобої між А. Карповим і М. Каспаровим на світовій першості з шахів, баталії, що затяглися, загрожували завдати непоправної шкоди здоров’ю двох видатні шахістів. Або коли перемагає розсудливість, і сторони, що ворогують, погоджуються, що худий мир краще доброї сварки. Або коли безкомпромісне подружжя після довгих суперечок, де відпочивати (на морі або в горах), приходять до рішення частину відпустки провести на морі, а частину – у гірському таборі. Стиль компромісу найбільш ефективний у наступних випадках:

- обидві сторони мають однакову владу та мають взаємовиключні інтереси рівної інтенсивності;
- ви прагнете прийти до розв’язку якнайшвидше тому, що ви не маєте часу; у силу того, що даний шлях дає можливість уникнути додаткових витрат сил і ресурсів; сьогоднішній компроміс допоможе направити сили та ресурси на розв’язок більш важливих питань або додаткові переваги, що обіцяють у майбутньому;
- виявляється, що ваші претензії були завищеними, і тепер ви переконалися, що вас цілком улаштовує навіть частковий розв’язок проблеми;
- добившись короткочасної вигоди, відстрочки, перепочинку, ви можете ними скористатися для розв’язку більш невідкладних проблем;
- інші підходи до розв’язку проблеми виявилися неефективними або загрожують у майбутньому додатковими ускладненнями;
- задоволення вашого бажання має для вас не занадто велике значення, ви можете трохи змінити поставлену спочатку мету;
- компроміс дає вам можливість зберегти стосунки;
- ви бажаєте отримати хоч щось, ніж все втратити;

- першим запропонувавши компроміс або з готовністю пішовши на негатив після пропозиції протилежної сторони або посередників, ви переконуете супротивника в добрих намірах і тим самим підштовхуєте його до ще більших поступків.

Компромісних рішень досягають звичайно шляхом переговорів: висування власних і вислуховування зустрічних пропозицій, окреслення області співпадаючих інтересів, обговорення форм поступків, які прийнятні для партнера, і т.д. При цьому сторони завжди можуть знову повернутися до проблеми, спробувати використовувати інші підходи до розв'язання конфлікту, якщо первинний компроміс усунув його тільки ненадовго. Компромісна лінія поведінки, прийнята в якості стратегії життя, хоча й зовні приваблива, здатна викликати глибинні конфлікти, тому що проблеми не вирішуються, а тільки трохи згладжуються. Звичка до постійних компромісів може приводити до втрати життєвих пріоритетів, розмиванню структури спрямованості, частому придушенню власних потреб у нездатності зрозуміти переживання партнера із приводу подій, що відбуваються, у всій гостроті (якщо події для останнього настільки важливі, що він не може іти на компроміс).

Стиль співробітництва

Незважаючи на те що цей стиль із психологічної точки зору є найкращим, він одночасно є найскладнішим для стратегічної та тактичної реалізації у техніці взаємодії сторін, вимагає більше часу. Тому стихійне оволодіння даним стилем є досить складним при відсутності відповідної психологічної підготовки.

В основі стилю лежить повне прийняття протилежної сторони як рівноправного, рівнозацікавленого в розв'язанні проблеми партнера, надання йому допомоги та сприяння при досягненні бажаного результату таким чином, щоб одночасно досягтися аналогічного результату й для себе. Тут увага взаємодіючих сторін звернена не на зовнішній (подійний) „малюнок” ситуації, а на ті сховані потреби, турботи, інтереси, які є й у них самих, і в їх

партнерів. Процедура розв'язання проблеми здійснюється шляхом пошуку взаємовигідного результату та задоволення інтересів усіх учасників ситуації. Труднощі даного стилю полягають в тому, що не всі партнери, що вступають у взаємодію, чітко представляють, чого вони прагнуть, які реальні побудники їх дій, який результат може бути для них найкращим. Для ілюстрації скористаємося прикладом Дж. М. Скотт, який вона приводить у книзі, присвяченій аналізу стратегій розв'язання конфліктів („Конфлікти. Шляхи їх подолання”). Зовнішньою причиною конфлікту, що виник у службовця на роботі, може бути його повільність. Однак сама повільність може виникати від ще більш глибокого конфлікту – незадоволеності роботою. В основі ж незадоволеності можуть лежати такі базові причини, як недостатня повага, визнання навколишніх, незатребуваність його індивідуального потенціалу або недостатня відповідальність, що приводить до відчуження людини від виконуваної нею справи. Якщо мати вплив тільки на поверхневі прояви, то це нагадує скоріше косметичний ремонт будинку, який у будь-який момент готовий звалитися. Людина може постаратися зовні не виглядати повільною, але тоді вона буде прибігати до неусвідомленого саботажу: улаштовувати з будь-якого приводу додаткові перерви в роботі, використовувати робоче встаткування в особистих цілях. При цьому вона буде переконувати себе, що цілком має на це право, оскільки її недооцінюють або її робота недостатньо оплачується, отже, вона може сама забезпечити собі деяку компенсацію. Стиль же співробітництва спонукує людину до відкритого обговорення її потреб і бажань. Той же службовець може прямо заявити про те, що потребує визнання, більш високої оцінки або збільшення відповідальності. Якщо начальник зрозуміє, що це не примха, не прагнення залучити до себе увагу за всяку ціну, не виправдання власної бездіяльності шляхом заперечення, а дійсно базова потреба, він піде на зустріч і запропонує роботу більш відповідну до індивідуальних потреб і інтересів.

Проблема подібних ситуацій найчастіше полягає в тому, щоб протилежна сторона також була настроєна на стиль співробітництва. А якщо ні, то,

відкрито заявляючи про свої потреби, ви ризикуєте втратити довіру, знайти статус „привередли”, нажити додаткові неприємності. Навіть якщо вам готові піти на зустріч, тоді необхідно затрачати додатковий час не на досягнення наочно видимого результату, а на самокопання, пошук схованих інтересів і потреб, розробки способу задоволення дійсних бажань обох сторін. Крім того, треба вміти пояснити свої бажання, виразити свої потреби, вислухати один одного, формулювати різні варіанти розв’язку проблеми, намічати альтернативні способи дії. Тому в реальності, коли найчастіше бракує часу або сторони прагнуть до досягнення якнайшвидшого результату, стриматися на стилі співробітництва нелегко.

Отже, необхідно чітко визначити, при яких умовах і в яких ситуаціях особливо небажаний відступ від співробітництва на користь інших стилів, навіть якщо вони обіцяють негайну та зовні більш ефективну вигоду:

- Розв’язок проблеми життєво важливий для обох сторін, ніхто не прагне повністю від неї усунутися, оскільки це загрожує відмовою від базових цінностей.
- У вас тісні, тривалі та взаємозалежні відносини з іншою стороною, вас хвилює душевний спокій партнера, забезпечення йому й вашим відносинам з ним сприятливих умов для подальшого розвитку.
- У вас є час попрацювати над виниклою проблемою, скласти перспективні плани, забезпечити умови для повної нейтралізації фактів, що породжують даний і аналогічні конфлікти.
- Ви та інша людина інформовані про проблему й бажання обох сторін, поважаєте один одного й готові до спільного обговорення та пошуку найбільш вигідного для вас рішення.

Саме співробітництво є найбільш мудрим підходом до розв’язку завдання визначення та задоволення інтересів обох сторін, надання один одному рівних прав і можливостей. І нехай стиль співробітництва вимагає додаткових зусиль і витрат часу, нехай не завжди приймається та визнається навколишніми, людина, що вибрала даний стиль як життєву стратегію,

звичайно досягає найкращих результатів у стосунках із близькими людьми, рівня розвитку всіх тих, хто підпадає під сферу впливу „співпрацюючого” суб’єкта, то саме його стратегія виявляється найбільш результативною.

ТЕКСТ ОПИТУВАЧА

1. А. Іноді я надаю можливість іншим побрати на себе відповідальність за розв’язок спірного питання.
Б. Аніж обговорювати те, у чому ми розходимося, я намагаюся звернути увагу на те, із чим ми обоє не згодні.
2. А. Я намагаюся знайти компромісне рішення.
Б. Я намагаюся влагодити справу з урахуванням інтересів іншого та моїх власних.
3. А. Зазвичай я наполегливо прагну добитися свого.
Б. Я намагаюся заспокоїти іншого та головним чином зберегти наші стосунки.
4. А. Я намагаюся знайти компромісне рішення.
Б. Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.
5. А. Улагоджуючи спірну ситуацію, я увесь час намагаюся знайти підтримку в іншого.
Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути даремної напруженості;
6. А. Я намагаюся уникнути виникнення неприємностей для себе.
Б. Я намагаюся добитися свого.
7. А. Я намагаюся відкласти розв’язок спірного питання для того, щоб згодом розв’язати його остаточно.
Б. Я вважаю за можливе в чомусь поступитися, щоб добитися іншого.

8. А. Зазвичай я наполегливо прагну добитися свого.

Б. Я перш за все намагаюся ясно визначити те, у чому полягають усі порушені інтереси та питання.

9. А. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь виникаючі розбіжності.

Б. Я вживаю зусилля, щоб добитися свого.

10. А. Я твердо прагну досягти свого.

Б. Я намагаюся знайти компромісне рішення.

11. А. Перш за все я намагаюся ясно визначити те, у чому полягають усі порушені інтереси та питання.

Б. Я намагаюся заспокоїти іншого та головним чином зберегти наші стосунки.

12. А. Найчастіше я уникаю займання позиції, яка може викликати спори.

Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.

13. А. Я пропоную середню позицію.

Б. Я наполягаю, щоб було зроблено по-моєму.

14. А. Я повідомляю іншому свою точку зору та запитую про його погляди.

Б. Я намагаюся показати іншому логіку та переваги моїх поглядів.

15. А. Я намагаюся заспокоїти іншого та головним чином зберегти наші стосунки.

Б. Я намагаюся зробити все необхідне, щоб уникнути напруженості.

16. А. Я намагаюся не зачепити почуттів іншого.

Б. Я намагаюся переконати іншого у перевагах моєї позиції.

17. А. Зазвичай я наполегливо намагаюся добитися свого.
Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути даремної напруженості.
18. А. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.
Б. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.
19. А. Перш за все я намагаюся ясно визначити те, у чому полягають усі порушені інтереси та спірні питання.
Б. Я намагаюся відкласти розв'язок спірного питання для того, щоб згодом розв'язати його остаточно.
20. А. Я намагаюся негайно подолати наші розбіжності.
Б. Я намагаюся знайти найкращу комбінацію переваг і втрат для нас обох.
21. А. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до бажань іншого.
Б. Я завжди схильюся до прямого обговорення проблеми.
22. А. Я намагаюся знайти позицію, яка перебуває посередині між моєю позицією та точкою зору іншої людини.
Б. Я відстоюю свої бажання.
23. А. Як правило, я стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.
Б. Іноді я представляю можливість іншим узяти на себе відповідальність за розв'язок спірного питання.
24. А. Якщо позиція іншого здається йому дуже важливою, я постараюся піти назустріч його бажанням.
Б. Я намагаюся переконати іншого прийти до компромісу.

25. А. Я намагаюся показати іншому логіку та переваги моїх поглядів.

Б. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до бажань іншого.

26. А. Я пропоную середню позицію.

Б. Я майже завжди стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

27. А. Найчастіше я уникаю займання позиції, яка може викликати спори.

Б. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.

28. А. Зазвичай я наполегливо прагну добитися свого.

Б. Улагоджуючи ситуацію, я зазвичай намагаюся знайти підтримку в іншого.

29. А. Я пропоную середню позицію.

Б. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь виникаючі розбіжності.

30. А. Я намагаюся не зачепити почуттів іншого.

Б. Я завжди займаю таку позицію в спірному питанні, щоб ми разом з іншою зацікавленою людиною могли добитися успіху.

Джерела

Тест описания поведения К.Томаса (адаптация Н.В.Гришиной) // Психологические тесты / Под ред. А.А.Карелина: В 2т. - М., 2001. - Т.2. С.69-77.

Тест „Розуміння прислів'їв” Е. Фромма

Ціль: визначення способу поведінки в конфлікті.

Інструкція: уважно прочитайте пропонувані прислів'я (деякі з них є перекладами українською мовою прислів'їв, що вживаються в інших культурах). За 5-ти бальною шкалою визначите своє особисте ставлення до кожного прислів'я і його використання у своїй звичайній поведінці:

- 5 балів – типowo для поведінки;
- 4 бала – часто;
- 3 бала – іноді;
- 2 бала – рідко;
- 1 бал – зовсім нетипowo;
- 0 балів – не зрозумів зміст прислів'я.

Список прислів'їв:

1. Краще поганий мир, ніж хороша війна.
2. Якщо ви можете змусити іншого думати так, як ви бажаєте, примусьте його робити так, як ви думаєте.
3. М'яко стелить, але твердо спати.
4. Рука руку миє, злодій злодія криє.
5. Розум – добре, а два – краще.
6. Із двох сперечальників розумніший той, хто першим замовчить.
7. Хто сильніший, той є правим.
8. Не підмастиш – не поїдеш.
9. Бездонної бочки водою не наповниш.
10. Всяк правду знає, та не всяк про неї дбає.

11. Хто вдарить та втече, той може битися й наступного дня.
12. Слово «перемога» чітко написано тільки на спинах ворогів.
13. Вбивай ворогів своєю добротою.
14. Чесна справа не викличе сварки.
15. Ніхто не має повної відповіді, але у кожного є що додати.
16. Тримайся подалі від людей, які не згодні з тобою.
17. Битву виграє той, хто вірить у перемогу.
18. Добре слово не потребує витрат, але шанується дорого.
19. Ти мені – я тобі.
20. Той, хто відмовиться від своєї монополії на істину, зможе отримати користь від істин, що мають інші.
21. Свариться той, хто не вміє переконувати.
22. Той, хто не відступає, той утікає.
23. Ласкаве теля двох маток смокче, а уперте - жодної.
24. Грошей мало — не біда, як є друзів череда.
25. Біда людей єдна, гуртом можна і море загатити.
26. Найкращий спосіб вирішувати конфлікти – не вступати у них.
27. Сім разів відмір, один раз відріж.
28. Покірність бере верх над гнівом.
29. Краще синиця у руках, ніж журавель у небі.
30. Щиросердя, чесність та довіра роблять дива.
31. На світі немає нічого, з приводу чого треба сперечатися.
32. В цьому світі є два типи людей: переможці та переможені.
33. Якщо в тебе кинули камінням – кинь у відповідь шматок вати.
34. Взаємні поступки гарно вирішують справи.
35. Копай і копай без втоми: докопаєш до істини.

№ прислів'я	1	2	3	4	5
Оцінка в балах					
№ прислів'я	6	7	8	9	10
Оцінка в балах					

№ прислів'я	11	12	13	14	15
Оцінка в балах					
№ прислів'я	16	17	18	19	20
Оцінка в балах					
№ прислів'я	21	22	23	24	25
Оцінка в балах					
№ прислів'я	26	27	28	29	30
Оцінка в балах					
№ прислів'я	31	32	33	34	35
Оцінка в балах					
<i>Сума балів</i>					
<i>Тип поведінки</i>	I	II	III	IV	V

№	Стиль	Сутність стратегії	Використання	Переваги	Недоліки
1	Конкуренція (домінування)	Орієнтація тільки на свої інтереси та ігнорування інтересів свого партнера, тобто прагнення добитися своїх інтересів на шкоду іншому.	<ul style="list-style-type: none"> • Результат дуже важливий для вас, і ви робите велику ставку на вирішення виниклої проблеми; • Рішення необхідно прийняти дуже швидко; • Ви відчуваєте, що у вас немає іншого вибору та вам немає чого втрачати; • Ви перебуваєте в критичній ситуації, яка вимагає миттєвого реагування. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Не накопичуються негативні емоції; ✓ Підходить для екстремальних ситуацій. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Конфлікт не вирішується справедливо; ✓ Постійний конфлікт із усіма.
2	Відхилення (унікання)	Людина не відстоює свої права, не прагне вступати до співробітництва для вирішення проблеми, а просто йде від вирішення конфлікту.	<ul style="list-style-type: none"> • проблема, що зачіпається, не настільки важлива для вас, і ви не прагнете витратити сили на її вирішення; • Ви відчуваєте, що перебуваєте в безнадійному стані; • Ви відчуваєте себе неправим і передчуваєте правоту іншої людини; • Ваш співрозмовник має більшу владу. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Це „безпечний стиль у небезпеці”; ✓ Людина сама конфлікти не створює. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Конфлікт не вирішується й може виникнути через якийсь час.
3	Пристосування (поступливість)	Людина прагне піти від конфлікту, жертвує своїми особистими інтересами на користь інтересів суперника, не намагаючись відстоювати власні інтереси.	<ul style="list-style-type: none"> • Результат справи важливий для іншої людини та не дуже важливий для вас; • Інша людина має більшу владу; • Необхідно зм'якшити ситуацію; • Важливо зберегти стосунки, а не відстоювати свої інтереси. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Зберігаються стосунки між людьми. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Конфлікти не вирішуються, накопичуються та знову вертаються.

4	Компроміс	Людина стурбована й збереженням стосунків, і вирішенням конфлікту, але не слухним, а швидким - ніхто нічого не втрачає, але ніхто нічого не виграс.	<ul style="list-style-type: none"> • Улаштовує тимчасове вирішення проблеми; • Уступає у своїх інтересах, щоб задовольнити їх частково, і інша сторона робить те ж саме. 	✓ Швидке вирішення конфлікту, але не завжди слушне.	✓ Може накопичуватися незадоволеність у людей.
5	Співробітництво	Стиль дозволяє виробити найбільш задовольняючі обидві сторони вирішення у конфліктних ситуаціях.	<ul style="list-style-type: none"> • Вирішення проблеми дуже важливе для обох сторін, і ніхто не прагне повністю від нього усунутися; • У вас гарні стосунки з іншою стороною; • У вас є час попрацювати над виниклою проблемою; • Обидві залучені до конфлікту сторони мають рівну владу. 	✓ Слушне, остаточне вирішення конфлікту.	✓ „Совою” бути важко, тому що треба думати не тільки про себе, але й про інших.

Тести на визначення діалогічних особливостей

Дане тестування пропонується робити поетапно. У цьому випадку оцінюються рівень товарищкості, уміння слухати співрозмовника, а також коротко викладати свої думки.

Рівень товарищкості

(за В. Ф. Ряховським)

Відповідайте на пропоновані питання: „так”, „ні”, „іноді”, і заповніть відповідний бланк-опитувач.

1. Чи вибиває вас з колії очікування свят?
2. Чи не відкладаєте ви до останнього моменту візит до лікаря?
3. Чи викликає у вас сум'яття майбутній виступ на зборах, нараді?
4. Чи прикладете ви максимум зусиль, щоб уникнути відрядження в незнайоме місто?
5. Чи ділитесь ви з будь-ким своїми переживаннями?
6. Чи дратує вас звернення сторонніх з проханнями?
7. Чи вірите ви, що існують проблеми „батьків і дітей”?
8. Чи соромитеся ви нагадати своїм боржникам про те, що вони вам винні?
9. Чи промовчите ви, якщо в їдальні (кафе, або іншому закладі громадського харчування) вам подадуть несвіжий продукт?
10. Чи важко вам заговорити з незнайомою людиною?

11. Чи відмовляєтеся ви стояти в чергах, бо вас це дратує?
12. Чи боїтеся конфліктних ситуацій на роботі?
13. Ви маєте власну оцінку того, що відбувається, та не признаєте інших думок?
14. Ви бажаєте не вступати в суперечку сторонніх людей, навіть якщо в питанні суперечки ви більш компетентні?
15. Чи викликає у вас роздратування, якщо вас попросять повторити ваше пояснення знову?
16. Ви більш охоче викладаєте свої думки усно, ніж письмово?

Таблиця И.1

Приклад бланка-опитувача

Номер питання	Відповідь випробуваного	Оцінка фахівця
1	Так	2
2	Ні	0
3	Ні	0
...	...	...
16	Іноді	1

Інструкція з обробки результатів опитування

Оцініть відповіді випробуваних у такий спосіб:

- „так” - 2 бали;
- „іноді” - 1 бал;
- „ні” - 0 балів.

Підрахуйте загальну суму балів

Ключ до обробки результатів

32 - 25 балів. Випробуваний проявляє замкнутість і незговірливість, любить самотність, виборчий у спілкуванні. Його дратують і надовго виводять із рівноваги масові заходи. Випробуваному найбільш прийнятні індивідуальні форми спілкування. Якщо захопити випробуваного якоюсь роботою, то він здатний керувати невеликою групою однодумців (бригада, лабораторія та ін.)

24 - 9 балів. Випробуваний - товариська людина, він знаходить задоволення в спілкуванні з колегами (підлеглими). Люди тягнуться до нього. Можлива діяльність, пов'язана із громадськістю (вихованням), а також організацією та керуванням.

8 - 0 балів. Випробуваний надмірно товариський і може стомити інших. Волею чи неволею він буває причиною різного роду конфліктів у своєму оточенні. Початі справи, як правило, не доводяться ним до кінця. Тому навколишні ставляться до нього з деяким побоюванням і сумнівами. Випробуваному неможливо займатися керівною та організаторською роботою. Можлива робота на місцях, пов'язаних з розробкою нових ідей, а також рекламною діяльністю на підприємстві.

Уміння слухати та чути

(за В. Маклені)

Перед тестуванням випробуваних слід попросити чесно відповісти на наступні питання „так” або „ні” і заповнити бланк відповідей

1. Ви нетерпляче чекаєте, поки співрозмовник закінчить говорити й дасть вам можливість висловитися?
2. Ви поспішаєте прийняти рішення до того, як зрозумієте проблему?

3. Ви слухаєте лише те, що вам подобається?
4. Чи не заважають вам слухати співрозмовника виникаючі емоції?
5. Чи не відволікаєтеся ви, коли говорять інші?
6. Чи не запам'ятовуєте ви замість основних моментів бесіди які-небудь несуттєві деталі розмови?
7. Чи не заважають вам упередження слухати співрозмовника?
8. Чи припиняєте ви когось слухати, коли виникають труднощі розуміння?
9. Чи займаєтеся ви негативну позицію до співрозмовника, коли слухаєте його?
10. Під час розмови ви тільки робите вигляд, що слухаєте?
11. Чи ставите ви себе на місце мовця, щоб зрозуміти, що змусило його говорити це?
12. Чи приймаєте ви до уваги, що ви і співрозмовник можете обговорювати не одне й те ж питання?
13. Чи стежите ви за тим, що для вас і для співрозмовника слова можуть мати різний зміст?
14. Чи намагаєтеся ви з'ясувати, чи дійсно суперечка викликана відмінністю точок зору або „різкою постановкою питання”?
15. Чи уникаєте ви погляду співрозмовника, не дивитеся в кут або по сторонах, коли слухаєте іншого?

16 . Чи виникає у вас непереборне бажання перервати співрозмовника і вставити своє слово за нього або в піку йому, визначити його (за нього) висновки?

Таблиця И.2

Приклад заповнення бланка відповідей

Номер питання	Варіант відповіді
1	Так
2	Ні
...	...

Обробка результатів. Якщо випробуваний відповів на всі питання, крім 11 - 14, „ні”, значить він уміє слухати та чути інших людей. Отже, він може займати місце керівника середньої ланки.

Якщо ж випробуваний відповів по-іншому, то йому варто було б пройти тренінг із питань професійного (професійно-особистісного) самовдосконалення.

Тест

на вміння коротко і ясно викладати свої думки

Інструкція для випробуваних. Відповідайте „так” або „ні” на запропоновані нижче питання. Відповіді занесіть у бланк відповідей.

1. Коли ви говорите, чи уважно ви стежите за тим, щоб слухач вас зрозумів?
2. Чи підбираєте ви слова, відповідні до підготовки слухача?
3. Чи обмірковуєте ви свої вказівки (рекомендації), перш ніж висловити їх підлеглим (колегам)?

4. Чи віддаєте ви свої розпорядження в досить короткій формі?
5. Якщо ніхто з ваших підлеглих (колег) не задає питань, після того як ви роз'яснили моменти, що стосуються якоїсь робочої ситуації, чи вважаєте ви, що вони все зрозуміли?
6. Чи стежите ви за тим, щоб ваші висловлювання були якомога визначенішими?
7. Чи ув'язуєте ви свої думки перш ніж їх висловлювати, щоб не говорити незв'язно?
8. Чи заохочуєте ви питання в діалозі з колегами (підлеглими)?
9. Чи вважаєте ви, що знаєте думки оточуючих людей, або задаєте питання, щоб з'ясувати це?
10. Чи відрізняєте ви факти від чийось думок?
11. Чи підсилюєте ви протидію, заперечуючи будь-яким аргументам співрозмовника?
12. Чи прагнете ви до того, щоб ваші колеги (підлегли) у всьому погоджувалися з вами?
13. Чи використовуєте ви модні слівця і вирази, хоча не завжди впевнені, що вони повністю зрозумілі слухачам?
14. Чи говорите ви ясно, коротко, чітко і ввічливо?
15. Чи стежите ви за тим, яке враження справляє ваша мова на слухачів, чи уважні вони?

16 . Чи робите ви навмисні паузи у своїй промові для того, щоб зібратися з думками, звернути особливу увагу слухачів на якесь положення або дати їм можливість обдумати ваші слова, поставити запитання?

Обробка результатів. Якщо випробуваний відповів „так” на всі питання, окрім 5, 9, 11, 12 і 13, то можна вважати, що випробуваний уміє ясно та коротко викладати свої думки.

Тест

Ставлення до себе

(за Р. Бернсом)

Інструкція для випробуваних. У бланку відповідей вам запропоновано 21 характеристику. Оцініте кожен якість, використовуючи оцінки:

- „мене це радує”;
- „мені це байдуже”;
- „мене це засмучує”.

Свої відповіді позначте знаком „+” у відповідній графі.

1. Я щаслива людина
2. У мене нічого не ладиться
3. У мене все виходить
4. Я тугодум
5. Я незграбний
6. Я зануда

7. Я невдаха
8. Я сумлінний
9. Я ошуканець
10. Я інтроверт
11. Я фантазер
12. Я оптиміст
13. Я надійна людина
14. Я дратівливий
15. Я гарний друг
16. Я підданий настрою
17. Я товариський
18. Я віруючий
19. Я розумний
20. Я слабовільний
21. Я здатний робити необачні вчинки

Приклад заповнення бланка відповіді

Характеристика	„Мене це радує”	„Мені це байдуже”	„Мене це засмучує”
1		+	
2	+		
...			

Інтерпретація результатів

Дане дослідження не дає кількісної оцінки, однак дозволяє конкретизувати зміст персональної Я-Концепції та дозволяє націлити випробуваного на аналіз системи уявлень про себе. Даний тест пов'язаний з оцінкою діяльності керівників середньої та вищої ланки.

На думку Р. Бернса, ефективну роботу керівників повинні забезпечувати наступні якості:

- прагнення до максимальної гнучкості;
- вміння додати особистісне зафарбування своєї діяльності та діяльності підлеглих;
- володіння стилем легкого, неформального, теплого спілкування з підлеглими;
- перевага усних форм контактів письмовим
- емоційна рівноваженість, упевненість у собі, життєрадісність

Тест на виявлення рівня толерантної установки

1. Вам доручили виконати роботу з людиною, до якої Ви ставитеся вороже.

Якими будуть Ваші дії:

1) відмовляєтеся від доручення, або намагаєтеся переконати дати Вам у помічники іншого;

2) намагаєтеся виконати роботу самостійно;

3) вольовим зусиллям намагаєтеся сховати свою ворожість і підкоряєтеся розпорядженню;

4) намагаєтеся налагодити контакт, але обмежуєте спілкування рамками ділового партнерства;

5) прагнете ближче довідатися про партнера, перевести стосунки з ділового на особистісний рівень.

2. Ви довідалися, що Вашим попутником у купе поїзда виявився представник іншої раси. Який буде ваша реакція:

1) вимагаєте надати Вам місце в іншому купе;

2) займаєте місце та робите вигляд, що не бачите попутника;

3) обмежуєтеся в спілкуванні формальним вітанням;

4) проявляєте готовність до спілкування, але очікуєте ініціативи з боку попутника;

5) без нав'язливості цікавитесь походженням попутника, місцем проживання, метою перебування в країні, пропонуєте допомогу.

3. У Вашім колективі з'явилася нова людина, яка є інвалідом і здатна пересуватися лише в інвалідній колясці. Ваша перша реакція:

- 1) виражаєте думку, що „інваліди повинні сидіти вдома”;
- 2) висловлюєтеся про те, що Вам „до цього немає діла”, і ігноруєте цю людину;
- 3) вважаєте, що всі мають право на активне життя в будь-якому колективі;
- 4) представляєте себе в її положенні та доходите висновку про те, що головне – бажання вчитися, працювати, а також розумові здібності та людські якості;
- 5) маєте намір познайомитися з новою людиною та запропонувати допомогу.

4. Ви дізналися, що Ваш (Ваша) друг (подруга) має намір укласти шлюб із представником іншої національності. Ваша думка:

- 1) вважаєте, що Ваш друг (подруга) робить помилку, тому негативно ставитесь до змішаних шлюбів;
- 2) відмовляєтесь що-небудь висловити із цього приводу;
- 3) вважаєте, що це ускладнить сімейне життя;
- 4) вважаєте, що національність для шлюбу не має значення;
- 5) виражаєте думку про те, що змішані шлюби дають саме повноцінне потомство.

5. Ваш однокласник став членом однієї з діючих у місті релігійних сект. Час від часу він приносить на заняття брошури та буклети своєї секти. Ваше ставлення:

- 1) вимагаєте припинити подібну агітацію;

- 2) припиняєте стосунки з ним;
- 3) вважаєте, що нетрадиційні релігії у Вашому регіоні не мають перспективи;
- 4) намагаєтеся проаналізувати, що змусило його піти на такий крок;
- 5) виявляєте цікавість до пропонованого матеріалу, ставите запитання, залишаючись при своїй думці.

6. Близька для Вас людина вступила в ряди політичної партії, відомою своєю вкрай правою політичною програмою. Ваша реакція:

- 1) відчуваєте обурення, збираєтеся порвати всі зв'язки;
- 2) зізнаєтеся в тому, що це не Ваша справа;
- 3) вважаєте, що Ваш друг зробив помилку, яку необхідно виправити з Вашою допомогою;
- 4) намагаєтеся усвідомити причину подібного вибору;
- 5) маєте намір найближчим часом поговорити зі своїм другом про те, чи задоволений він своїм вибором.

7. У Вашому класі виявилася група підлітків, що вживають наркотики. Як Ви маєте намір поводитися:

- 1) вимагати ізолювати підлітків від інших дітей для того, щоб відгородити їх від поганого впливу;
- 2) ігнорувати підлітків, вважаючи, що їм нічим не можна допомогти;
- 3) ставитися до них також як і до інших дітей;
- 4) організувати ряд виховних заходів, присвячених проблемі наркотиків;

5) ознайомитися з кожним з підлітків, їх батьками, умовами життя, запропонувати свою допомогу.

8. Ви дізналися, що один із приятелів Вашого нового знайомого має судимість. Ваша позиція:

- 1) прагнете порвати всі стосунки, побоюючись за себе;
- 2) вважаєте, що Ваш друг нерозбірливий у знайомствах;
- 3) визнаєте, що Ви не має права диктувати навколишнім свою думку;
- 4) маєте намір зробити все, щоб це не відбилося на Ваших стосунках;
- 5) намагаєтеся дізнатися, чим Ви можете допомогти.

9. Ви випадково зустрілися з людиною, з якою у Вас у минулому був серйозний конфлікт, що закінчився розривом стосунків. Перше, що Ви робите:

- 1) відпускаєте уїдливу репліку;
- 2) робите вигляд, що не зауважуєте;
- 3) киваєте в знак вітання;
- 4) обмінюєтеся традиційними формальними вітаннями;
- 5) починаєте спілкуватися, роблячи вид, що минуле Вас не цікавить.

Дослідження рівня емпатійних тенденцій

Пропонована нижче методика використовується для дослідження емпатії (співпереживання), тобто вміння поставити себе на місце іншої людини та здатність до довільної емоційної чуйності на переживання інших людей. Співпереживання – це прийняття тих почуттів, які має інша людина так, якби вони були нашими власними.

Емпатія сприяє збалансованості міжособистісних стосунків. Вона робить поведінку людини соціально обумовленою. Розвинена в людини емпатія – ключовий фактор успіху в тих видах діяльності, які вимагають вживання в світ партнера по спілкуванню, і, насамперед, при навчанні та вихованні.

Інструкція: „Для виявлення рівня емпатійних тенденцій необхідно, відповідаючи на кожне з 36 тверджень, приписувати відповідям наступні числа: якщо ви відповіли „не знаю” – 0, „ні, ніколи” – 1, „іноді” – 2, „часто” – 3, „майже завжди” – 4, і відповіли „так, завжди” – 5. Відповідати потрібно на всі пункти”.

Тест опитувача

1. Мені більше подобаються книги про подорожі, ніж книги із серії „Життя чудових людей”.
2. Дорослих дітей дратує турбота батьків.
3. Мені подобається міркувати про причини успіхів і невдачі інших людей.
4. Серед усіх музичних передач віддаю перевагу передачам про сучасну музику.

5. Надмірну дратівливість і несправедливі докори хворого треба терпіти, навіть якщо вони тривають роками.
6. Хворій людині можна допомогти навіть словом.
7. Стороннім людям не слід втручатися в конфлікт між двома особами.
8. Старі люди, як правило, уразливі без причин.
9. Коли в дитинстві слухав смутну історію, на мої очі самі по собі наvertsалися сльози.
10. Роздратований стан моїх батьків впливає на мій настрій.
11. Я байдужий до критики в мою адресу.
12. Мені більше подобається розглядати портрети, ніж картини з пейзажами.
13. Я завжди вибачав усе батькам, навіть якщо вони були не праві.
14. Якщо кінь погано тягне, його потрібно хльостати.
15. Коли я читаю про драматичні події в житті людей, то відчуваю, немов це відбувається із мною.
16. Батьки ставляться до своїх дітей справедливо.
17. Бачачи підлітків, що сваряться, або дорослих, я втручаюся.
18. Я не звертаю увагу на поганий настрій моїх батьків.
19. Я подовгу спостерігаю за поведінкою тварин, відкладаючи інші справи.
20. Фільми та книги можуть викликати сльози тільки в несерйозних людей.

21. Мені подобається спостерігати за вираженням облич і поведінкою незнайомих людей.
22. У дитинстві я приводив додому кішок і собак.
23. Усі люди необгрунтовано озлоблені.
24. Дивлячись на сторонню людину, мені хочеться вгадати, як складеться її життя.
25. У дитинстві молодші за віком ходили за мною по п'ятах.
26. Побачивши покалічену тварину, я намагаюся їй чимось допомогти.
27. Людині полегшає, якщо уважно слухати її скарги.
28. Побачивши вуличну подію, я намагаюся не попадати в число свідків.
29. Молодшим подобається, коли я пропоную їм свою ідею, справу або розвагу.
30. Люди перебільшують здатність тварин почувати настрої своїх хазяїв.
31. Зі скрутної конфліктної ситуації людина повинна виходити самостійно.
32. Якщо дитина плаче, на то є свої причини.
33. Молодь повинна задовольняти будь-які прохання й дивацтва старих.
34. Мені хотілося розібратися, чому деякі мої однокласники іноді були замислені.
35. Безпритульних свійських тварин слід відловлювати та знищувати.
36. Якщо мої друзі починають обговорювати із мною свої особисті проблеми, я намагаюся перевести розмову на іншу тему.

Підрахунок результатів

Перш ніж підрахувати отримані результати, перевірте ступінь відвертості, з якою ви відповідали. Чи не відповіли ви „не знаю” на деякі із тверджень під номерами: 3, 9, 11, 13, 28, 36, а також чи не позначили пункти 11, 13, 15, 27, відповідями „так, завжди”? Якщо це так, то ви не побажали бути відвертими перед собою, а в деяких випадках прагнули виглядати в кращому світлі. Результатам тестування можна довіряти, якщо за всіма перерахованими твердженнями ви дали не більш трьох нещирих відповідей, при чотирьох же слід сумніватися в їхній вірогідності, а при п’яти – можете вважати, що роботу виконали дарма. Тепер складіть усі бали, приписані відповідям на пункти: 2, 5, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29 і 32. Співвіднесіть результат зі шкалою розвиненості емпатійних тенденцій.

Класифікатор тесту

Якщо ви набрали від 82 до 90 балів – це дуже високий рівень емпатійності. У вас болісно розвинене співпереживання. У спілкуванні, як барометр, тонко реагуєте на настрій співрозмовника, що ще не встигнув сказати ні слова. Вам важко від того, що навколишні використовують вас як громовідвід, обрушуючи на вас емоційний стан. Погано почуваете себе в присутності „важких” людей. Дорослі та діти охоче довіряють вам свої таємниці і йдуть за радою. Нерідко маєте комплекс провини, побоюючись заподіяти людям турботи; не тільки словом, але навіть поглядом боїтеся зачепити їх. У той же час самі дуже ранимі. Можете страждати, побачивши покалічену тварину, або не знаходити собі місця від випадкового холодного вітання вашого шефа. Ваша вразливість часом довго не дає заснути. Будучи в розстроєних почуттях, потребуєте емоційної підтримки з боку. При такому відношенні до життя ви близькі до невротичних зривів. Потурбуйтеся про психічне здоров’я.

Від 63 до 81 бала – висока емпатійність. Ви чутливі до потреб і проблем навколишніх, великодушні, схильні багато чого їм вибачати. З непідробленим інтересом ставитеся до людей. Вам подобатися „читати” їх обличчя та „заглядати” у їхнє майбутнє, ви емоційно чуйні, товариські, швидко встановлюєте контакти з навколишніми та знаходите загальну мову. Мабуть, і діти тягнуться до вас. Навколишні цінують вашу щиросердність. Ви намагаєтеся не допускати конфлікти та знаходити компромісні рішення. Добре переносите критику у свою адресу. В оцінці подій більше довіряєте своїм почуттям і інтуїції, ніж аналітичним висновкам. Бажаєте працювати з людьми, ніж поодиноці. Постійно потребуєте соціального схвалення своїх дій. При всіх перерахованих якостях ви не завжди акуратні в точній і кропіткій роботі. Не потребує особливої сили вивести вас із рівноваги.

Від 37 до 62 балів – нормальний рівень емпатійності, властивий переважній більшості людей. Навколишні не можуть назвати вас „товстошкірим”, але в той же час ви не належите до числа особливо чутливих осіб. У міжособистісних стосунках судити про інших більш схильні за їх учинками, ніж довіряти своїм особистим враженням. Вам не далекі емоційні прояви, але здебільшого вони перебувають під самоконтролем. У спілкуванні уважні, намагаєтеся зрозуміти більше, ніж сказано словами, але при зайвому впливі почуттів співрозмовника втрачаєте терпіння. Віддаєте перевагу делікатно не висловлювати свою точку зору, не будучи певним, що вона буде прийнята. При читанні художніх творів і перегляді фільмів частіше стежите за дією, ніж за переживаннями героїв. Утрудняєтеся прогнозувати розвиток стосунків між людьми, тому, трапляється, що їх учинки виявляються для вас несподіваними. У вас немає розкутості почуттів, і це заважає вашому повноцінному сприйняттю людей.

12-36 балів – низький рівень емпатійності. Ви зазнаєте труднощів у встановленні контактів з людьми, незатишно відчуваєте себе у великій компанії. Емоційні прояви у вчинках навколишніх часом здаються Вам

незрозумілими та позбавленими змісту. Віддаєте перевагу відокремленим заняттям конкретною справою, а не роботі з людьми. Ви – прихильник точних формулювань і раціональних рішень. Імовірно, у вас мало друзів, а тих, хто є, цінуєте більше за ділові якості і ясний розум, ніж за чуйність. Люди платять вам тим же. Буває, коли відчуваєте свою відчуженість, оточуючі не занадто приділяють вам увагу. Але це можна поправити, якщо ви розкриєте панцир і станете щільніше вдивлятися в поведінку близьких і приймати їх проблеми як свої.

11 балів і менш – дуже низький рівень. Емпатійні тенденції особистості не розвинені. Утрудняєтеся першим почати розмову, тримаєтеся особняком серед товаришів по службі. Особливо важкі контакти з дітьми та особами, які набагато старші за вас. У міжособистісних стосунках нерідко виявляєтеся в неприємному становищі. Багато в чому не знаходите взаєморозуміння з навколишніми. Любите гострі відчуття, віддаєте перевагу мистецтву більше, ніж спортивним змаганням. У діяльності занадто сконцентровані на собі. Ви можете бути дуже продуктивні в індивідуальній роботі, у взаємодії ж з іншими не завжди виглядаєте в кращому світлі. Болісно переносите критику у свою адресу, хоча можете на неї бурхливо не реагувати. Необхідна гімнастика почуттів.

Тест на виявлення рівня гуманізму

Які з наступних тверджень найбільш близькі Вам?

1. Для мене гуманізм:

А) Боже в людині.

Б) Моральна якість.

В) Світський світогляд.

Г) Історична система та комплексне поняття особистої та суспільної людяності.

2. Чи існує Бог?

А) Я впевнений, що Бог управляє всім Всесвітом.

Б) Залежить від того, що ви розумієте під Богом, але, я думаю, так.

В) Не впевнений.

Г) Бога придумала людина для допомоги собі.

3. Як з'явився Всесвіт?

А) Його створив Бог.

Б) Він був створений у вигляді експерименту дуже розумними істотами з іншого Всесвіту, які тепер спостерігають за нами.

В) Я не знаю.

Г) Наукові пояснення – краще, що в нас є. Боги тут ні при чому.

4. Теорія, що життя на Землі розвивалося поступово протягом мільярдів років...

А) Тільки теорія. Але моя релігія говорить, як усе було насправді.

Б) Схожа на правду, але я думаю, що Бог теж взяв участь у процесі.

В) Імовірно, дійсна, тому що мій викладач сказав, що це правда.

Г) Дійсна – існує безліч копалин, генетичних свідчень та інших джерел, що демонструють, як усе відбувалося.

5. Найважливіше в житті – це...

А) Мати гарні відносини з Богом.

Б) Заробляти багато грошей.

В) Зберегти планету для майбутніх поколінь.

Г) Розвивати себе та людство.

6. Я можу відрізнити правильні вчинки від неправильних...

А) Читаючи священну книгу або прислухаючись до думки релігійного лідера.

Б) Я особливо не замислююся про це – нехай люди живуть так, як вони хочуть.

В) Запитавши ради моїх батьків і вчителів.

Г) Оцінюючи їх і міркуючи про можливі наслідки своїх дій і про їхній вплив на інших людей.

7. Інші люди важливі, і до них потрібно ставитися з повагою, тому що...

А) Бог створив нас усіх за своїм образом та подобою.

Б) Вони можуть бути корисні для мене.

В) Усі люди рівні.

Г) Ми всі будемо щасливіші, якщо будемо ставитися один до одного добре.

8. Коли я вмру...

А) Моя душа відправиться в інший світ, де я буду нагороджений, якщо я був гарним, або покараний, якщо я був поганим.

Б) Я продовжу своє існування в якомусь виді в загробному житті.

В) Це буде кінець мого існування.

Г) Я продовжу жити в людських спогадах, або в зроблених мною справах, або в моїх дітях.

9. Ідеологічні переконання:

А) Релігійно-консервативні, аристократичні.

Б) Ліберально-капіталістичні.

В) Комуністичні, соціалістичні.

Г) Гуманістичні, інтелектуальні.

10. Політичний напрямок:

А) Ультра, радикальний.

- Б) Правий або лівий.
- В) Правий або лівий центр.

Г) Центризм.

11. Перетворення суспільства:

А) Як Богові завгодно.

Б) Реформи.

В) Революція.

Г) Еволюція.

12. Політичний принцип:

А) Нерівність.

Б) Свобода.

В) Справедливість.

Г) Гуманність.

13. Провідна власність:

А) Державна

Б). Приватна.

В) Суспільна.

Г) Індивідуально-інтелектуальна.

14. Ведучий, у тому числі політично, соціальний клас:

А) Аристократія, бюрократія.

Б) Буржуа.

В) Робітничий клас.

Г) Інтелігенція.

15. Моральний принцип:

А) Егоїзм.

Б) Індивідуалізм.

В) Колективізм.

Г) Особистісність.

16. Філософський напрямок:

А) Метафізика.

Б) Ідеалізм.

В) Матеріалізм.

Г) Діалектика.

17. Інша людина:

А) Раб.

Б) Засіб.

В) Об'єкт.

Г) Суб'єкт.

18. Історико-технологічне суспільство:

А) Аграрне, традиційне.

Б) Індустріальне, буржуазне.

В) Індустріальне, робоче.

Г) Інформаційне, інтелектуальне.

19. Критерій істини:

А) Бог, вождь.

Б) Теорія.

В) Практика.

Г) Особистість.

20. Основний принцип зовнішньої політики:

А) Агресія.

Б) Суверенітет.

В) Інтернаціоналізм.

Г) Мир.

21. Моя партія:

А) Консервативна.

Б) Ліберальна.

В) Соціалістична.

Г) Гуманістична.

Оцінка Ваших відповідей.

Усі або більшість варіантів відповіді – А: Ви, безумовно, людина релігійна, консерватор, і гуманізм вам не підходить, хоча Ви можете погоджуватися з гуманістами з деяких питань, особливо якщо у вас зустрічалися відповіді „Г”.

Усі або більшість варіантів відповіді – Б: Ви можете мати деякі релігійні погляди, або, може бути, ви зараз у пошуку й ще не визначилися. Деякі з ваших відповідей не дуже етичні – навряд чи ви гуманіст. Ви, мабуть, ліберал.

Усі або більшість варіантів відповіді – В: Ваші відповіді нейтральні та залежать від авторитету інших людей або суспільства. Гуманісти намагаються думати самі за себе. Ви можете бути комуністом, соціалістом.

Усі або більшість варіантів відповіді – Г: Ви новий гуманіст або дуже близькі до напряму думок гуманіста – методологічних, світоглядних, ідеологічних, політичних... Це характерно для багатьох людей, але вони часто навіть не замислюються про це, як стихійні, природні гуманісти. Гуманісти згодні один з одним не у всьому, і у Вас можуть бути інші варіанти відповідей, крім „Г”, хоча, якщо серед них є „А”, то Ви навряд чи є гуманістом.

ОЦІНКА РІВНЯ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

У тесті використовується 10-бальна шкала самооцінки особистісних якостей або частоти їх прояву, які й характеризують рівень розвитку творчого потенціалу особистості.

Однак слід пам'ятати, що всі оцінки є відносними. При самооцінці подумки уявіть собі найвищий (10-й) рівень розвитку відповідного якості та нижчий (1-й) рівень і знайдіть собі місце на 10-бальній шкалі.

1. Як часто почату справу вам вдається довести до логічного кінця?
2. Якщо всіх людей подумки розділити на логіків і евристів, тобто генераторів ідей, то в якому ступені ви - генератор ідей?
3. У якому ступені ви відносите себе до людей рішучих?
4. У якому ступені ваш кінцевий „продукт”, ваше творіння найчастіше відрізняється від вихідного проекту, задуму?
5. Наскільки ви здатні виявити вимогливість і наполегливість, щоб люди, які обіцяли вам щось, виконали би свою обіцянку?
6. Як часто вам доводиться виступати із критичними судженнями на адресу кого-небудь?
7. Як часто розв'язок виникаючих у вас проблем залежить від вашої енергії та напористості?
8. Який відсоток людей у вашому колективі найчастіше підтримують вас, ваші ініціативи та пропозиції?
9. Як часто у вас буває оптимістичний і веселий настрій?
10. Якщо всі проблеми, які доводилося вам вирішувати за останній рік, умовно розділити на теоретичні та практичні, то яка серед них питома вага практичних проблем?
11. Як часто вам доводилося відстоювати свої принципи, переконання?

12. У якому ступені ваша товариськість, комунікабельність сприяє розв'язку життєво важливих для вас проблем?
13. Як часто у вас виникають ситуації, коли головну відповідальність за розв'язок найбільш складних проблем і справ у колективі вам доводиться брати на себе?
14. Як часто та у якому ступені ваші ідеї, проекти вдається втілити в життя?
15. Як часто вам вдається, виявивши спритність і навіть заповзятливість, хоч у чомусь випередити своїх суперників по роботі або навчанню?
16. Як багато людей серед ваших друзів і близьких, які вважають вас людиною вихованою та інтелігентною?
17. Як часто вам у вашому житті доводилося вживати щось таке, що було сприйнято навіть вашими друзями як несподіванка, як принципово нова справа?
18. Як часто вам доводилося докорінно реформувати своє життя або знаходити принципово нові підходи у вирішенні старих проблем?

За результатами самооцінки ви можете далі побудувати свій профіль творчих якостей і визначити, до якого типу творчої особистості ви належите (за найвищим рівнем розвитку відповідної якості) (див. рис. 1). Крім того, ви можете визначити рівень вашого творчого потенціалу на основі сумарного числа набраних вами балів.

Таблиця Н.1

Побудова профілю творчих якостей і визначення типу творчої особистості (приклад використання 10-бальних шкал самооцінки)

Сумарне число балів	Рівень творчого потенціалу особистості
18-39	1 - дуже низький рівень
40-54	2 - низький
55-69	3 - нижче середнього

70-84	4 - трохи нижче середнього
85-99	5 - середній рівень
100-114	6 - трохи вище за середній
115-129	7 - вище за середній
130- 142	8 - високий рівень
143-162	9 - дуже високий рівень
163 - 180	10 - найвищий

Анкета на визначення рівня світоглядної зрілості

1. Що таке світогляд за своєю сутністю і змістом?
2. Від чого залежить світоглядна зрілість особистості?
3. Які історичні типи світогляду вам відомі?
4. За якими етапами формується і розвивається світогляд індивідуально та історично?
5. Який з історичних типів світогляду є провідним у XXI ст.?
6. Чому філософський тип світогляду є найвищим в історії людства ?
7. Яке світорозуміння є повсякденним і яке теоретичним?
8. Як філософія і наука визначають об'єкт і предмет пізнання?
9. Що є об'єктом дослідження і пізнання філософії?
10. Сформулюйте предмет філософії в сучасному його розумінні.
11. Визначте поняття "філософія".
12. На які питання відповідає філософія?
13. Чому філософія поділяється на матеріалістичну й ідеалістичну?
14. Чи існують у філософії партії, які ведуть політичну боротьбу між собою?
15. Чим відрізняються філософський суб'єктивний і об'єктивний ідеалізм?
16. Сформулюйте дефініцію "функція" в її загальнотеоретичному розумінні.

17. Які функції в суспільстві покликана виконувати філософія?
18. Назвіть світоглядні і методологічні функції філософії.
19. Як філософія вирішує проблему пізнаваності світу?
20. Поясніть зміст філософських понять: "монізм", "дуалізм", "агностицизм", "плюралізм", "об'єктивність", "суб'єктивність".
21. Який зміст мають поняття "духовність людини" і "духовність суспільства"?
22. Що таке "здоровий глузд"?
23. Назвіть матеріальний носій духовності людини.
24. Дайте визначення змісту понять "світовідчуття" і "світорозуміння".
25. Чи може атеїстична людина бути духовною?

Тест на визначення рівня світоглядної зрілості

1. Як співвідносяться поняття "філософія" і "світорозуміння":
  - а) філософія — це теоретичне світорозуміння; б) філософія — це буденне світорозуміння; в) філософія — це релігійне світорозуміння; г) філософія — це міфологічне світорозуміння?

2. Що не є характерною рисою наукового світогляду:
  - а) творчість; б) аргументованість; в) взяття на віру; г) цілеспрямованість?

3. Як з грецької мови перекладається термін "філософія":
  - а) любов до інформації; б) любов до мудрості; в) любов до знань;
  - г) любов до науки?

4. Що є підставою для існування релігійного світогляду в наш час: а) теоретичне мислення; б) практичне мислення; в) здоровий глузд; г) технічне мислення?

5. Що властиве релігійному світогляду: а) творчість; б) віра; в) знання; г) мудрість?

6. Назвіть погляди, які є компонентом змісту світогляду:
  - а) природничо-наукові; б) селянські; в) творчі; г) догматичні.

7. Зазначте правильну відповідь на форму вияву світогляду:
  - а) участь у дискусіях; б) самосвідомість; в) читання творів; г) навчання у ВНЗ.

8. Який з історичних типів світогляду є теоретичним:

а) антропоморфний; б) соціоморфний; в) міфологічний; г) філософський?

9. Який з філософських напрямів заперечує пізнаванність світу:

а) матеріалістичний; б) суб'єктивно-ідеалістичний; в) об'єктивно-ідеалістичний; г) агностицизм?

10. Яке з наведених суджень є істинним:

а) якщо думка істинна, то вона матеріалістична; б) якщо думка матеріалістична, то вона істинна; в) якщо думка ідеалістична, то вона помилкова; г) якщо думка помилкова, то вона ідеалістична; д) істинними чи помилковими можуть бути будь-які думки?

11. Як співвідносяться між собою філософія і наука:

а) філософія є частиною науки; б) наука є частиною філософії; в) філософія є теоретичною і методологічною основою науки; г) філософія і наука виключають одне одного?

12. Що є об'єктом філософії:

а) природа та сутність світу; б) природа та сутність атмосфери; в) природа та сутність системи планет; г) природа та сутність елементарних часток; д) природа та сутність людини; е) взаємовідносини між людиною і світом?

13. Що з перерахованого є складовими предмета філософії:

а) хімія; б) математика; в) онтологія; г) астрономія; д) гносеологія?

14. Які з наведених функцій виконує філософія:

а) світоглядну; б) фізіологічну; в) охорони навколишнього середовища; г) біологічну; д) аксіологічну; е) методологічну?

15. Які ознаки є загальними, а які відмінними у релігійному і філософському світоглядах:

а) об'єкт відображення; б) духовний світ людини; в) творчість; г) науковість; д) аргументованість; е) прийняття на віру? А — спільні ознаки; Б — відмінні ознаки.

16. Сукупність яких поглядів, уявлень, переконань, ідеалів становить зміст світогляду:

а) природничо-наукових; б) економічних; в) правових; г) політичних; д) моральних; е) естетичних; є) селянських; ж) європейських; з) релігійних; і) філософських; к) біологічних?

17. Оцінки, обов'язкові для філософського світогляду, — це:

а) системність; б) простота; в) абстрактність; г) логічна несуперечливість; д) наочність; е) максимальне узагальнення.

18. Чи існує основне питання філософії:

а) так; б) існує у декількох варіантах; в) для філософії характерний плюралізм у визначенні її основного питання; г) не існує?

19. Яке з наведених суджень обґрунтовує ідеалістичний напрям у філософії:

а) ідеї мають відповідати речам; б) речі мають відповідати ідеям; в) має бути взаємна відповідність між ідеями та речами?

20. Яким із наведених тверджень відповідає агностицизм:

а) деякі речі ніколи не стануть об'єктами нашого пізнання; б) процес пізнання нескінченний; в) усі наші знання є тільки гіпотезами і такими залишаться; г) людина ніколи не зможе остаточно пізнати всі таємниці природи; д) всі наукові теорії неповні і не відображають особливості об'єктів абсолютно точно; е) сутність речей принципово непізнаванна; є) шляхи Господні незвідані; ж) чим більше пізнаємо, тим менше знаємо?

21. Назвіть компоненти предмета філософії як ідеологічної системи:

а) онтологія; б) політологія; в) гносеологія; г) релігієзнавство; д) методологія; е) логіка; є) соціальна філософія; ж) етика; з) естетика; і) філософські питання конкретних наук.

22. Вкажіть відповідність між а), б), в), та 1, 2, 3:

1) наука; 2) природознавство; 3) фізика; а) основа наукових знань про природу; б) частина культури суспільства; в) сукупність наукових знань про природу.

23. Духовність людини — це:

а) її свідомість; б) її біологічна природа; в) її фізіологічні процеси; г) її космічний розум; д) її мислення; е) її психологічний стан.

24. Матеріальним носієм духовності людини є:

а) її печінка; б) її легені; в) її головної мозок; г) її серце.

25. Поняття "духовність людини" і "релігійність людини": а) тотожні; б) не тотожні.

Тест на визначення культурно-ціннісних орієнтацій

Тест розроблений Л. Г. Почебут на основі теорії Ф. Клакхон і Ф. Стродбека. Тест культурно-ціннісних орієнтацій призначений для визначення основних тенденцій формування й становлення досліджуваної культури.

Ф. Клакхон і Ф. Стродбек розглядали особистість як набір ціннісних орієнтацій. Вони визначали культурно-ціннісні орієнтації як складні, певним чином згруповані принципи, які надають спрямованість різноманітним потокам людського мислення й діяльності в ході вирішення загальнолюдських проблем. Ціннісні детермінанти культури й ціннісні детермінанти особистості як члена цієї культури розглядалися ними як ідентичні. Автори розробили три основні положення:

1. Люди в будь-якій культурі можуть вирішити обмежену кількість загальнолюдських проблем.
2. Набір доступних рішень є обмежений, але кожне рішення у тієї або іншій культурі може мати різні пріоритети.
3. Усі можливі вирішення проблем розроблені в кожній культурі, але одне з рішень воліється людьми даної культури частіше інших.

Автори виділили 5 основних загальнолюдських проблем, на розв'язок яких націлена кожна культура:

1. Відношення людини до часу.
2. Відношення людини до природи й «сверхприроднього».
3. Відношення людей до людської натури.
4. Відношення людини до інших людей.
5. Спрямованість діяльності людини.

Виходячи із цих положень, нами був складений тест культурно-ціннісних орієнтацій.

Текст

Інструкція. Виберіть, будь ласка, у кожному твердженні ту відповідь, яка найбільше точно, на вашу думку, описує культурну орієнтацію вашого народу. При цьому постарайтеся згадати, чому вас учили ваша родина, школа, релігія. Прохання при відповіді не керуватися вашими сучасними поглядами в тому випадку, якщо вони відрізняються від того, чому вас учили.

1. Час.

А. У моїй культурі люди вважають минуле (традиції, історію) найважливішим фактором прийняття рішень.

Б. У моїй культурі люди вважають сьогодення (сьогодні й тільки сьогодні) найважливішим фактором прийняття рішень.

В. У моїй культурі люди вважають майбутнє (те, що відбудеться) найважливішим фактором прийняття рішень.

2. Природа.

А. У моїй культурі люди звичайно вважають себе жертвами природних сил, вони упевнені, що природа не може бути поставлена під контроль людини.

Б. У моїй культурі люди звичайно вважають, що вони живуть у гармонії із природою, людина є продовження, а не протиставлення природі й «сверхприродньому».

В. У моїй культурі люди звичайно вважають, що вони управляють багатьма природними силами, природа повинна бути поставлена на службу людині.

3. Людська натура.

А. У моїй культурі вважається, що якщо людьми не керувати, то вони, імовірно, будуть робити погані вчинки.

Б. У моїй культурі вважається, що якщо людьми не керувати, то вони, імовірно, будуть робити як погані, так і гарні вчинки.

В. У моїй культурі вважається, що якщо людьми не керувати, то вони, імовірно, будуть робити гарні вчинки.

4. Взаємини.

А. У моїй культурі люди вважають спадщину й походження самим основним у взаєминах між людьми.

Б. У моїй культурі люди вважають велику родину самим основним у своїх взаєминах.

В. У моїй культурі люди вважають індивідуальність, самотність особистості самим основним у своїх взаєминах.

5. Діяльність.

А. У моїй культурі люди вважаються, що існування саме по собі досить для життя.

Б. У моїй культурі люди вважаються, що ріст і розвиток особистості є найважливішою метою в житті.

В. У моїй культурі люди вважаються, що практична діяльність і досягнення досконалості – краща мета життя.

На основі тесту Л. Г. Почебут складена класифікація трьох типів культур.

Перший тип — *традиційна культура* (ТК) — характеризується орієнтацією людей на минуле, прихильністю традиціям, інтересом до історії своєї країни. Люди цієї культури сприймають природу як вічну таємницю буття, як нерозв'язну загадку, відгадати яку вони не прагнуть. Людина розглядається як істота, залежна від найближчого соціального оточення. Велике значення надається сімейним зв'язкам, традиційності родинних рольових відносин, релігійним орієнтаціям. У такій культурі не допускається внутрішня свобода людини. За її діями, учинками й навіть думками здійснюється постійний строгий нагляд з боку співтовариства. Процедура прийняття рішень проходить колективно, а результат розв'язку залежить від старших за віком. Діяльність людини строго регламентована. За успіхи в

роботі й творче відношення до справи людини, як правило, винагороджують не відразу, а через якийсь час.

Другий тип — *сучасна культура (СК)* — характеризується орієнтацією людей на сьогодні, на сучасні їм події. Люди намагаються жити в гармонії із природою, берегти її, цікавляться екологічними питаннями. Людська натура розуміється як суперечливе явище. Цінності цієї культури зосереджені на людині, її правах, покликанні, розвитку її здатностей, самореалізації й самоактуалізації. Відносини між людьми звичайно формалізовані, чітко визначені їхнім статусом і роллю в соціальній системі. Дружні відносини складаються повільно й відрізняються глибиною й відданістю один одному. Суспільство прагне регулювати поведінку людини за допомогою моралі, етичних норм і правил. У міжособистісному спілкуванні люди звичайно стримані, намагаються дотримувати соціальної дистанції й ролі приписання. Ухвалення індивідуального рішення здійснюється в процесі узгодження взаємних потреб, інтересів і планів на майбутнє із групою, родиною, трудовим колективом. За результати своєї діяльності людина в основному прагне одержати не матеріальне, а моральну винагороду (слава, визнання, успіх).

Третій тип — *культура, що динамічно розбудовується (ДРК)* — характеризується орієнтацією людей на майбутнє, на досягнення швидких значних результатів. Люди будують короткострокові плани й намагаються реалізувати їх як можна більш енергійно. Для людей даної культури «час – це гроші». Природа не являє собою загадки. Оскільки життя – це проблема, яку необхідно швидко й успішно розв'язати, природа повинна підкоритися людині. Усі її таємниці повинні бути розкриті, закони її розвитку встановлені й описані. Призначення людини полягає в керуванні природою. Людська натура волелюбна. Культивується індивідуальність, незалежність, автономність від соціального оточення. Процес ухвалення рішення здійснюється самостійно. Зізнається значимість індивідуальних інтересів і цінностей. У спілкуванні люди відверті, безпосередні, орієнтовані не на

ієрархію, а на рівність рольових взаємин. Соціально визнаною цінністю є уявлення суспільством рівних можливостей для розвитку кожного члена. Основу суспільного контролю становить не мораль, а законність, неминучість покарання й обов'язковість матеріальної винагороди. Увага людей цієї культури зосереджене на ділі, завданні, роботі. Людина часто свідомо сама приносить себе в жертву справі, успіху, прогресу, матеріальному достатку. Успішна діяльність припускає, насамперед, швидку матеріальну винагороду.

Ключ

НОМЕР	ТК	СК	ДРК
1	А	Б	В
2	А	Б	В
3	А	Б	В
4	А	Б	В
5	А	Б	В

Математична обробка. Необхідно визначити процентне співвідношення відповідей респондентів за твердженнями і середніх показників за типами культури. На цій основі робиться висновок про тенденцію в приналежності досліджуваної культури до одного із трьох запропонованих нами типів. При проведенні масових опитувань можна одержати надійні й репрезентативні дані.

(*Лурье С. В.* Психологическая антропология. История, современное состояние, перспективы. М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003; *Почебут Л. Г.* Взаимопонимание культур. Методология и методы этнической и кросс-культурной психологии. Психология межэтнической толерантности. СПб.: Изд-во СПбГУ, 2005; *Kluckhohn F., Strodlbeck F. L.* Variation in Value Orientations. Evenston, Ill, Elmsford, New York: Row Peterson and comp., 1961.)

Додаток Т

Методика виміру етноцентризму

Методика розроблена М. М. Стадниковим, який опирався на визначення Д. Мацумото: «Етноцентризм – тенденція оцінювати світ за допомогою власних культурних фільтрів». Створюючи методику, автор використовував ідеї Т. Адорно, теорію соціальної ідентичності Г. Теджфела й теорію соціальної категоризації Д. Тернера. На основі аналізу наукових, літературних і газетних текстів, інтерв'ю із представниками різних національностей він розробив інструментарій, що визначає рівень етноцентризму особистості. Методика складається із двох опитувачів.

Текст № 1

Інструкція. Виберіть, будь ласка, із запропонованих суджень ті, з якими ви згодні. Постарайтеся визначити ступінь своєї згоди із цими судженнями відповідно до запропонованої шкали: повністю згодний — згодний — важко сказати — не згодний — зовсім не згодний.

№	Судження	Повністю згодний	Згодний	Важко сказати	Не згодний	Зовсім не згодний
1	Слід підвищити солідарність і почуття національного самозбереження українського народу					
2	Ціль будь-якого громадянина нашої країни в першу чергу - порятунк і зміцнення єдності Батьківщини, а пріоритет - відродження культури й гідності українського народу					
3	Український народ для інших народів України – природний центр притягання					

4	Державне майбутнє України залежить від відновлення українським народом своїх матеріальних і духовних сил, своєї національної єдності					
5	На сепаратизм окраїн існує тільки одна дійсно серйозна відповідь – зміцнення єдності й моці українського народу заради відновлення його ролі як центру притягання					
6	Ні в кого немає права, залишаючись громадянином України, розглядати її як далеку країну перебування, як «цю» країну					
7	Українська культура представляє історичну основу, багатство культури нашої країни					
8	Сьогодні принижується роль української культури в історичному духовному процесі, спотворюються її високі гуманістичні принципи					
9	Сьогодні не тільки пропагується ідея духовного виродження української націй, але й підсилюються спроби створити для цього сприятливі умови					
10	Сьогодні широко практикується просування за допомогою кіно, телебачення й преси антиукраїнських ідей, що ганьблять нашу історію й культуру, відкрито принижується гідність української націй, осміюються українська історія й наш народ					

11	Сьогодні триває знищення українських архітектурних пам'ятників. Реставрація пам'ятників української архітектури ведеться вкрай повільно й дуже часто зі свідомим викривленням їх споконвічного вигляду					
12	Необхідно порушити питання про більш активний захист української національної культури, правильне висвітлення її історії в пресі, кіно й телебаченні, розкриття її прогресивного характеру, історичної ролі в створенні, зміцненні й розвитку української держави					
13	Сьогодні необхідні зусилля, спрямовані на захист і подальший розвиток великого духовного багатства українського народу, що є великим завоюванням усього людства					
14	Зростання національної самосвідомості будь-якого народу розглядалося як явище позитивне й прогресивне. Аналогічні процеси в національній самосвідомості українців однозначно розцінюються як явище різке негативне					
15	Я вважаю, що українська людина – це сама розвита й сама розумна людина взагалі					

16	Я вважаю, що українська людина – це та людина, яка народилася в Україні, там прожила усе життя й померла там. Вона відрізняється від інших тим, що їй не треба «чужої землі»					
17	Мені здається, що українська людина – це людина, яка народилася в Україні й у неї дуже відкрита душа					
18	Я думаю, що українська людина – це людина, яка живе в Україні й мислить як українець					
19	Головна особливість української людини – це її сильний дух і широка душа					
20	Українська людина – це сама гарна людина: добра, розумна, сильна, вона усе робить добре, за це її поважають усі країни, це сама доблесна людина					

Математична обробка. Показник етноцентризму підраховується в такий спосіб: відповідям «повністю згодний» привласнюється 5 балів; «згодний» — 4 бала; «важко сказати» — 3 бала; «не згодний» — 2 бала; «зовсім не згодний» — 1 бал.

Текст № 2

Інструкція. Виберіть, будь ласка, із запропонованих суджень ті, з якими ви згодні. Постарайтеся визначити ступінь своєї згоди з ними відповідно до запропонованої шкали: повністю згодний — згодний — важко сказати — не згодний — зовсім не згодний.

№	Судження	Повністю згодний	Згодний	Важко сказати	Не згодний	Зовсім не згодний
1	Більшість національних культур світу більш відсталі в порівнянні з українською культурою					
2	Для інших національних культур України українська культура повинна бути зразком для					
3	Люди, що належать до інших національних культур, поведуться дивно, коли приїжджають в Україну					
4	Спосіб життя, прийнятий в інших національних культурах, також має право на існування, як і спосіб життя людей, що належать до української культури					
5	Інші національні культури світу повинні прагнути досягти рівня української культури					
6	Мені байдужні цінності й звичаї інших національних культур світу					
7	Інші національні культури повинні ставитися з повагою до української культури					
8	Я можу дружити з людьми з будь-яких національних культур					
9	В українській культурі прийнятий практично самий правильний спосіб					

10	Я дуже цікавлюся цінностями й звичаями інших національних культур					
11	Я орієнтуюся на цінності української культури, коли суджу про людей з інших національних культур					
12	Я розглядаю людей української культури як високодуховних					
13	Я волію не мати справ з людьми з інших національних культур					
14	Більшість людей в українській культурі не знають, що для них добре					
15	Я не довіряю людям з інших національних культур					
16	Я не люблю спілкуватися з людьми з інших національних культур					
17	Я не дуже поважаю цінності й звичаї інших національних культур					

Математична обробка. Підрахунок балів за опитувачем № 2 проводиться так само, як і за опитувачем № 1. Слід мати у виді, що питання 8 і 10 тут мають зворотні значення, отже, відповідь «повністю згодний» оцінюється в 1 бал, а відповідь «зовсім не згодний» в 5 балів.

(Почебут Л. Г. Взаимопонимание культур. Методология и методы этнической и кросс-культурной психологии. Психология межэтнической толерантности. СПб.: Изд-во СПбГУ, 2005.)